

CSIZMADIA ERVIN
A HIÁNYZÓ MÁSIK FÉL

CSIZMADIA ERVIN

A HIÁNYZÓ
MÁSİK FÉL

POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS ELMÉLKEDÉSEK

Ad Librum
Budapest, 2021

ISBN 978-615-5758-21-8

© Csizmadia Ervin, 2021

Minden jog fenntartva.

Jelen könyvet, illetve annak részeit a kiadó előzetes írásos engedélye nélkül tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus vagy más módon – közölni.

© Ad Librum Kft.
info@adlibrum.hu
www.adlibrum.hu
facebook.com/adlibrum

Főszerkesztő: Pordány Katalin
Szakmai lektor: Szabó Tibor
Felelős szerkesztő: Lépesfalvi Zoltán
Borítóterv: Novák Zoltán
Szerzőfotó © Erdős Dénes / Népszava, 2021
Tördelés: eClassic

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben,
a nyomda alapításának 139. esztendejében, 2021-ben.
A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
Felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató
www.gyomaikner.hu

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	11
1. fejezet: Külső környezet és korszellem	15
A külpolitikai szemléletről	15
A külső környezetről	17
A korszellemről és a korfeszültségről	18
A liberális világrend egy aspektusáról	20
Az országok közötti egyenlőtlenségről és annak áthidalásáról	24
Keresletről, kínálatról, légikatasztrófákról és egyebekről	28
Az örök nappalról és az igazságról	31
A feltartóztathatatlanságról	34
A védelmező birodalmakon túl	36
A globális hatalomról	40
A globális kampányról	43
A nemzetekről és a politikai személyiségekről	47
Európában lenni	49
A kicsiségről	50
2. fejezet: A nyugati minta adaptálása	53
A kétfajta nyugatosságról	53
Az önreflexióról, avagy annak hiányáról	56
Csinálni és megmutatni	58
A szétszórt és a pedáns	59
A messianizmus trónfosztása?	62

A piac paradoxonja	64
A lebunkózás hagyományáról és haszontalanságáról	66
A nemi forradalom	68
Nemek turbulenciája	70
Amerikai futball és magyar politika	72

3. fejezet: A demokrácia, az elit és a nép 75

A demokrácia előfeltételeiről	75
Új demokráciák indulása és továbbfejlődése	77
A hiányzó másik fél, avagy a demokráciaelmélet alapvonalai	79
A második veszély	81
A népek gyurmázásáról	84
Apatikusok és szenvedélyesek: van-e még egyensúly?	85
A demokratikus illegitimitásról, avagy miért ne szabaduljon el Django	87
A hatalmi ágak elválasztásáról	89
Az intézményes konszenzusról és az emberi esetlegességekről	93
Az elit, a társadalom és a szabályok, avagy miért növekszik a populista befolyás?	95

4. fejezet: A politikai megosztottság 99

A jobboldaliság típusairól 2002-ben	99
A pártrendszerek két típusáról	100
Alakulhat-e új párt?	101
Kétféle hatalom és kétféle ellenzék	103
Politikai megosztottság? De milyen?	105
A magyar politika sziámi ikrei	108
„Mindenki jól érezze magát”	110
A szellemi meritokráciáról	112

Miért erős a kormány, és miért erőtlen az ellenzék?	114
Az ellenzék két baja és egy teendője	116
5. fejezet: Ideológia, habitus és szerep	117
Az elsődleges és a másodlagos ideológiákról	117
A liberalizmus meghökkentő populizmusáról	119
A liberalizmusról és Jamaicáról	121
Két populizmus, amelyek feltételezik egymást	124
A politikai habitusok közötti különbségek	127
Elkerülhető-e, hogy növekedjék az intolerancia?	130
A Rubicon átlépéséről	132
Murphy a politikában	133
Szellemi filantropia	134
A spekulatív észről	136
Az egymást leleplezőkről	139
A politikai agresszióról	140
Algoritmusokról és háttéremberekéről	142
6. fejezet: Történelmi pillanatsfelvételek	144
Korszakok megítéléséről	144
Mind elégtelen	147
A történelemről, az érzékenységről és a vízről, ami kiver minket	150
Ki marad fenn?	153
Sebtapaszkultúrák, avagy mit kezdjünk Beethovennel?	155
A durvaságról és a puhaságról	157
A légyről, az ártásról és a közvetítésről	160
Az angol és a magyar 1688	162
Széll és közép	165
A Bajcsy és az Andrássy sarkán	167

Csak ők – vagy a forradalom?	169
Egy másik Kennedy, egy másik Winston Churchill és egy beszéd	170
A tekintélyről – és július 4-ről	171
Halálos átkarolások – a mételyért lelkesedő nőkről . . .	174
7. fejezet: Társadalomtudományi reflexiók	176
Francis Fukuyama és a képzelet tágassága	176
John Gray és a felvilágosodás utáni kor liberalizmusa .	177
Barabási Albert-László, a gepárd, a szavanna és a háló .	179
Barabási, a sikeresség és a közvetítő közeg	181
Thomas Kuhn és a hűsölő igazság	182
Valéry Giscard d'Estaing és Burke széke	184
Helmut Schmidt és a szürke egy árnyalata	186
David Van Reybrouck és a politikai párterápia	187
Daniel Goleman, a térdeplés és a mosoly	188
A függés, a ködfelhő, a puska és a könyvtár	190
Joó Tibor és egy történeti magyarázat	192
Marczali Henrik és a géniuszság	197
Jean Baudrillard, az egyetemesség és az illegalitás	199
Bibó István félmondata és a Társadalmi Szerződés félmondata	202
8. fejezet: Irodalmi és művészeti reflexiók	203
Stefan Zweig és a démonikusság különböző képletei . . .	203
Stefan Zweig és a sors	205
Françoise Gilot és a közölhetetlenség	206
Jean Raspail jóslatai	208
Margaret Mitchell és a látszólagos külsőségek	210
Roger Martin du Gard és a tanulóképesség	212
Molnár Ferenc és az emberkuriózum	213

Kertész Imre „értelmetlen” időtöltései	216
Bach, Mozart, Beethoven és a többiek: ahol vannak és ahol nincsenek	217
Georg Büchner, Danton és az aprócska „és” kötőszó	220
Kosztolányi, az indiszkréción és az igazságmagvak	222
Friedrich Hebbel és az örök éberség	224
Móricz Zsigmond és Apponyi Albert	225
Márai Sándor és a „bonyolult érzésvolyam”	226
Füst Milán és a <i>Reménytelenül</i>	227
Alföldi és Mahler, avagy a visszapillantó fél szem	229
Mozart adakozása	231
Móricz Virág fogalmazványa és a tanítás	232

9. fejezet: Filmek társadalmi dimenziói 234

A rosszról és az ellentmondásról	234
A hódolat stációi, avagy Puskin kiterítve	236
Minden összekutyulásáról	238
Értjük-e magunkat?	239
A <i>Holtodiglan</i> könyves alapanyagáról	241
Mindenki ihletett	243
A jognak asztala, avagy mit meséljünk a történelemről?	245
Mit tanulhatunk a <i>Saul fia</i> alkotóitól?	247
A Schindlerről – másképpen	250
Mesélő énünk	251
Valóban minden odavan?	253
A tenger közelségéről	254
Miért vagyunk szertelenek?	256
A Keating-modell	258

10. fejezet: Mindennapok jelentősége	260
A „másik” élete	260
Egyénről és közösségről	262
Egymás bekalkulálásáról	264
A megértésről	267
Ragadozás és esengés, avagy a tisztogatás dicsérete	269
Intellektuális és egyéb fajta utazásokról	271
A véletlenekről	273
A kötelesség két fogalmáról és a pokolról	274
Rájöttem valamire...	276
A nyugalomról	277
Az egyetlen másodpercről	279
Csülkök és királyok	280
Az István-Koppány ország	282
Értékterjesztés és/vagy közvetítés	285
Hogyan haladunk?	287
Honnan tudjam, hogy a világ nem virtuális?	289
Aránytehetségek	291
Sokdimenziós unalmak	292
Dalos György utószava	295

BEVEZETÉS

Ha őszinték vagyunk magunkhoz, akkor bevalljuk: az elmúlt két évtized változásaiból mi, politológusok sok mindent nem értünk, illetve – enyhítsünk máris egy kicsit – sok mindent nem a *súlyának megfelelően* értünk. Talán nem túlzás azt mondanom: a politika minimum részbeni áthelyeződése a virtuális szférába – ilyen téma. Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a politika ma is döntően a hagyományos ideológiai kérdések körül forog, pedig dehogy. A politika ma már nem kis részben Facebook, Twitter, Instagram és társaik, de nyilván már készül mindezek *poszt*-változata, és szerveződnek az ezeket kézben tartani képes *poszt*-tech-óriások. A politológus tehát jól teszi, ha legalább fél szemmel ránéz erre a komplexumra, s ha nincs is neki a téma húsába vágó kutatása, legalább a periférián, hogy úgy mondjam: egyszerű felhasználóként kapcsolódik a dologhoz.

Úgy emlékszem, talán 2012-ben kezdtem működésemet a Facebookon. Az első két évben – szemérmes lélek lévén – még nem akartam/mertem szövegeket közölni, s nem is gondoltam, hogy itt a szövegeken volna a lényeg. Épp elég írásom jelent meg a nyilvánosságban ahhoz, hogy itt írni akartam volna; hát eszembe nem jutott, hogy az egy újabb írási felület lenne. A nevelő szándékot viszont azonnal beleláttam. Amolyan zenei *ízlésterjesztő* platformmá tettem a Face-oldalamat, ahová felpakoltam a számomra kedves komolyzeneiket – Purcelltól Mahlerig. Több száz ilyen bejegyzésem született, és ez a zene általi jelenlét tökéletesen kielégített. Aztán amikor kifogytam a zenékből, és már harmadszor kezdtem előlről az egészet, akkor – talán 2014 végén – jött az ötlet kis krokik vagy tárcák írására. Nem állítom persze, hogy a kis (buszos, villamosos, metró, utcás, utazós stb.) életképek írása echte politikatudományi műfaj, de ezek a kis szösszenetek számomra mégis új felfedezéseket hoztak, s ráébredtettek arra, hogy nem is vagyok én olyan „zárt” elemző. A másokkal

való virtuális együttlét új igényt támasztott, hogy ne csak a közvetlen politikára figyeljek, hanem másra is; hogy ne csak hosszabb műfajokban dolgozzak; és hogy megfigyeléseimet szinte napi rendszerességgel meg is mutassam másoknak a Facebook-oldalamon.

Hát így kezdődött.

Azután az apró utcai megfigyelések mellett egyre inkább igényem támadt egy kicsit kifejtőbb, elmélkedőbb szövegek írására is. Ez utóbbiak foglalata ez a kötet.

Nem mondhatom, hogy ezekkel a kis írásokkal világfordító felfedezéseket teszek. Azt azonban nagyon is mondom, hogy számomra ez a műfaj az új – részint virtuális – világhoz való alkalmazkodás dokumentuma. „Így alkalmazkodom én” – mondhatnám, ha nagyon személyesre venném. Nagyon megszerettem kis elmélkedéseket írni.

A kötet tíz fejezetben 135 hosszabb-rövidebb elmélkedést tartalmaz. Van köztük féloldalas és többoldalas is, de alapvetően összeköti őket egyfajta „újkiváncsiság”, és a szerzett benyomások megörökítésének szándéka. Sok olyan téma is helyet kapott a könyvben, amelyről könyveket vagy hosszabb tanulmányokat írtam, de sok olyan is, amilyennel a nyilvánosság előtt még sosem jelentkeztem (például elmélkedés a legmindennapibbnak mondható jelenségekről, mint például az unalomról, a megértésről, a nyugalomról vagy éppen a kötelesség két fogalmáról). Ahogy így összeszedve elnézem a tartalomjegyzéket, hát magamat is megleptem egy kicsit. Szóval, az olvasó semmiképp se szaktanulmányra, hanem egy politológus szép, akkurátus kalandozásaira, hogy ne mondjam Django után, elszabadulására számítszon.

Az 1. és a 2. fejezetben egy számomra alapvető kérdésről, a külső erőternek a magyar politikára gyakorolt hatásáról, a nyugati minták és a mintakövetés összefüggéseiről elmélkedem. A 3. fejezet a demokrácia kérdéseivel foglalkozik; egyféle van-e vagy többféle, és egyáltalán. A 4. fejezet fő témája a pártok, illetve a sokat kárhozott politikai megosztottság. Az 5. fejezetben a puhább komponensekkel foglalkozom, úgymint az ideológia, a habitus vagy a különféle

politikai szerepformák. A 6. fejezet történelmi példákat hív elő, szem előtt tartva, hogy ezek szóljanak hozzánk, legyen valami tanulságuk számunkra. A 7., a 8. és a 9. fejezet reflexiókat foglal magában. A 7. fejezetben néhány számomra releváns társadalomtudományi műhöz fűzök megjegyzéseket, hogy aztán a 8. fejezetben irodalmi és más művészeti alkotásokról, szituációkról, míg a 9. fejezetben filmekről elmélkedjek. Az utolsó, 10. fejezetben pedig a mindennapi élet kapcsán fogalmazok meg mindenféle jámbor gondolatokat.

A 2015 és 2020 közötti szövegeket (kivételképpen van a kötetben néhány korábbi szöveg, interjúrészlet is) nem aktualizáltam, és csak annyiban változtak, amennyiben az olvasószerkesztő szükségesnek vélte. Köszönöm munkáját. Jelezni szeretném még, hogy a kis írók egy nem csekély része megjelent különböző online felületeken: mandiner.hu, 24.hu, hvg.hu, dinamo.hu és talán még másutt is, de hirtelenjében több nem jut eszembe. A kötet végén Dalos György író *Utószavát* találja az olvasó. Vele még az 1990-es évek második felében, gyakori berlini útjaim során ismerkedtem meg, amikor ő volt a Haus Ungarn vezetője. Nem mondom, hogy kapcsolatunk az elmúlt évtizedekben túl szoros volt, de facebookos írásaim kapcsán ő volt az, aki többször rám írt, és kedvezően méltatta szövegeimet. Ez bátorított fel arra, hogy felkérjem az utószó megírására.

Kell még néhány szót mondanom arról, hogy miért állok meg 2020 elején. Nos, egyszerű az oka. Ezt követően ugyanis nem (vagy csak elvétve) írok ilyen rövidke írásokat. Amit ebben a műfajban el lehetett, el tudtam mondani, arra bőven elég volt a 2015 és 2020 közötti öt év. Így aztán a könyvben az olvasó nem talál reflexiót a pandémiára, elmúlt két évünk tengernyi bajára. Igen, szerencsésnek mondhatom magam, mert megúsztam egy 2020. március eleji tüdőgyulladással, két hét megállás nélküli köhögéssel. És az elmúlt egy évben megérlelődhetett bennem az a gondolat, hogy kötetté állítom össze korábbi írásaimat.

S még egy. Ha ma is írnék kis „szösszeneteket”, biztosan témává tenném Jon Meacham *The Soul of America* című könyvét és a róla/vele

készült filmet. Bárki megrendelheti, és elolvashatja, illetve megnézheti az HBO-n. Akár foglalata is lehetne annak, ahogyan magam is gondolkodom a világról.

Köszönöm végül az Ad Librum Kiadónak, hogy nyitott volt ennek a kis kötetnek a kiadására. Persze Soós Gábor, a kiadó vezetője maga is politológus volt korábban, úgyhogy lehet érzéke a kisebb-nagyobb váltásokhoz.

Budapest, 2021. április 2.

Csizmadia Ervin

I. FEJEZET

KÜLSŐ KÖRNYEZET ÉS KORSZELLEM

A KÜLPOLITIKAI SZEMLÉLETRŐL

Vajon, ha fontos nekünk Európa (mint ahogy nap mint nap halljuk), akkor az Európa-szemlélet miért nem képezte közös gondolkodásunk tárgyát az elmúlt évtizedekben? Mert ugyanis – nem képezte.

Induljunk ki abból, hogy az emberek ösztönösen „kis” kategóriákban gondolkodnak. Olyanokon, ami a saját élethelyzetük által átlátható, befogadható. Európa elvben még átlátható lenne, ehhez képest meghökkentő, milyen gyér volt az Európa-gondolat propagandája az elmúlt időszakban.

Vajon mi ennek az oka? S vajon az európai elit miért nem tudta ezt a gondolatot elfogadtatni?

Emlékeztessük csak magunkat a klubszabályelméletre. A klub tagjai ösztönösen tudják, mi a dörgés, őket nem nagyon kell tanítani semmire, tudják, ki a közülük való és ki nem. Néha lehet az embernek olyan érzése, hogy Európát egy exkluzív klubnak tekintették, amelyben vannak, akik vannak, s voltaképp a többiekre olyan nagyon nincs is szükség.

Persze ennek ellentmond az Európai Unió bővítése, de lássuk be: ez inkább egy technikai aktus volt, pontosabban egy euforikus pillanat szülötte. Amikor Európa felszabadult a szovjeturalom alól, úgy tűnt: a klub valóban bővíthető, és nem volt kétséges, hogy ezt nagyon sokan akarták.

Mára azonban mintha a klub régi tagjai bánnák az egészet. Merthogy az új klubtagok – hiába próbálták beléjük verni

a szabályokat – nem úgy mozognak a klub területén, ahogy kellene. Ráadásul a régi klubtagok nem is nagyon törekedtek arra, hogy a külpolitika fontosságára felhívják a figyelmet. Azt mondták: a klub maga a külpolitika.

Nos, sok retardált kelet-közép-európai gondolhatja úgy: a külpolitika nem egyezik meg a klubszabályok betartásával. Már csak azért sem, mert a szabály egy állapotot tükröz, Európa pedig egy folyamat. Én az *állapotszociológia* és a *folyamatszociológia* közötti különbségtételt Norbert Eliástól tanultam, és nagyon is egyetértek vele. A külpolitika egy tanulási folyamat, azt nem lehet megspórolni. Az embereknek nem elég az, hogy gyertek, csatlakozzatok, szeressetek minket, mert mi vagyunk mi; mi vagyunk Európa.

Az emberek maguk is a folyamat részei, és ezért joggal tartanak igényt arra, hogy az egy bizonyos állapotban kialakított szabályokat akár felül is vizsgálják. Meg arra, hogy a külpolitikát vegyék komolyan.

Szerény megítélésem szerint a külpolitika ma a politika legérdekesebb része. Ahogy anno a nemzetállam létezésére is meg kellett tanítani az embereket (s már az sem teljesen csak belpolitika volt), ma a globális világra, az egységesülő Európára kell megtanítani az embereket. Kapitális tévedés ezt azzal kezdeni, hogy ti, emberek, akik a nemzetállamban hisztek, populisták és idejétmúltak vagytok. Nem, kedves európai elit, ez így nem több mint a klubszabályok védelme, vagy mondhatjuk azt is: a status quóé.

Ennél sokkal többre van szükség. A problémák nagy részét az okozza, hogy miközben a nemzetállamot a maga korában sikerült népszerűvé és elfogadottá tenni, az európai gondolat, a globális struktúrák egyre népszerűtlenebbek. *Aminek* persze egy másik témával van szoros összefüggése. Ez pedig az *egyenlőtlenségek* kriminális növekedése. A mai világkapitalizmusban a nyertesek aránya szűkül, a veszteséké pedig vérszesen növekszik.

Országok egymáshoz való viszonyát illetően teljesen új gondolkodásra van, lenne szükség. Számomra döbbenetes, hogy a régi típusú

geopolitika semmi perc alatt támadt fel. Geopolitika nélkül persze nincs világ, nincs létezés. De nem lehetne itt kissé elszakadni a hagyományoktól?

A külpolitika ma újra a figyelem középpontjában áll, s döbbenettel látjuk: milyen keveset tudunk erről, és milyen keveset akarnak nekünk erről mondani. Nincs más választás: „reggel, éjjel meg este” erről kell olvasnunk.

2018. szeptember

A KÜLSŐ KÖRNYEZETRŐL

Magyarországon nem egyértelmű a külső környezet szerepe. Bár Nyugat-Európa megfellebbezhetetlennek tűnő viszonyítási pont, mégsem mondhatjuk, hogy pontosan tudnánk, mit is értünk nyugatosodáson. A hazai közéletben burkoltan bár, de vita zajlik a Nyugat-Európa-hoz való viszony tartalmát, jellegét illetően. Ennek a burkolt vitának nagyjából két markáns vélemény áll a két szélső pontján. Az egyik vélemény mindenfajta lamentálás nélkül nyugatos. Sőt, akik Nyugat-Európa mintaértékét vallják, hozzáteszik: napjainkban, a globalizáció korában a nemzetállami szuverenitást önkéntesen kell korlátozni, és alávetni nemzet feletti struktúráknak. Azaz a nyugati minta elfogadása voltaképpen a hagyományos nemzetfogalom meghaladásában ölt testet.

A másik oldalon azok állnak, akik a Nyugat-Európa iránti „ájult” lojalitásban nem pusztán azért látnak veszélyt, mert a nemzet szétforgácsolódásától félnek, hanem azért is, mert a mai „Nyugat-imádatban” az előző korszak (mármint a Kádár-rendszer) ellenkező előjelű továbbélését látják. Azaz – fogalmazzák meg sokszor – amit anno

a szovjet birodalom (mint vonzaskör) jelentett, azt jelenti ma Nyugat-Európa. Mindenekelőtt kritikátlanságot.

A két álláspont között természetesen sok árnyalat található. A vita azonban alapjában mégis arról szól: milyen Nyugat-Európa-hoz, milyen módon kell csatlakoznunk. Míg az első megközelítés hívei úgy látják, nemigen van mód arra, hogy Magyarország (lévén kis ország) formálja a külső környezetet, az utóbbi vélekedést vallók viszont nem akarnak „a múlt hibáiba” esni, azaz óvják az országot az egyoldalú mintakövetéstől.

Célszerű lenne megismertetni a hazai lakosságot mindazokkal a változásokkal, amelyek Nyugat-Európát mint régiót és az egyes nyugati országokat jellemezték az elmúlt évtizedekben. Célszerű lenne továbbá túllépni a nemzet kontra globalizáció álvitán, és bemutatni, hogy a globális struktúrák hogyan formálják a nemzeti kereteket, illetve az egyes nemzetállamok hogyan formálhatják maguk is a globális struktúrákat. A magyar demokratikus fejlődés legnagyobb gátja az lehet, ha az állampolgárok azt hiszik, a határokat csak akkor lépik át, ha nyáron turistaútra mennek.

2018. február

Á KORSZELLEMRŐL ÉS A KORFESZÜLTSEGRŐL

Ha van értelme annak a kifejezésnek, hogy „korszellem”, akkor azt a kifejezést is érdemes használnunk, hogy „korfeszültség”. A két fogalom között pedig nagyon is erős a logikai kapcsolat: ha például a korszellem az identitások háttérbe szorítására, netán elfojtására

épül, akkor (legalábbis a felszínen) kicsi a feszültség; amikor azonban az identitás utáni vágy erősödik, akkor nagy valószínűséggel növekszik a feszültség is.

Mindez különösen érdekesen mutatkozik meg most, amikor elvben a globalizáció korában vagyunk, amely ugye csupa globálra épül: globális kormányzás, globális felmelegedés, globális civil társadalom és a többi.

A globális jelleg arra mutatna, hogy a világ egyetemes törvények szerint működik; kis túlzással mindenütt hamburgert fálnak és rapet hallgatnak. De ha a globális egyetemes is egyben, s az egyetemes egyben a „jó” szinonimája is, akkor azt várnánk, hogy a „korfeszültségek” éppenséggel csökkennek.

Ennek azonban épp az ellenkezőjét látjuk, ami mindenképp méltó a figyelmünkre, mi több: a vizsgálatunkra.

Merthogy mi is ennek a globális korszellemnek a *valódi* tartalma? Ez a tartalom kettős. Az első kétségkívül az, hogy mindenütt ugyanazok a törvények, intézmények, felfogások érvényesülnek. De a másik tartalom mintha csökkentené örömmünket, ugyanis a globálisan érvényesülő egyenintézmények, egyenszabályok mellett mintha csúcsra járatódnának a különbségek, vagy használjuk előbbi szavunkat: az identitások.

Régiók, népek, országok, csoportok, egyének fedezik fel magukban etnikai, vallási, politikai vagy egyszerűen csak emberi identitásukat. Saját élettörténetük korábbi szakaszaival összehasonlítva pedig ezt előrelépésként élik meg. Merthogy a régebbit mint *elfojtást* élték meg; ellenben mostani öntudatra ébredésüket viszont valóban *ébredésként*.

Meglehet, másnak ez nem szúr szemet, de azért érdemes rámutatni: az egyetemesen belül lokális ellentétek, feszültségek garmadája halmozódott fel, s nem feltétlenül a hagyományos politikai-ideológiai ellentétek miatt, hanem azért, mert az elmúlt évtizedekben az identitások valahol hátul kullogtak. Most viszont a sor elejére törnek, s

alaposan bekavarnak a szépen, áramvonalasítottan összerakott egyetemes és globális világba.

Ha mindezekről elgondolkodunk, eszünkbe juthat Marx egy tétel: a tőke megteremti saját sírásóját. A mai korban itt még nem tartunk, az azonban tény: a globális *lokálissal* terhes, s nagy kérdés, ki tudja-e hordani, avagy elvetél vele.

2019. április

A LIBERÁLIS VILÁGREND EGY ASPEKTUSÁRÓL

A mostani turbulens időkben a közbeszéd gyakran szárnyára kap egy fogalmat: *világrend*. A világ egyik vezető külpolitikai folyóiratában, a *Foreign Affairs*ben a világrend fogalma újra és újra előkerül, de persze a hazai olvasók nagy részének lövése sincs, mi minden jelenik meg ebben a folyóiratban, mint ahogy arról sem, mit is takar a „világrend” talányos fogalma.

Természetesen e rövidke írásban nekem sem feladatom, hogy a fogalmat mélyebben körüljárjam. Megelégszem annak rögzítésével, hogy a máig érvényes világrend 1945 után jött létre, s az egyik fő feladata az 1945 előtti állapotok megismétlődésének megakadályozása volt. Ez a világrend a maga természetességében volt *liberális*, s éppen annak köszönhetően, hogy 1945 utáni létrehozói akként gondolkodtak, hogy a 20. század két világháborús eszkalációját a liberalizmus elveitől való elfordulás okozta. Emiatt aztán az új világrend megalkotói mindent megtettek azért, hogy visszatérjenek a liberalizmushoz, ami esetünkben a nemzetállami gondolatától való

fokozatos elszakadást és a világhatalomhoz (világtársadalomhoz) való rohamléptű közeledést jelenti.

A világrendépítésnek azonban van egy olyan aspektusa, amelyről ritkán beszélünk: vajon ez mennyire *tervezett* folyamat? Vagy másképpen fogalmazva: lehet-e tervezés útján felváltani a nemzetállamokra épített nemzetközi viszonyokat egy másfajta szerveződési logikával?

Hogy ez mennyire alapvető kérdés, azt az mutatja, hogy az 1945 utáni világrend nyitópontján a *tervezés* gondolata nagymértékben van jelen az elmékben, sőt nem is nagyon van vetélytársa. Gondoljunk csak arra, hogy a 20. század diktatúrái, a náciizmus, a fasizmus és a kommunizmus valamennyien tervezett társadalmak voltak, s hiába akarta ezt az örökséget mindenki eltüntetni 1945 után, ezt egyáltalán nem lehetett elérni a liberalizmushoz való „spontán” visszatéréssel. 1945 után a liberális gondolkodás egyáltalán nincs jó bőrbén; a 19. századi liberális alapelvek önmagukban hatalmas kétség tárgyai. Azt persze a világrendépítők tudják, hogy kategorikusan el kell zárni az utat a diktatúrák megismétlődése elől, de azt nem, hogy a liberális világrend felépítésében *mekkora* szerepet kell kapnia a nem is annyira (sőt egyáltalán nem) tudatos tervezésnek.

Mai szemmel kijelenthetjük, hogy ez a folyamatnak az az aspektusa, amelyről sokkal kevesebbet tudunk, mint amennyit kellene. Először is gondoljunk bele. A tervezők kijelentik, hogy a döntően a nemzetállamok bűnösök a világháborúkért. Mi hát a teendő? Meghaladni a nemzetállamokat. Az Európai Közösség (majd az Európai Unió) kezdőpontján tehát egy *tudatos* elhatározás áll az egységes Európa létrehozataláról. Ami önmagában rendben is lenne, de a lényeg nem is ebben az elvi elhatározásban áll, hanem abban, hogy mindezt *szervezeti* értelemben hogyan valósítják meg. A projekt akkora horderejű, hogy az egységes Európa megvalósítását nem bízhatják a véletlenre, ugyanakkor vigyázniuk is kell, hogy a liberális spontaneitás elvét se sértsék meg nagyon. Végző soron az tehát a kérdés: *ki és hogyan* tartja majd kezében ezt a projektet?

1944-ben írott, *Út a szolgasághoz* című könyvében Friedrich A. Hayek felveti azt a szempontunkból égető kérdést, hogy az 1945 előtti *nemzeti* tervezés helyébe semmiképp sem léphet egy *nemzetközi szintű* tervezés. Sőt továbbmegy, amikor így fogalmaz: „A nemzetközi szintű tervezés még inkább, mint a nemzeti keretek közötti tervezés csak az erőszak nyers uralma lehet.”

A meglátás mindenképpen helyes, mint ahogy az a további következtetés is, hogy egy tervezéssel összefogott nemzetközi rendben a gazdagabb országok ki lennének téve a szegények gyűlölködésének. Micsoda realizmus! – kiálthatunk fel, ha csak napjaink viszonyaira gondolunk. S valóban, a liberális világrend mai körülményei között mintha épp az lenne az egyik alapprobléma, hogy bizonyos államok (nevezhetjük akár szegényeknek is őket) úgy érzik, hogy róluk nélkülük döntenek, ha tetszik, egy Hayek által jövendőlt erőszakos szisztémában.

De persze most témánk nem az, hogy mi van ma, és jogos-e a szegényebb államok (köztük is mindenekelőtt Magyarország) lázadása az általuk „túltervezett” és „erőszakos” nemzetközi rend ellen. A téma most az, hogy mi volt (és mi) ennek az 1945 után felépítendő (és felépített) nemzetközi rendnek a logikája, és abban milyen tervezési elvek érvényesülnek.

Hangsúlyozzuk ki még egyszer: az ismert nem liberális előzmények alapján a korszak meghatározó gondolkodási iránya a tervezés. Hayek hosszan elemzi, hogyan fertőzte meg ez a gondolkodásmód Németországon kívül az ő választott hazáját (Hayek osztrák volt), Nagy-Britanniát. Ha pedig igaza van, akkor ebből logikusan az következik, hogy a liberális világrend felépítése sem történhetett másképpen, mint azon a gondolkodási alapon, amely a korszakban rendelkezésre állt. Az 1945 utáni liberális világrend tehát *nem* a klasszikus 19. századi liberális alapokon nyugszik, hanem egyfajta „tervezői liberalizmuson”, amely kezdettől fogva erősen küzd azzal, hogy a nemzetközi folyamatokba milyen mértékben kell beavatkozni. Nyilvánvaló, hogy mivel a nemzetállamok meghaladása a cél, az

eszközökben a tervezési elemek fontossá válnak, hiszen mégiscsak el kell érni a nemzetállamokon túli struktúrákat.

Voltaképp a világrendalkotás első pillanatától kezdve adott az ellentmondás: liberális elveket nem egyértelműen liberális eszközökkel lehet csak megvalósítani. S ha mégiscsak elvisszük a folyamatot napjainkig, akkor könnyen eljuthatunk ahhoz, hogy a cél megvalósítója elsődlegesen egy *felvilágosult bürokrácia*. Az az explicit küzdelem tehát, amelyet manapság minden valamirevaló politikatudós az elit és a nép küzdelmeként azonosít, itt, 1945 után kezdődik, s alap-eleme az elit általi nemzetközi tervezés. Immáron hetven éve tart a nemzetek fölötti világ kiépítése, amely nap nap után veti fel azokat a problémákat, amelyeket Hayek felvázolt. Ha a folyamat *valóban* liberális lenne, nem haladna előre, vagy nem feltétlenül olyan formában, ahogy azt megélhetjük.

Így tehát érdemes komolyabban megvizsgálnunk a liberalizmus és a tervezés nemzetközi szintű összekapcsolódásának problematikáját. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a liberalizmus 1945 utáni világrendformáló szerepe éppen saját magát hozta politikailag nehéz helyzetbe, hiszen a liberális *toleranciával* szemben *ellentmondást nem tűrő* szerepbe toltta át. Akárhogyan is: attól az illúziótól el kell búcsúznunk, hogy a liberalizmus pusztán egy ideológiai gondolkodási rendszer. Sokkal inkább helytálló az, hogy egy világrendépítő teória, tele olyan tervezői nekibuzdulással, amelyet a klasszikus liberálisok nemigen tolerálnának.

2018. szeptember

AZ ORSZÁGOK KÖZÖTTI EGYENLŐTLENSÉGRŐL ÉS ANNAK ÁTHIDALÁSÁRÓL

Nagy hatású könyvében (*Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység eredete*) Daron Acemoglu és James A. Robinson (sok-sok egyéb mellett) két igencsak alapvető megállapítást tesz. Az elsőt a 49. oldalon: „A ma létező, különböző intézményi minták mélyen a múltban gyökereznek, ugyanis, ha egyszer kialakul egy adott társadalmi berendezkedés, az általában hosszú időn át fennmarad.” A másodikat a 289. oldalon: „Végző soron az intézményi dinamika döntötte el, hogy a XIX. században mely országok tudtak élni az új lehetőségekkel, és mely országoknak nem sikerült. A világban ma uralkodó egyenlőtlenségek ebben a szakadásban gyökereznek. A kevés kivételtől eltekintve ma azok a gazdag országok, amelyek már a XIX. században megkezdték az iparosítást és a technológiai váltást, a szegények pedig azok, amelyek nem tették ezt meg.”

Ma, amikor egyre nagyobb intenzitással forog minden az egységes Európa gondolata körül, általában feledésbe merül ez a két, egyébként nagy megvilágító erejű megállapítás: a múlt mélysége és az egyenlőtlenségek 19. századi eredete. Egyetlen téma kapcsán érdemes e két megállapítást mérlegre tennünk, s ez pedig az Európai Unió fejlődése, az egységes Európa gondolata, és a nemzetállamok jelene és jövője. Vagy még pontosabban: hány sebességes legyen Európa további fejlődése?

A legfejlettebb nyugat-európai demokráciák olykor kellő öntudattal, máskor némi lekezelő stíllel mondják a kevésbé fejlett (s nemritkán renitensnek mondott) kelet-közép-európai EU-tagokról, hogy ha sokáig ugrálnak, ha sokáig hátráltatják a nagyok dolgait, akkor megnézhetik magukat, mert akkor kimaradnak az EU fejlődését meghatározó

országok köréből, és akkor ezek az országok „másodlagos” EU-tagokká, a nagyok háttérben kullogó nemszeretem országokká válnak. A kisebb államok (s köztük elsősorban mi) ez ellen a megközelítés ellen olykor élesen tiltakoznak, s a mai magyar kormány érvelésének középponti eleme, hogy az országot ne akarják „másodlagosként” vagy „futottak még”-ként, hanem egyenrangúként kezelni.

A fent röviden idézett két Acemoglu–Robinson-tételből (már persze ha elfogadjuk őket) a többsebességesség nem hátrány, hanem *szükségyszerűség*. Mert hiszen ha igaz az, hogy a) a fejlődés *mélyen a múltban* gyökerezik; továbbá b) az országok közötti egyenlőtlenségek (amelyek persze korábban is léteztek) a 19. századtól eredeztethetők igazán, akkor e két állításból az következik, hogy az a szándék, miszerint Európa egysége tündérmesei mivoltában egyszer csak (s éppen most) előállítható, nagyfokú illúzió. De mint illúzió természetesen racionális, s érdemes megvizsgálnunk ennek alapjait.

Ha igaz Acemogluék b) tétele, miszerint az egyenlőtlenségek nem-hogy csökkentek volna, de a 19. századtól növekednek, akkor ez nem egy ismeretlen igazság. A világ vezetői és döntéshozó politikusai nyilvánvalóan tisztában voltak ezzel a maguk korában, s tisztában vannak ma is, amikor a 19. századi egyenlőtlenségek (s különösen az 1970–80-as évektől) még csak tovább növekedtek. Ám ez nem akadályozta meg őket sem a 19. században, sem később, hogy erre a kihívásra az *egységesebb Európa*, illetve a *globálisabb világ* doktrínájával próbáljanak meg válaszolni. És ezek a válaszok első ránézésre racionálisak, és fedik is a valóságot, hiszen ki tagadná a körülöttünk lévő globalizáció ezer jelét. Soros György például *A globális kapitalizmus válsága* című 2008-as könyvében nem véletlenül mondja, hogy ugyanakkor ellentmondás van a globális *gazdaság* és a lokális *politika* között; azaz míg a gazdaság globalizációjának kialakult valamiféle szabály- és intézményrendszere, addig a politikát a helyi parlamentek és politikai elitek belső alkui szabályozzák.

Eggyel magasabb teoretikus szinten az egyenlőtlenségek kezelésére – valójában elfedésére – létrejött a liberális demokrácia válasza.

A liberális demokrácia a 19. századtól létező egyenlőtlenségre egy voltaképp rendkívül könnyű és univerzális választ ad. Azt mondja, hogy nosza, nemzetek, térségek le fejlődésüket bármilyen korábbi útról, vegyék át a liberális demokrácia intézményeit, és ezzel részeseivé váltok a globális világ áldásainak. Mit is mondott nekünk Acemoglu és Robinson? Hogy egy ország intézményei mélyen a történelemben formálódnak ki. Mit mond nekünk a liberális demokrácia elmélete? Éppen az ellenkezőjét, azt, hogy az intézmények nem történelem-, hanem *elhatározásfüggők*; ha jön egy arra hivatott elit-csoport, ezeket az intézményeket akár a történelem ellenében is bevezetheti. Az 1989–90-es demokratizálódás éppen ezt a rációt hordozta, s éppen erről bizonyosodott be már, hogy – mint oly sok elmélet korábban – illúzió.

Merthogy emeljük ki még a fenti szerzők két fontos szavát: *intézményi dinamika*. Az intézményi dinamika nem ugyanaz, mint *maga* az intézmény. Egy demokratikus forradalom létrehozhat tehát demokratikus (vagy annak látszó) intézményeket, de korántsem biztos, hogy képes hatni ezek (ráadásul előremozduló) dinamikájára. Itt már nagyon is a „mély történelem” veszi át a szerepet, s a történelemnek van egy minden mást háttérbe toló sajátossága: „történelme” még nem hozott létre olyan állapotot, amikor minden ország egyforma fejlődési pályára kerül, vagy mindegyiknek azonos az intézményi dinamikája.

Amikor tehát az EU-ban felmerül a 27 tagország azonos szintre való beállításának igénye, ez valójában nem ráció, hanem illúzió. Hiszen – mint látjuk – még a liberális demokrácia elvontabb követelményeinek sem tud mind egyformán megfelelni, s éppen a mély történelmi különbségek és egyenlőtlenségek miatt. Hogyan tudnának hát megfelelni annak, hogy valamennyien legyenek globálisak, mondjanak le nemzeti szuverenitásukról, oldódjanak fel valamiféle nagy közösségben? Az ilyen kívánalmak illuzórikusak, miközben (ismétlem) racionálisak is. Racionálisak abban az értelemben, hogy az Európai Unió (mint történelmi elődei) nem tud *tényleges* megoldásokat kitalálni a

létező egyenlőtlenségek csökkentésére. Ezért *elméleti-absztrakt* szinten kénytelen egyenlősíteni, azaz felkínálni valamiféle értékrendi egyenlőség gondolatát, mint például Európa eszméjét. Csakhogy Európa eszméje nagyon sokfélét jelent. Egészen más Európa a korábbi gyarmattartó hatalmaknak, mint azoknak, amelyeknek sosem voltak gyarmataik. Más azoknak, amelyek a kapitalizmus, liberalizmus, parlamentarizmus, demokrácia négyesből valamennyit végigjárták (mi több mindegyiknek úttörői voltak), mint azoknak, amelyek örök felzárkózásban voltak és vannak. Más azoknak, amelyek történelmük során konfliktusról konfliktusra haladtak, eszméért harcoltak, mint azoknak, amelyek védeni próbálták magukat a konfliktusoktól, sőt az eszméktől is.

Mindez evidencia kellene legyen. És mégsem az.

Ennek oka pedig az egység rossz, deformált, alkalmatlan értelmezése. Európa természetéből adódóan nem lehet egysebességes. Acemoglu és Robinsón két fenti tételéből következően nem lehet az. Akkor lehetne az, ha a két alaptényezőt (a történelmet és az egyenlőtlenséget) kipárolnánk belőle. De fájdalom, ez nem tehető meg. Európát fejlődésük nagyon különböző fokán álló nemzetek alkotják, s még ha zárójelbe is tesszük a nemzetállam versus globalizáció vitát, akkor is ott marad ez a különbözőség. S ha igazuk van Acemogluéknak: az egyenlőtlenségek csak fokozódnak a 19. század óta. Orbitálisan tüneti kezelés, ha ezeket az ellentmondásokat és egyenlőtlenségeket az *egysebességes* Európa (horribile dictu: az egysebességes világ) koncepciójával próbálnák orvosolni. Éppen ettől eltérő, a történelmet és az egyenlőtlenséget értéknek elismerő elképzelések kerülnének túlsúlyba, azaz: a *többsebességes* Európa. De ez nem keserű szájjal, a lemaradók lesajnálásával, az ostoba fajunkó illiberális demokráciák meséjével, hanem úgy, hogy végre észrevegyük: bármilyen uniformizálás káros. Egysebességgé akkor lenne tehető a világ, ha a világ egyúttal megszabadíthatóvá válna történelmétől s az egyes országok saját előfeltételeiktől. Ez pedig lehetetlen. De ezen nem csodálkozni kéne, s nem kárhozthatni a mély történelmi

múltjukkal adekvát viszonyban élő országokat, hanem legalább elemi szinten megérteni őket.

Ez persze, meglehetősen teljesíthetetlen kíváncsi. A megértés szép, de haszontalan kifejezés. Azért mégsem árt, ha elgondolkozunk egy kicsit, és legalább Acemoglu és Robinsón két tételét összehangba hozzuk a mai időkkel. Európa többsebsége nemhogy nem probléma, de egyenesen kívánatos. Feltéve, hogy a pluralizmust erre az esetre is vonatkoztatjuk, s a pluralitásba beleértjük az egyes országok tényleges eltéréseit is.

2018. május

KERESLETRŐL, KÍNÁLATRÓL, LÉGIKATASZTRÓFÁKRÓL ÉS EGYESBEKRŐL

A piaci társadalmaknak van egy alapvető tulajdonságuk, s ez olyan, ami akkor is megkülönbözteti őket a nem (vagy nem teljesen) piaci társadalmaktól, ha ez utóbbiak politikai és intézményes értelemben nagyon is hasonlítanak az előbbiekre.

A piaci társadalmakban a *kínálat* határozza meg a mindennapokat.

A kínálat áradása amolyan természeti törvény. Ennek az áradásnak a gazdasági vetületeit aránylag jól ismerjük. Jön egy új termék, és – persze, ha átütő – *keresletet* teremt. A kereslet mindaddig megmarad, amíg nem jön egy másik termék, amely az előzőnél is nagyobb keresletet teremt. A piaci társadalmak *attól* piaciak, hogy a kínálat mindig jelen van, a kínálat permanens, mint ahogyan a rá való keresleti reakciók is.

Sokkal kevesebbet tudunk azonban a *politikai* szféra kínálat-kereslet dimenziójáról. Ezért hát időzzünk el itt egy kicsit. Állításom az lesz, hogy azért van égbekiáltó különbség a migrációt illetően az Európai Unió nyugati és keleti fele között, mert a nyugati országokban a migrációs tematika is a klasszikus piaci sémába illeszkedik: amikor létrejön a migrációs kínálat, akkor a nyugati társadalmak nem mérlegelnek, nem ellenállnak, nem visszaszorítani igyekeznek, hanem – ahogyan megszokták – *viszonyulnak* hozzá. Az olvasó persze joggal mondhatja, hogy ebben az esetben kínálat és kereslet viszonya korántsem olyan egyértelmű, hiszen a migráció révén beáramló embermennyiségre – mint keresletre – a nyugati országoknak elementáris szükségük van, tehát itt a kereslet teremti meg a kínálatot, s miután a kínálat megjelenik, természetesen pozitív-befogadó módon viszonyul hozzá.

Egészen más a kelet-közép-európai régió szisztémája. Itt egy részben prekapitalisztikus szisztéma működik az életnek szinte minden területén. Emlékezzünk csak példaképpen a magyar politikai irodalom egy sajátos kifejezésére: *színlelt kapitalizmus*. A kifejezést a 20. század elején találja ki egy közgazdász-politológus, de egyáltalán nem mondhatjuk, hogy mára elévült volna. S nem is csoda, hogy nem évült el. Mert a 20. századi nagy adaptációs hullámok során Magyarország soha nem jutott el oda, hogy a kapitalizmushoz, annak gazdasági mozgatórugóihoz adaptálódjék. A politikai intézményeket úgy-ahogy átültették, de a nyugatiság *legmélyebb struktúráját* (amelynek csak kifejezői, de nem meghatározói az intézmények) sosem tudtuk átültetni.

S nem azért, mert ne akartuk volna, hanem azért, mert ezeket talán nem is *lehet*. A kapitalizmus tranzakciós viszonyai, kereslet és kínálat törvényei ugyanis egy kultúra hosszú idő alatt kiformalódó belső fejlődésének és ebből fakadó önképének legplasztikusabb tükrői. Ha egy kultúra hosszú időn át (gondoljunk csak a permanens háborúkra, hódításokra vagy épp a gyarmatosításra) állandó mozgásban volt, akkor nagy az esély rá, hogy a benne élő emberek

rászocializálódnak az ilyen jellegű változatos mozgásokra, kultúrák találkozására, kereskedelmi utak megnyitására, a más népekkel való valamilyen szintű együttélésre. Ellenben ott, ahol egész egyszerűen *nem merül föl* az ilyenfajta gazdasági alkalmazkodás, ahol tehát a piac nem hatja át, mert nem tudja áthatni a mindennapi viszonyokat, ott ilyenféle alkalmazkodási mintázatok nem is jönnek létre. Míg az előzőben az állandó kavargást és változást, az utóbbiban a status quót menedzselik. Az elsőben a bizonytalanságot, a másodikban a biztonságot.

De világítsuk meg mindezt egy másik, sokak által ismert sorozat példáján keresztül. Ez a példa a *Légikatasztrófák* című televíziós sorozat. Ebben a sorozatban tökéletes tisztaságban mutatkozik meg számunkra, miről is van szó. A film minden része arról szól, hogy egy bekövetkezett légikatasztrófát kiveséznek annak érdekében, hogy tanuljanak belőle. Megvan tehát a kínálat (maga a baleset), és ehhez társul a kereslet (utólagos értelmezés), s az egész arra fut ki, hogy mi hasznosítható az esetből, hogy ilyen baleset többször ne következék be. Nem azt akarja tehát nekünk mondani ez a sorozat, hogy de jó lenne, ha *nem lennének* balesetek, hanem azt, hogy *ha már* vannak, akkor hogyan állíthatjuk a tanulságaikat a szolgálatunkba. Színtiszta piaci logika arról, hogy bármit teszünk, baleset pedig úgymint lesz.

S hasonlóképp működik a migráció tranzakciós modellje is. Jönnek, és nekünk az a dolgunk, hogy tanulságokat szűrjünk le belőle. A nyugatiakkal szemben viszont a mi fejünkben – történeti okokból – meg sem fordul, mit tegyünk a migránsok bejövetele *után*. A domináns hazai gondolkodás az, hogy mit lépünk a migránsok bejövetele *előtt* annak érdekében, hogy be se jöjjenek.

Míg tehát az egyik helyen a kereslet-kínálat interakcióból fakad egy esemény, amire *utólag* reagál a társadalom, addig a másik helyen (nálunk) nem lévén kereslet-kínálat kapcsolat, csakis és visszatérően az marad, hogy hogyan tudunk valamit *előzetesen* elhárítani. Az egyik kultúra a piaci viszonyok maximalizálására, a másik a piaci

viszonyok minimalizálására szorítkozik, s éppen ezért nincs esélyük, hogy értsék egymást.

Még szerencse, hogy a felületen (mert valójában ez felület), a politikai intézmények és a demokráciával kapcsolatos értékek szintjén az elképzelések valamennyire találkoznak, fenntartva ezzel azt a látszatot, hogy a demokrácia univerzális érték, és bárhol, bármi-kor bevezethető.

2019. április

AZ ÖRÖK NAPPALRÓL ÉS AZ IGAZSÁGRÓL

Közismert, hogy az elmúlt tíz évben rengeteg csörte robbant ki a magyar kormány és az Európai Unió vezetése között. Ezeket szemlélve a hazai nyilvánosság szinte „beállt” arra az értelmezésre, hogy a konfliktus az európai értékeket valló Nyugat és az azokat nagy részben tagadó hazai politikai vezetés között zajlik.

Lehetne ehhez is megjegyzéseket fűzni, de én most más irányból közelítenék a témához. Egy kicsit talán fellengzősen arról szeretnék pár dolgot felvetni, hogy milyen mélyebb – mondhatni: szemléletbeli – különbségek lehetnek régiók és kultúrák között, amelyeknek kihatásuk van a napi politikára is.

Ha nagyon leegyszerűsítve szeretnék meglegelni azt a különbséget, amely régiókat, sőt civilizációkat választ el egymástól (mondjuk, a nyugati kultúrát a kelet-közép-európaiktól), akkor – minden mást mellőzve – egy *gondolkodásmódbeli* különbséget említenék. Röviden ezt úgy határozhatjuk meg, hogy a nyugati ember nem hisz az igazságban, annál inkább jó és rossz relativitásában; a mi régióink

embere viszont nem tud mit kezdeni ezzel a relativizmussal, és folyton a „jó”, az „igaz” megvalósítására tör.

Természetesen a mi régióink korántsem véglét ebben a tekintetben: az igazi szélsőséget az igazságot, a jót fegyverrel, öldökléssel megvalósítani kívánó kultúrák képviselik – hogy ne menjünk messzire, nézzünk csak a mai Irakra, Szíriára vagy éppenséggel a Hamaszra. De nézhetjük Pol Pot Kambodzsját vagy éppen a törzsi háborúkkal súlyosan terhelt afrikai államokat is.

Mi valahol középén állunk, de mégis sokszor érezzük úgy, hogy ez a „közép” valójában Mucsa, Balkán – a nyugati civilizáció peremvidéke.

Az okokba persze ritkán gondolunk bele. Nagyon ritkán vizsgáljuk meg, hogy ha netán valóban Mucsán élünk is, akkor ez miért van.

Nos, azért, mert ebben a kultúrkörben, a sajátos történelmi fejlődés miatt, nem ismerkedhettünk meg kellő alaposággal mindazon tényezőkkel, amelyek rászoktathattak volna minket a relativizmussal való békés és konstruktív együttműködésre. Hogy hogyan értjük itt a relativizmust? Nem valamiféle homályos viszonylagosságként, hanem a „tökéletes” igazság ellentétéként. Tökéletes igazság, tökéletes jó csak azok számára létezik, akik nem tapasztalták meg saját akár gonosz tetteiket – nem vívtak háborúkat, nem hódítottak meg népeket, nem tartottak rabszolgákat, nem robbantottak ki forradalmakat, és nem találtak fel világmegváltó találmányokat. A nyugati kultúrában mindez benne van, és persze sok minden más. Az ezeryi szörnyűség azonban arra tanította őket, hogy merjenek „relatívok” lenni, és szorítsák vissza álmaik utópikus állama utáni vágyaikat. Ilyen örületes történelemmel a hátuk mögött a nyugatiak rosszul is tennék, ha eljászanák az erényest; ezt jó szívvel nem tehetik.

Beleállnak hát abba, hogy olyannak lássák és mutassák magukat, amilyenek: olykor csalónak, olykor képmutatónak, olykor kábítószeresnek, olykor totális roncsnak vagy akár gyilkológépnek. Aztán persze időnként közösségépítőnek, mások sorsán segítőnek, egyszerű

emberként egy világgal dacolónak. Amit mutatnak magukról: az az ő történelmük.

Mint ahogy a miénk az igazság szüntelen ostromlása. Hogy miért? Azért, mert ebben a kultúrkörben (mit is mond erről Babits?) a nem cselekvés a történelmi hagyomány. Aki nem cselekszik, az *rosszá* sem tud válni; aki rosszá sem tud válni, az pedig soha nem tudja meg, milyen az az élet, amelynek centrumában nem az igazság keresése áll.

Magyarországon semmi nem úgy volt, mint a nyugati országokban, s jószereivel csak az maradt neki, hogy erényes legyen. Hogy kísértse az istent.

Csodálkozunk, ha ezt a Nyugat nem érti? Ne csodálkozzunk. Egy születése pillanatától cselekvő kultúrában egyszerűen nincs értéke az olyasfajta attitűdnek, amely az igazság bajnokának tünteti föl magát, és folyton a bizonyosságot keresi.

Bizony mondjuk: ilyen bizonyosság nincs.

Egy országot persze nem lehet megváltoztatni. Különösen nem hatalmi vagy kormányzati eszközökkel. Egy országot csak a tapasztalat téríthet el korábbi önmagától. Ha megtapasztalja saját cselekvését és annak áldásos következményeit. Ha ilyen tapasztalás nincs, akkor egy ország örökösen úgy fogja érezni magát, hogy „lemaradt” az igazságról, vele igazságtalanul bántak és így tovább.

Holott „jó” és „rossz” ugyanúgy összetartoznak, mint fény és árnyék. A rossz kiiktatásának vágya valami olyasmi, mint az árnyék kiiktatása után örök nappalban élni. Egy idő után elviselhetetlen.

Azt persze ember nincs, aki megmondaná, hogyan lehet egy igazságra fixált kultúrát „megtanítani” valami másra. Ne is próbálkozzunk vele. Elégedjünk meg azzal, hogy szelíden vizsgáljuk magunkat, és következtetéseket vonunk le. Voltaképp a szelíd ember tud csak lemondani az *egy igazságról*.

Néha jusson eszünkbe mindez, amikor a mai magyar kormány és az EU sokadik kötélhúzását látjuk.

2017. november

Á FELTARTÓZTATHATATLANSÁGRÓL

Próbáljuk csak kimondani ezt a szót, s nem kizárt, hogy beletörik a nyelvünk. Pedig jó lesz, ha eddük magunkat, s megszokjuk a szót, ugyanis ez a jelen s a jövő amolyan varázsszava.

Elmondom, miért.

Douglas Murray *Európa furcsa halála* című híres könyvében beszél arról, hogy Nyugat-Európában a bevándorlás már az 1950-es években is jelentkezik, de legkésőbb a 60-as évek második felében már tekintélyes politikusok szólamlanak fel, hogy nem lesz ennek jó vége. Murray számos példán mutatja be, hogy a felszólamló politikusoknak rövid úton megtörik a karrierjük. S velük szemben visszatérően az a kritika: „mit akartok, ez egy feltartóztathatlan folyamat”.

Erről kell most beszélnünk.

Mi adja ezt a szót azok szájába, akik az 1960-as évek óta mondják, most pedig (amikor a bevándorlás mértéke kategóriákkal nagyobb, mint akkor) már tömeges bizonyítékuk is van erre?

Azt hiszem, a bevándorlás a *piaci elv* egyik legekleatásabb (ugyanakkor leghátborzongatóbb) példája. Ha például egy ruhagyár piacra dob egy divatos terméket, a fiatalok azonnal magukra öltik. Ha megjelenik egy fülbemászó zene, azonnal azt dúdolja mindenki. Ha az utazási irodák remek luxusutakat hirdetnek, az ügyfelek azonnal lecsapnak ezekre. És sorolhatnánk napestig, hányféleképpen és mennyire mindent átfogóan körülfon minket a piac.

Azt is mondhatnánk: a piac feltartóztathatlan. Miért? Mert van neki egy titka. Ráépül arra, ami *van*, és aminek lennie *kellene*. Kettős hatalom a piac (akárcsak a demokrácia). Van benne egy nagy adag a valóság követéséből és egy másik nagy adag a valóság megelőzéséből. Követ és előz a piac, s ezt oly összehangolt mechanizmusok segítségével végzi, hogy csak ámulunk.

Akinek erre antennája van, az mindenkor a legdivatosabb cuccokban jár, a legmenőbb kajákat eszi, a legkurrensebb helyekre utazik,

a legjobb könyveket olvassa, s persze pokolian bennfentes mindig, mindenben.

A piac feltartóztathatatlan.

Kimaradhatunk persze belőle, kereskedhetünk mi a kis magánbejáratú piacainkon, csak hát, ugye, aki ezt teszi, az egyszerűen kimarad mindenből, ami haladó. Vagy másképpen: aki fel akarja tartóztatni a piacot, és helyébe másfajta törvényt akar állítani, annak a történelemmel kell ujjat húznia. Merthogy – bármily furcsa – a piac az egyik *legtörténelmibb* fenomén. A maga mindent elsöprő forradalmaival, átváltozásaival, értékváltozásaival és mindennel.

Mint a vörösiszap-katasztrófa. Vagy a látakitörés vagy a cunami. Jön, összezúz, felmorzsol.

Akik (a nyelvtörés csimborasszójaként) azt mondják: a bevándorlás feltartóztathatatlan, a piacelv történelmi tapasztalatára esküsznek. Az Etna felé fordulnak, és ekként kiáltanak: „Egy kicsit mindig szivárog, de aztán feltartóztathatatlanul kitör.”

A kis bevándorlás-szivárgás már megtörtént. Ez volt a 60-as évek, és ez ment még utána pár évtizedig. Most azonban az etnás kitörés korszakába léptünk. A másik oldal balga piacellenesei persze azzal a nem kevésbé nyaktörő nyelvi leleménnyel próbálkoznak, hogy „szeizmográf, szeizmográf”! Ami alatt persze értsük azt, hogy „már hogyan lehetne feltartóztatni”.

Dehogynem lehet! Csak elhatározás és megfelelő cselekvés kell hozzá. Például a problémákat ott kell kezelni, ahol felbukkannak. Afrikában.

Ha ebben a vitában őszinték akarunk lenni, azt kell mondjuk: nem tudjuk, van-e *erősebb* érv a piacelnél. Illetve nem is érv ez, hanem egy sokat próbált történelmi koordinációs mechanizmus. Egy hit arra, hogy a világ úgy fejlődik, hogy mindig jön benne valami elsöprő. Hol egy forradalom, hol egy bokán felül érő szoknya, hol a távirányítós fűnyíró traktor, amely mellett az ember láblógatva trécsel szilikon-völgyi barátaival.

A bevándorlás a piacelv szuper logikus megjelenése. Az, hogy feltartóztathatatlan lesz-e, vagy sem, azon múlik, hogy *egy másik* piacelv riválisa tud-e lenni. Hirtelenjében Spielberg *A cápája* jut eszünkbe. Megjelenik, ugye, az emberevő fehér cápa. A kisváros előjárói szerint nincs is cápa, s nincs is veszély. Jó pár embernek kell a dög gyomrában végeznie, meg persze kell egy lelkiismeretes helyi ember, aki vért izzadva eléri: vegyék komolyan a veszélyt.

S mire hivatkoznak az előjárók? Nem fogják kitalálni: a piacra. Hogyha lezárják a partot, ugranak a turisták.

Feltartóztathatatlan?

Felfoghatatlan.

2018. június

A VÉDELMEZŐ BIRODALMAKON TÚL

Ha a magyar politikai fejlődés történetét nézzük, szembetaláljuk magunkat egy zavarba ejtő jelenséggel: a *védelmeső* birodalmak folytonosságával. Török, Habsburg és szovjet birodalmakat látunk, amelyeknek keretei között „papíron” a nemzeti aspirációkat súlyos elnyomás és károsodás érte.

A vulgáris történelemszemlélet két – egyébként egymással szemben álló – iránya megkerüli a birodalmiság sajátos védelmi jellegéből fakadó kérdéseket, hiszen az egyik azt mondja: *haza*, a másik pedig azt: *haladás*. Valljuk be, valamennyien azt tanultuk, hogy konfliktus e kettő között van, s nekünk, történelemfogyasztóknak tanácsos választanunk e kettő közül.

S valóban: aki a hazára szavaz, az manapság jó eséllyel a jobboldalon van, aki a haladásra, az meg ellenzéki.

Ha azonban túllépünk a félrevezető vulgáris dichotómián, és valóban meg akarunk érteni valami fontosat Magyarország történetéből, mi több: jelenéből, akkor egy kicsit el kell gondolkodnunk ezeknek a birodalmaknak a természetén, illetve azon, hogy a manapság létező s minket körülfonó birodalmi keret, az Európai Unió *hogyan viszonyul* ehhez a hosszú évszázadokon keresztül az életünket mélyen meghatározó hagyományhoz.

Természetesen senki nem állítja, hogy a török, a Habsburg és a szovjet birodalom *egyforma* lett volna. De valamiben mégis nagyon hasonlók voltak, s ez pedig befelé irányuló jellegük. Egyik birodalomnak sem volt olyan programja, hogy a területén élő lakosságot szervesen hozzákapcsolja a birodalmat övező külső környezethez. A birodalmak befelé elnyomhatták ugyan a magyar népelemet, de „cserébe” garantálták, hogy a népességnek nem kell megbirkóznia a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedéssel – hogy kelően semlegesesen fejezzük ki magunkat.

E birodalmak közül a hozzánk legközelebb állót, a Szovjetuniót, illetve az általa meghonosított rendszert jellemző módon totális, majd enyhültebb diktatúrának nevezzük, s gyakorta ítéljük el azért a hagyatékéért (az alattvalói magatartásért), amit az emberek tudatában és magatartásában örökül hagyott ránk. Gyakorta halljuk, hogy a demokráciába való átmenet azért sem sikerült, mert a kommunista-szocialista magatartásformák béklyózzák a demokratikus attitűdöket.

Sokkalta ritkábban kerül azonban szóba, hogy bármennyire elnyomó volt is a szovjet diktatúragépezet, de mégiscsak volt egy nem elnyomó, hanem *védelmező* funkciója is: távol tartotta az embereket a kommunizmuson-szocializmuson kívüli szféráktól, végső soron: Nyugat-Európától. Ami önmagában még nem is lenne végzetes baj, hiszen programszerűen hirdette is magáról, hogy túl akar lépni az általa elnyomónak tekintett „imperializmuson”. A probléma végzetessé a már említett folytonosság miatt válik: a bolsevik, majd szocialista diktatúra ráépül egy – nevezzük így: történeti – bezártságra, amely már jóval előtte is létezik.

Ha ezt a folytonosságot vesszük alapul, akkor kijelenthetjük: a magyar politikai fejlődésben egy masszív „nyugattalanság” érvényesül. Olykori utazók persze szép számmal mentek Nyugatra, de ez nem jelenti azt, hogy az ország európai áramkörbe került volna.

Mindennek az átmenet után lesz majd igazi fontossága, akkor, amikor elvben, majd a gyakorlatban is Európa részévé válunk. Voltaképpen ennek az európai birodalomnak kellene igazán megvédenie a tagországait, vagy legalábbis a magyar társadalom többsége azt várta tőle, hogy – mint a korábbiak – óvja és védje. Csakhogy az Európai Unió a legkevésbé sem emlékeztet a régi birodalmi keretekre. Már csak azért sem, mert az Európai Unió régi tagországai egészen másképpen szocializálódtak, mint mi. Mi büszkéek vagyunk az évszázados hagyományainkra. Nos, ők, ha az antik hagyományokat is ide vesszük: *évezredes* tradíciókkal bírnak. S ennek a szocializációnak meghatározó eleme a versengés és a kifelé történő nagyfokú nyitottság.

Amikor mi ehhez a nyugati birodalmi kerethez csatlakoztunk, fogalmunk sem volt arról, mit is jelent ez a versengő jelleg. Mit sem tudtunk például a nyugati régióknak erről a kifelé nagyon nyitott hagyományáról. Az 1989–90-es demokratizálás során csupán annyit vettünk át a „Nyugattól”, ami a mi védekező hagyományunkhoz kellett. Intézményeket. S azt reméltük, hogy kilábalva az államszocializmusból, ezek az intézmények majd megvédenek minket. Vagy tágabban: a demokrácia véd meg. Ahogy a török, a Habsburg- és a szovjetrendszer is megvédett, úgy majd megvéd, mert az alapviszonyokat *változtatlanul hagyja* a nyugatos demokrácia is.

Sajátos, de nem logikátlan vonása volt az átmenetnek, hogy a Nyugat valódi nyitott természetének lényege nem rajzolódott ki. És még jó ideig nem rajzolódott. Ha valaki meghallgatta Orbán Viktor egy nemrégiben elmondott beszédét, akkor felfigyelhetett: a miniszterelnök azt mondta, hogy a 2004-ben, a csatlakozás idején „nem volt szó” bevándorlásról.

Precíz megfogalmazás.

Mutasson valaki egyetlen hazai sajtóterméket, amely, mondjuk, 2004-ben arról írt, hogy Nyugat-Európában egyre komolyabb probléma a bevándorlás. Ember nincs, aki erről akkor (s pláne negatív kontextusban) írt volna. Holott – csak hogy egy idevágó példát mondjunk – 1988-tól létezik például a *Journal of Refugee Studies* című folyóirat. Olvashattuk volna már akkor is? Éppenséggel igen. De ugyan kit érdekelt az ilyesmi, amikor egy régi védelmi állapotból át-lendültünk új védelmi állapotba, s az új magyar demokráciát minél inkább szerettük volna a régiek mintájára a *külvilág* negatív hatásaitól védettnek látni.

Az, hogy a nyugati demokrációkban a migráció folyamatosan jelen van? Magyarországon mindaddig senkit nem érdekelt, amíg ennek nem lett kézzelfogható következménye ránk nézve. Tehát 2015-ig. Eddig a pontig a magyar társadalom semmilyen módon nem jelezte (tehát nem csak a politikai osztályról van szó), hogy érdekelné a Nyugat *valódi* működése. 2015-ben jött aztán a nagy kollektív felismerés: ez a demokrácia bizony nem ugyanaz, mint a régi védelmi birodalmak.

Magyarország történelmileg nézve is új helyzetbe került.

S talán nem túlzunk, ha kijelentjük: minden, ami az elmúlt három évben történt, a védelmező hagyományból való (vélt vagy valós) kikerülés sokkjából következik. Magyarországnak az egész történelmével kell szembesülnie, s benne azzal, hogy a nyitott tranzakciókhoz egyszerűen hiányzik – a hagyománya.

E hagyományhiány óriási feldolgozandó probléma, amelyet persze sem a teljesen más tradíciójú Nyugaton nem értenek, sem az ellenzékben itthon. Pedig lenne mit megérteni. Például azt, hogy hagyományokat nem könnyű átalakítani, pláne *új hagyományt* teremteni. A régi (látszólag ellenséges) birodalmak megvédtek minket. A mai (elvben szövetséges és baráti) birodalom nem véd meg, vagy nem *úgy* véd meg.

A magyar társadalom és politika óriási tanulási folyamat előtt áll. Mint ahogy az Európai Unió is.

2017. október

A GLOBÁLIS HATALOMRÓL

Napjaink egyik izgalmas és megválaszolandó kérdése: hol fészkel a hatalom?

Erre a kérdésre adható egy sablonszerű válasz: természetesen a választásokon megválasztott kormányokban. Azaz: ellentétben a régi mondással („akié a föld, azé a hatalom”), manapság „akié a választási győzelem, azé a hatalom”.

S valóban: az ellenzékben maradottak szeretnek is *erre* a hatalomra rámutatni, s *ezen* a hatalmon számonkérni túlkapásait – értve ez alatt a nem demokratikus és nem liberális módszereket, a korrupciót, az elnyomást és szinte mindent, amit egy klasszikus értelemben vett hatalmon számonkérni szokás.

Nem is lenne mindezzel baj, amennyiben a régi nemzetállami keretek között élnénk. Értelemszerűen a nemzetállamokban a hatalom is nemzetállami, aki tehát választást nyer, annak minden eszköz a rendelkezésére áll megszerzett hatalmának gyakorlásához.

Ámde bájosnak kell tekintenünk azt az attitűdöt, hogy miközben, úgy tudjuk, a világ globalizálódik, a hatalmat továbbra is mint valami nemzeti keretek között mozgó instanciát emlegetjük. Nem múlik el nap, óra, perc anélkül, hogy a globalizáció áldásairól s ezzel szemben a nemzetállam agylágyító korszerűtlenségéről ne olvasnánk és hallanánk, miközben a globalizáció úgy tűnik fel, mint amelynek *nincs* hatalmi vonatkozása, hatalmi struktúrája. Néha az az érzés keríthet hatalmába minket, hogy a globalizáció egy sajátos tünemény, amely *mindent* felfal (értsd: magába olvaszt) – az egy szem hatalmat kivéve. Amiből az következik, hogy a globalizált világrendben talán *nincs is* hatalom.

Tagadhatatlanul lehet ilyen érzésünk. A globális világban egyszerűen csak minden *megtörténik*, a globalizáció a hatalommentes, a hatalmat nem érintő történések özöne maga. Nem melleleg egy ilyen hatalom nélküli világertelmezést alátámasztani látszik a

politikatudomány is. Nemrégiben megjelent Körösényi András szerkesztésében egy egyébként kiváló könyv a politikai vezetésről. A kötet szerzői részletesen beszámolnak a mai világ eseményeiről, s hosszasan írnak Merkelről, Berlusconiéről vagy épp Orbánról, egyáltalán nem beszélnek arról, hogy a hagyományos, nemzeteken belüli hatalmon kívül, amellet van egy másik is, amely éppenséggel ezt a globális világrendet szimbolizálja.

Hogyan lehetséges ez? Hogyan történhet, hogy a politikatudomány legjobb szerzői a politikai vezetést csupán nemzeti keretek között tartják vizsgálhatónak, miközben szüntelenül azt halljuk, hogy a nemzetállami fejlődés fázisából már réges-rég átléptünk a nemzetek feletti fejlődés korszakába? Nincs itt valami ellentmondás? Vagy a globális világrend – mint már utaltam rá – mindent magába szív, egyetlen területet, a hatalmat kivéve?

Ha ez utóbbi az igaz, abból azonban meglehetősen súlyos következtetések adódnak. Például az, hogy a globális világrend egy *vezetetlen* folyamat, s hogy e folyamatban tényleg ahogy esik, úgy puffan, s a politika feladata pusztán az *utólagos* menedzselés. Ezt akár logikus felfogásnak is tekinthetjük, hiszen a nemzetállam buzgó kritikusai a nemzetállammal együtt szeretnék kidobni a hatalom fogalmát is. Ha tehát nincs nemzetállam, nem marad meg annak édestestvére, a választások útján megszerzett hatalom sem. A dolog logikus végiggondolásából azonban egy meglehetősen nihilista következtetés adódik: nemcsak nemzetállamra, hatalomra, de politikusokra sincs szükség a továbbiakban. Utóbbiakra miért is nincs? Azért, mert a politikus örökké „visszaél” hatalmával. Ha választáson szerzi, még inkább, mert akkor tud a népi felhatalmazásra hivatkozni.

Vessen a hatalom is!

Rendben, vessen. De ha nem hatalmi struktúrák, akkor mi irányítja a mai globális világrendet? S ezzel visszatérhetünk első mondatunkhoz: hol van a hatalom fészke a globális világban? De rendben, ha nincs hatalom: hol van az azt helyettesítő „valami” fészke?

Ezekre a kérdésekre egy látszólag tautologikus fogalommal kell válaszolnunk: *informális hatalom*. Ha a formális, választások útján megszerzett hatalom „veszélyes” (mégpedig azért, mert lassan ez is a régi, letűnt világ csökevénye), akkor arra nincs is szükség. De mellette vagy inkább helyette kell valami más, ami mégiscsak kiadja a globális világ értékrendjét, ami a globalizáció folyamatát beágyazza a mindennapokba. Máskülönben ugyanis a globalizáció nem fenntartható, és főképpen nem igazolható.

Nagyon úgy tűnik: az informális hatalom a globális világrend egyik legerősebb támasztéka. Ez elsősorban azt jelenti, hogy horribilissé duzzad a mindennapi folyamatokra befolyással lévő nem választott, hanem a társadalmi és gazdasági élet legkülönbözőbb területein tevékenykedő személyek és szervezetek száma. Logikus mindez? Rendkívüli mértékben, hiszen éppen a globalizáció szüli meg a határokat átívelő szervezetek sokaságát. Ezeket pedig nem lehet távol tartani attól, hogy a folyamatokra (akár pénzzel, akár civil befolyással vagy bármi mással) hatást gyakoroljanak.

Pillanatnyilag ott tartunk, hogy ezt a hatalmas informális szférát alig-alig ismerjük. Egy-egy képviselőjét (mint például Soros Györgyöt) már meg tudjuk nevezni, de messze nem értjük ennek az informális szférának a *hatalmi* összefüggéseit. Ami nem is csoda, ha a politikai vezetést (mint fentebb láttuk) megválasztott nemzeti vezetők ténykedéseként értelmezzük.

Mindebből az következik, hogy éktelenül le vagyunk maradva a világ fejlődésére hatást gyakorló struktúrák értelmezésében. Ehhez hozzájárulnak persze maguk az érintettek is, akik a legritkább esetben ismerik el a politika formálásában játszott informális szerepüket, s a közönség pedig végképp nincs tisztában ezzel a szereppel. Így eshet meg, hogy a hatalomról továbbra is egy archaikus, nemzetállami felfogásunk van, miközben boldog dalnokai vagyunk a globális új időknek.

2018. március

A GLOBÁLIS KAMPÁNYRÓL

Ismételgetünk egy szót hosszú évek óta: globalizáció. Ismételgetjük, de fogalmunk sincs, mit jelent. A vájt fülűek persze – mint a történelemben mindig – tudják, mi a dörgés, de a nagy többség korántsem. De most ne is a globalizációról mint egy komplex fenoménről beszéljünk, hanem annak egy részletéről, bár kétségkívül meghökentető részletéről: a *globális kampányról*.

2018-ban Magyarországon az első olyan parlamenti választásra készülünk, amelyet globális kampány előzött meg. Hogy ez mit jelent? Nem kevesebbet, mint hogy a választási kampány nem csupán belpolitikai térben zajlott, illetve, hogy a belpolitikai teret viszont benépesítették nem belpolitikai, hanem globális szereplők. Annak bemutatásához, hogy milyen horderejű változásról van szó, kezdjük egy kicsit távolabbról, s mégiscsak a globalizáció általános értelmzéséből.

A globalizációt nemzetköziesedésként szokás meghatározni, vagy másképpen úgy, hogy a nemzetállamon kívül másfajta instanciák is megjelennek, mi több fölülírják a politikai döntéshozatalt. E változás egyik legizgalmasabb kifejezése a *global governance* (globális kormányzás) vagy a *global civil society* (globális civil társadalom). Mindkettő azt hivatott kifejezni, hogy a tényleges és meghatározó mozgások immáron nemzetállam felettiek. Ha e fogalmakat egy kicsit megkapargatjuk, akkor szemünkbe tűnnek a formális politikai szereplőkön kívüli informális politikai szervezetek és nemzetközi intézmények, amelyek az 1945 után kialakuló világrend szerves részei, s amelyek az elmúlt évtizedekben odáig fejlődtek, hogy ma már minimum partiban vannak a hagyományos politikaformáló ágensekkel: a kormányokkal.

A magyar rendszerváltásnak igazán unikális sajátossága, hogy a nyugat-európai demokráciáknak erről a világról szinte semmilyen információt nem közvetített hozzánk. Az 1990-es évek elején

ez persze érthető, hiszen akkoriban a globalizáció és a globális kormányzás még gyerekcipőben jár; de a későbbiek kapcsán már feltűnő: mennyire kimarad az itthoni politikai közéletből a globalizálódó világ értelmezése. Igazán elgondolkodtató, hogy azok a politikai erők, amelyek pedig magukat nyugatosnak tételezik, alig valamivel járultak hozzá, hogy a nyugati világnak ezt az *új természetét* a szélesebb közvéleménnyel megismertessék. Sőt ennél többet is mondhatunk. Bal- és jobboldal nagy egységben mutatta be úgy a helyzetet, *mintha* a demokráciák ma is az 1945 után demokráciákhoz hasonlóan nemzetállami keretek között működnének. Magyarországon lényegében *egyetlen* gondolati narratíva kapott teret, az, amelyik a demokráciát belpolitikai projektként azonosítja, s csak az érdekli, hogy egy külső mintát *belföldön* hogyan ültetnek át.

Csodálkozunk, hogy a magyar közönségnek fogalma sincs a világról? Az lenne meglepő, ha lenne olyan előzmények után, amelyekre utaltam.

S most már csak a globális kampányokról mint a globalizáció egy speciális megnyilvánulásáról és behatolásáról a 2018-as kampányba.

A magyar jobboldal mindebből Soros Györgyöt választotta ki magának. A bal- és a liberális oldal természetesen ezt velejéig elutasítja, és a kormánypárttal szemben arra hivatkozik, hogy nézzük csak meg, korábban hány jobboldali (akkor még ifjú liberális) politikus evett Soros tenyeréből. Miről árulkodik ez a – mindkét oldalról – szerencsétlen diskurzus? Nyilvánvalóan arról, hogy Magyarországon egyik tábor sincs abban a helyzetben, hogy reálisan ítélje meg a globális folyamatok hatását a nemzetállamokra. Mert mi lenne az a minimum, amelyben *mindkét tábornak* osztoznia kellene? Például az, hogy a globalizációnak kihatása van a nemzeti fejlődésre. Ezt a jobboldal elutasító módon képes csak értelmezni, és tiltakozik a globalizáció szimbólumának tekintett Soros ténykedése ellen. A másik oldal erre annyit képes mondani: mindez örültség!

A mi kérdésünk az, hogy e két, egymás mellett futó és egymással tökéletesen kompatibilis (és semmitmondó) álláspontból mit képes

tanulni a társadalom. Természetesen *semmit*. Ugyanis épp annak értelmezése marad el, hogy a globalizáció folyamata mennyiben jelent új kihívást például egy kampányban. Vegyünk csak egy példát, mondjuk, az Avaaz nevű globális civil szervezetet. Orbán Viktor – mint abszolút naprakész politikus – minapi kampányzáró beszédében, Székesfehérváron mint *elrettentő példát* említette meg ezt a világszerte milliós aktivista gárdával rendelkező szervezetet. Mint ahogy elrettentőnek tartja Soros György szervezeteinek itthoni „zsoldosait” is. Ez utóbbiakra az ellenzék természetesen ismét csak a szokott retorikával reagál: ennél már nincs lejjebb. Bizonyos ellenzéki miniszterelnök-jelöltek pedig még vagyoneklobzást és börtönt is ígérnek a miniszterelnöknek ellenzéki győzelem esetére.

Nem lenne azonban jobb, ha az ellenzék történetesen nem venne *magától értetődőnek* a globalizációt és ennek részeként a globális kampányt? Nem gondolja az ellenzék, hogy lennének itt magyarázandó kérdések? Tényleg úgy gondolja az ellenzék, hogy az csak egy genetikailag hülye politikus lehet, aki a globális szereplőkkel szemben netalántán meg akarja védeni országát szuverenitását?

Nekem úgy tűnik, hogy a két tábor viselkedése tökéletesen kiegészíti egymást. A jobboldali tábor rossznak tekint mindent, ami globális, és kampányának centrumába ezt az egyetlen gondolatot állította. A bal- és a liberális oldal pedig egyszerűen úgy tesz, mintha a globális szereplők, szervezetek és intézmények jelenléte egy nemzeti kampányban *semmilyen* kérdést nem vetne fel. A felek annyiban egészítik ki, sőt feltételezik egymást, hogy mindketten ugyanannak a közegnek a szülöttei. Azé a közegé, amely egészen egyszerűen a *külső dimenzió* jelenlétét alulértékeli, illetve az utánzásra versus elutasításra egyszerűsíti le.

De nem.

Ebből mindaddig nem lehet kilépni, ameddig a politikai riválisok nem kapnak segítséget attól a rétegtől, amelytől a nyugati demokráciák évszázadokon át segítséget kaptak. Nevezzük őket – kéretik nem félreérteni –: *közéleti tanítóknak*. A közéleti tanító az a réteg, amely

nem ugyanaz, mint a véleményvezér; annál több és mélyebb tudással bír. Azokról beszélek, akik a szó legjobb értelmében elterjesztik a demokrácia *szellemiségét*, s sztenderd normákat képesek kialakítani a társadalomban. Ha nincs ilyen réteg, a politikusokra vagy a véletlenre bízunk a demokráciát, s valljuk be: egyik megoldás sem kecsegtet biztos sikerrel. Állításom az, hogy ilyen réteg Magyarországon nincs, vagy szerfelett vékony. Ennek pedig az a következménye, hogy az aktuálpolitikai véleményvezérek – a politikusokkal szimbiózisban – tökéletesen képesek egy olyanfajta konszenzus fenntartására, amelyben az egyik tábor sorosozik, a másik pedig „magától értetődőzik”. Azaz: az egyik lecsupaszt, a másik pedig ezen nevet.

Ahelyett, hogy egyik s a másik is kapna segítséget, hogy a hőn vágyott demokratikus fejlődéshez szükséges gondolati keretek egyáltalán napvilágra kerüljenek.

Számomra nem kétséges, hogy 2018-ban a balliberális ellenzék egy totális globális kampányt folytat a kormányzattal szemben. Ezt a kormány nullifikálni akarja, az ellenzék pedig nem akarja elismerni, hogy kampánya globális. Miközben mindketten meg akarják menteni a másiktól az országot.

Nem árt majd felhívni ezekre a folyamatokra a figyelmet, ha lezajlott a választás, s eljön az értékelés ideje.

2018. április

Á NEMZETEKRŐL ÉS A POLITIKAI SZEMÉLYISÉGEKRŐL

Ha igaza van Frank Füredinek (*A Célkeresztben: Magyarország* című könyvében): a mai nyugat-európai mainstream politika két alaptényezőn nyugszik, s mindkettő a második világháború lezárásához vezet bennünket vissza. 1945 után kezdődik meg ugyanis az azóta is érvényben lévő új világrend kialakítása, amelyben egyrészt szeretnék visszaszorítani a *nemzetállamokat*; másrészt szeretnék kiiktatni a politika éléről a *politikai személyiségeket*. Mindkét alaptényező elutasítása az 1945 előtt régi világrend elemzéséből és meghaladásának igényéből következik. Füredi szerint a mai nyugati mainstream abból indul ki, hogy a világegést a nemzeti önzés és örület okozta, a korabeli vérszomjas nemzetek élén pedig mindenre elszánt diktátorok álltak. A szerző úgy véli: e kettőtől akar megszabadulni a Nyugat a második világháború után.

És való igaz, hogy az elmúlt évtizedek nyugat-európai fejlődése e két „rég”i” rekvizitum dekomponálásáról szól. A nemzet helyett a globalizálódó világ és a politikus helyett a menedzselő technokrácia tehát teljesen logikus fejlemény, vagy ha tetszik: a valóság maga.

De a valóság – mint tudjuk – rendkívül sokrétű. Tehát miközben kétségkívül van ilyen valóság, van másilyen is. Azok az országok, amelyek a fejlődés élén állnak, úgy érzik (és joggal), hogy számukra *csak* a nemzetállam és a régi típusú politikusi személyiség meghaladásának valósága létezik. De mi van azokkal az országokkal, amelyek másfajta valóságszemléletben élnek? Mi van azzal az országgal, amelynek lakossága (vagy annak többsége) egyáltalán nem érzi, hogy számára a nemzetállam (akár a második világháború előtt, akár később) bajok, sőt szörnyűségek forrása lett volna, s szintúgy nem hiszi, hogy az erős politikai vezetők ideje lejárt volna?

Lehetséges az ilyen valóságérzékelés? Nagyon is lehetséges. S nem mondhatjuk, hogy alacsonyabb rendű lenne, mint a másik. Az viszont tény, hogy a két valóságérzékelésből ezernyi konfliktus származhat, mint ahogy azt manapság látjuk is. Most ezek taglalásába természetesen nem megyünk bele. Csupán annyit jelzünk, hogy egyáltalán most jutunk oda, hogy egyáltalán a konfliktusoknak *ezt a síkját* látjuk. 1990-ben, amikor éppen demokratizálódunk, ezt a síkot egyáltalán nem érzékelhettük, s azért, mert akkor ezt a konfliktust még nem lehetett kiélezni. Akkor is lappangott már, de a Nyugat-Európából inspirált demokratizálásnak gátat vetett volna, ha az inspirátorok megvonják bizalmukat az újonnan létrejövő demokráciáktól *mint* nemzetállamoktól. Ivan Krastev nem győzi hangsúlyozni cikkeiben, hogy Kelet-Közép-Európa országai éppen a nemzeti szuverenitás visszanyerésének reményében mentek bele a demokratizálás nagy kalandjába.

Amikor tehát Nyugat-Európa mainstream elitje ma aggódik az Orbán Viktorhoz hasonló erős és nemzeti vezetők miatt, a saját történelmi tapasztalatai okán ez érthetőnek mondható. Hiszen a Nyugat túl van ezeken. De a mi térségünk nagyon nincs túl, és fogalma sincs arról, miért kellene *túl lennie*. Ahogy a Nyugat is a maga történelmét éli, ugyanígy van ezzel Kelet-Közép-Európa is. Az tény persze, hogy a két régió között aszimmetria van: a nyugatiak a szabályalkotók, és elyben mi volnánk a szabálykövetők. Azért kíváncsiak lennénk, hogy egy, a nemzeti léten túllépő, a globális világgazdaságba hézagmentesen illeszkedő és a politikusokat zárójelbe tévő, technokraták által uralt Magyarország kormánya hány hónapig tudna kormányozni. Már ha annak a szónak, hogy kormányzás, van értelme.

2020. január

EURÓPÁBAN LENNI

Nekünk tudnunk kell, hogy az évszázados lemaradásokat nem tudjuk behozni. Magyarország nem Hollandia, amelynek volt egy németalföldi prosperáló korszaka, művészileg és gazdaságilag egyaránt. És Itália sem vagyunk, ahol olyan a történelmi múlt, amilyen. Nekünk csak akkor van esélyünk nem pusztán intézményesen, de az emberi *képességek* tekintetében is nyugatiaknak lennünk, ha ezt a mostani korszakot a lehető legszisztematikusabb befektetésekre használjuk fel.

Ami az infrastruktúrát illeti, ez – nézetem szerint – minden mást megelőző prioritás. Ha úgy gondoljuk – márpedig úgy –, hogy Magyarország nem csupán Budapestből és néhány nagyvárosból áll, akkor az ezután hivatalba lépő magyar kormányoknak ciklusokon felülvélt programokat kell kidolgozniuk a magyar közép- és kisvárosi, valamint ezeknél is kisebb települések infrastrukturális fejlesztésére. A regionalizmusvita ez ügyben nem elég, le is ült az utóbbi időben. Konkrét városfejlesztési tervek, döntési hatáskörök és persze átlátható források kellene. Ha az infrastruktúra fejlesztése elmarad, Magyarország népessége soha nem fogja átélni a nyugatiasság élményét, és ez mindennél rosszabb lenne.

Másrészt az évszázados Nyugatra ácsingózás kényelmessé is tett bennünket. Egyre több cikk lát napvilágot arról, hogy még napjainkban is milyen kétségbeejtő a magyar társadalom idegennyelv-tudása. A bezárkózó korszakokban a népesség leszokott arról, hogy nyelveket kelljen beszélnie. S döbbenetes: ma már a huszonéves generációk sem érzik magukat versenyképesnek a nemzetközi piacokon. Ha európai dimenzióval mérjük magunkat, ezen sürgősen változtatni kell. S nemcsak a határőröknek szervezett gyorstalpaló nyelvtanfolyamokkal, hanem komolyan és megint csak ciklusokon átívelő programokkal. Ha ezt elsumákoljuk, saját jövőbeli esélyeinket játsszuk el.

Örülünk annak, hogy végre nemcsak vágyunk Európába, de ott is vagyunk. Ugyanakkor Európa kötelezettség is. Rengeteg tanulnivalónk van. Nem szlogeneket kell tanulnunk, és politikusainktól a legkevésbé sem szlogeneket várunk, hanem konkrétumokat. Reménykedünk, hogy a pártok *azért is* alakulnak át olyan gőzerővel, hogy a szóvirágok kora után a konkrétumok kora jöhessen el.

2018. február

A KICISISÉGRŐL

A német közgazdász-politikatudós, Joseph Schumpeter híres mondata, miszerint „a kicsi a szép”, sokak számára egy szép szlogen, de azon túl nincs semmi haszna. S valóban: ahogy a nagy se, a kicsi se szép vagy csúnya, egyszerűen nagy vagy kicsi.

De azért mégis érdemes foglalkozni a méretek kérdésével, ha *viszonyfoglalmakként* kezeljük őket. Merthogy a világ már csak olyan, hogy például nem egyforma méretű országok vannak. Róma például hét dombra épülő kicsi egység volt, amelyből aztán világbirodalom lett. S Anglia se volt éppen nagy kiterjedésű (vagy a legnagyobb) ország a középkorban, aztán mégis világbirodalom lett belőle. Hollandiából szintúgy. De mondhatunk várospéldát is: Berlin. Berlin a 17–18. században parányi kis város, egy fejedelemség fővárosa. Hosszas tájékozódás és Párizs-másolás után lesz belőle az, amit manapság ismerünk: kozmopolita világváros.

Van tehát egy támpontunk, s ez a viszony, ami a kicsik és a tőlük nagyobbak között fennáll. Nevezhetjük ezt utánzásnak, de – kissé földhözragadtan – túlélési ösztönnek is. A kicsi állam ugyanis sokszor nem azért tűz ki maga elé nagyzó célt, mert olyan magasak

az eszményei. Hanem egyszerűen azért, mert élni akar. Aki sokat tud a 17. századi Németalföldről, az tudja, mennyire szegény ország volt. És épp ez az, ami a drive-ot adta neki. Hogy ne maradjon szegény.

A kicsiség leküzdése egy általánosnak mondható fejlődési elv. Az alaphelyzet voltaképp egyszerű: minden korban vannak nagyok, amelyeket a kicsik szeretnének lemásolni és/vagy befogni. Sokszor erre nincs lehetőségük, vagy csak nagyon sokára van. Böröcz József EU-ról szóló könyvében (*Az EU és a világ*) egyáltalán nem az az érdekes, amit az EU-ról, hanem amit az EU *előtti* történelemről ír. Azt az alcímet is adhatta volna könyvének, hogy „a parányiség fejlődéstörténete”. Merthogy épp azt hangsúlyozza, hogy a nyugati magállamok története nincs megírva a nagykönyvben, sőt: a legtöbb nyugati ország (a középkorban, kora újkorban létező valódi nagyhatalmakhoz képest) kicsi volt. Ha versenyre akart kelni velük, valamit tennie kellett. Az EU ennek a korai felemelkedési szándéknak kései megnyilatkozása. A folyamat kezdetén ott van már, hogy a kicsik *szövetkezzenek*. Érdekes. Mindenki ismeri Marx híres mondását: „világ proletárjai, egyesüljetek”. Amit úgy is fordíthatunk magunknak, hogy világ kicsinyei, szegényei, elnyomottjai, fogjatok össze. No, de ez egy másik szint. Efölött is lennie kell valaminek. A világ proletárjai (mint kicsik) ugyanis úgy tudnak csak egyesülni, ha a világ bizonyos országai (mint kicsik) is összefognak, ha tehát van az egész folyamatnak egy – hogy is mondhatnánk – „geopolitikai” lába. A proletár már csak következménye valaminek, ami fölötte és rajta kívül áll.

És éppen erről a „fölottes” világról tudunk harmatosan keveset. Nekem sokszor úgy tűnik, hogy olyan tudást működtetünk, amely nem akar végső kérdésekig jutni. Ilyen végső kérdés – a tévedések elkerülése végett – nem csak a teremtés vagy isten lehet. Végső kérdés az is, hogy a történelmi verseny óhatatlan egyenlőtlenségét hogyan próbálják megváltoztatni azok az országok, amelyek bármilyen okból kisebbek, mint mások. És hogy egyes kicsiknek miért sikerül, s másoknak miért nem.

Nem lehet kétségünk, hogy a nyugati kis országok felemelkedtek, s ma már őket tekintjük a nagy szinonimáinak. Az EU mint geopolitikai aktor magasodik fölöttünk, a mai kis országok (köztük persze mi) legfeljebb panaszkodhatnak, hogy milyen károk esnek a mi nemzeti szuverenitásunkkal. De a nemzeti szuverenitásnál is fontosabb kérdés, hogy a mai poszthistorikus korban van-e még lehetőségük a kicsiknek a „történelmi” kicsikhez hasonló nagy utat bejárni. Sok jel mutat arra, hogy egyáltalán nincs. De a régi kicsikből is évszázadok alatt lett az, amit ma látunk, miközben az akkori nagyok próbálták őket szépen visszanyomni a palackba, és a dugóval jól betömöködni az üveg száját.

Vajon milyen sorsot képzeljen el magának ma egy kis állam, amely változtatni szeretne helyzetén? Ez szerintem egy legitim kérdés, s éppen a történelem menete miatt. Hódolat hát a történelemnek, amely igenis tanít minket. Sőt. Semmilyen tudás nincs olyan mély, mint amit átjár a történelem.

A kicsiben tehát nem a szépsége, hanem a hatékonysága lehet érdekes, s ezt érdemes tanulmányoznunk.

2020. január

2. FEJEZET

A NYUGATI MINTA ADAPTÁLÁSA

A KÉTFAJTA NYUGATOSSÁGRÓL

Elnézést kérek: egy személyes információval kezdem. Irodalomtörténész ismerősöm írja, hogy – az 1930-as évekkel foglalkozva – belebotlott egy 2001-ben megjelent könyvembe, amelynek *Ösztön és politika. Makkai János és a magyar reformjobboldal a két háború között* a címe. Pár levelet váltottunk a témában, s ez adta az ötletet, hogy sok-sok évvel megjelenése után újra elővegyem a könyvet. Már csak azért is, mert van mai tanulsága.

Egyébként Makkai János (felteszem, az olvasók egyáltalán nem ismerik a nevét) nem éppen kispályás politikusa és írója volt a maga korának. Valamikor az 1980-as évek végén (Makkai akkor már rég óta Honoluluban élt, és éppen egy verseskötet adott ki) Faludy György azt írta róla, hogy a 20. század egyik legtehetségesebb írója, újságírója lehetett volna, ha... ha nem kapja el a hév, és nem veti bele magát a napi politikába. De belevetette. Hogy miképpen, az kiderül a könyvből...

Ami miatt szóba hozom mindezt, az mégsem Makkai személye, hanem az ő korának és a mi korunknak a hasonlósága, pontosabban a két korszak *jobboldalának* önmeghatározása. Még pontosabban a két korszakban élő magyar jobboldal *nyugatossággal* kapcsolatos álláspontja.

A téma értelmezésében a 30-as évek amolyan kályha számunkra. De még mielőtt bárki azt gondolná, szeretnék beállni abba a sorba, amely a Fideszt és az Orbán-kormányt azzal vádolja, hogy vissza

akarja vezetni Magyarországot a Horthy-korszakba, szeretném leszögezni: az ilyen vélekedéseket mindig is felületesnek, mi több hamisnak gondoltam. Ettől eltekintve viszont az is kétségtelen, hogy az *akkori* és a *mai* jobboldal meglehetősen hasonlóan gondolkodik a Nyugathoz való viszonyunkról.

Az 1930-as évek jobboldali elitje azért is érdekes számunkra, mert alig valamit tudunk róla. Azt persze tudjuk (vagy tudni véljük), hogy a diktatúra barátja, de egyebet nemigen. S való igaz, pár évvel Bethlen István bukása után teljesen más a paletta, az új elit már egyáltalán *nem ugyanaz*, amelyik a 20-as éveket dominálta. A 20-as évekről aránylag sokat tudunk. Például azt, hogy az évtized a Bethlen István nevéhez köthető konszolidáció jegyében telik, s ez a konszolidáció sikeres. Bethlen reálpolitikus, tudja, hogy az ország szanálásához segítséget csak a fejlett Nyugattól várhat, s az általa dominált politikai elit számára ez a nyugatos „függés” Magyarország fennmaradásának egyetlen garanciája.

Ám azt már kevésbé tudjuk, hogy ennek a sikernek nagy ára van. Az egyik az óriási hatalomkoncentráció és a leválthatatlannak tetsző kormánypárt, ami totálisan megmérgezi a politikai versenyt (Bethlen két és fél cikluson keresztül miniszterelnök). A másik a fiatalabb nemzedék – nem kis részben a konszolidáció vesztesei – szembe fordulása a rendszerrel. S pontosan e miatt a két dolog miatt fordul szembe a Bethlen-rendszerrel a fiatal nemzedék, és lényegében fogy el annak belpolitikai támogatottsága. Ez lesz az fiatal nemzedék, amelyhez Makkai János is tartozik, s a 30-as évekre hivatalos pozíciókba jutván szisztematikusan leváltja majd a Bethlen-nemzedéket.

Ennek a nemzedéknek pedig egészen más a Nyugat-felfogása, mint a Bethlen-féle konszolidáló jobboldalnak. Ami Bethlennek reálpolitika, az ennek a generációnak *szolgalelkűség*. Ismerős? Meglehet. S még tovább: e fiatal nemzedék első számú ikonja Széchenyi, s az ő nyugatossága. Makkai elsőrendű tájékozási pontja is a legnagyobb magyar, s az ő szellemében véli úgy, hogy a nyugatosság nem *statikus*, hanem egy *dinamikus* orientáció. Mit jelent ez konkrétan? Azt, hogy mivel a 30-as években forrong Európa, s új hatalmak emelkednek

fel, a „reformnemzedéknek” ezekhez a felemelkedő új hatalmakhoz (mindenekelőtt Németországhoz és Olaszországhoz) kell szorosabban közelednie. Fontos azonban, hogy itt sem lehet szó szolgálalkú másolásról, annál inkább az átalakuló világpolitikai erőter recepciójáról. Vagy mai szóval azt mondhatnánk: *geopolitikáról*.

Nem kétséges számomra: ma is egy újonnan megélenkülő geopolitikai szituációban vagyunk, s talán az sem véletlen, hogy a mai magyar jobboldal is olyanná *vált*, amilyenné.

Érdeemes tehát rögzítenünk: Makkai János nemzedéke nem történelmi unikum. Azt a fajta attitűdöt, amelyet ez a nemzedék követett, nagyjából hasonlóan alkalmazza a Fidesz elitje is, amikor az Európai Unióval és a „hanyagló Nyugattal” szemben alternatív szemléletet honosít meg. Makkaiék idejében persze – úgy tűnt – van ilyen „alternatív Nyugat”: Németország és Olaszország. Ma viszont nincs ilyen, s talán nem véletlen, hogy a mai Nyugat-kritika, az „egyoldalú mintakövetéses nyugatosság” ostromozása *keleti* újraorientálódással társul. Ám ha ettől nem ijedünk meg, rögvést látjuk, hogy ez a fajta attitűd sem egyedülálló Magyarországon. Elég csak elolvasni Apponyi Albert egy 1915-ös tanulmányát, amelyben világosan megállapítja: Magyarország egyértelműen nyugati ország ugyan, de történelme során, például akkor, amikor a Nyugat – szerinte – nem tartotta tiszteletben a nemzet szuverenitását, szembefordult a Nyugattal, és akár hajlandó volt a Kelettel is szövetségbe küzdeni a Nyugat ellen.

S végül még egyet. A könyvet anno azért is írtam meg, mert nem éreztem meggyőzőnek azokat az elméleteket, amelyek szerint Magyarországon hagyományosan a *népi-urbánus* ellentét a meghatározó politikai törésvonal. Makkai János, illetve a 30-as évek a példa arra, hogy az ellentét máshol, *mintakövető* és *mintatformáló* nyugatosok között húzódik.

Nem kérdéses, hogy Orbán Viktor kései Fidesze melyik táborba pozicionálja magát.

2019. március

AZ ÖNREFLEXIÓRÓL, AVAGY ANNAK HIÁNYÁRÓL

Ha meg akarjuk érteni a Nyugatot, akkor először is érdemes mérlegre tennünk egy politológiai közhelyet. Tudniillik azt, hogy a Nyugat lényege *intézményeiben* van. Ne tagadjuk persze, hogy abban *is*, de legfőképpen nem abban. Hanem két másik elemben. Az egyik a gyakorlat állandó változása, a másik pedig az erre való reflexió. Mondhatjuk ezt még karakánabban: *azért* szükséges folyton reagálniuk önmagukra, *mert* mindig minden szakadatlanul változik.

Messze nem valamiféle emberi vagy morális másságról van tehát szó. Nem arról, hogy a nyugati ember különb lenne, mint a kelet-közép-európai. Ellenben a helyzetben nagy különbség van. A kelet-közép-európai és a magyar helyzet a történelmi *állandóság-ra* épül. Van egy nehezen kivívott helyzet; az eliteknek és a népnek tulajdonképpen egyetlen feladata van: ennek a status quónak a védelmezése. Amit viszont védelmezünk, arra különösebben nem kell reagálnunk, mert az úgyszólván evidens: védjük a békét, a világszabadságot, a függetlenséget, a magyarság megmaradását, a határokat és így tovább.

Ott viszont, ahol soha és semmi nem állandó, ami kavarog, ami olykor káoszt mutat (még ha teremtőt is), ott nagyon is fontos reagálni erre a változó valóságra. Mert hiszen a valóság változásával csak akkor vagyunk szinkronban, ha reagálunk rá.

Ha ebből a szempontból nézzük Nyugatot és Keletet, akkor azt mondhatjuk: e különböző létmódból fakadnak a nagyon különböző kulturális profilok. A nyugati oldalon a filmeknek ez az erősen reflexív jellege; keleti oldalon a filmeknek az állandóság fenntartására irányuló szándéka. Vagy a hősök szintjén: Nyugaton a filmek során megváltozó, Keleten a végig ugyanolyannak maradó hősök.

S voltaképp itt van a kutya elásva, ami miatt nem reflexív kultúrákba nehéz az önreflexió nektárját belecsepegtetni. Mert a nem reflexív kultúrákat túlságosan megterhelné – és számukra nem is lenne természetes –, ha olyan jegyeket mutatnának fel, mint a reflexívek. A nem reflexív kultúrák ugyanis „pontoszerűek”: van mindig egy kiindulási pontjuk, s azt védelmezik. Most például 1989–90-et, régebben másokat. De a pontok nem fejlődnek tovább, s az ezekben a rendszerekben élő emberek el nem tudják képzelni, hogy ők változzanak. S megint nem azért, mert ők gyengébb minőségűek, mint nyugati társaik. Hanem azért, mert ehhez semmi segítséget nem ad nekik – és nem is kér tőlük – a rendszer.

Változáshoz, önreflexióhoz, a fejleményekről való állandó elgondolkodáshoz ugyanis nagyon szabadnak kell lenni. Szinte olyan szabadnak, amibe már minden belefér. Erről szólnak a klasszikus Nyugat filmes önreflexiói. Itt az egyszerű kisvárosi seriff hirtelenjében cápaölő hős lesz, a San Franciscó-i utcalány pedig egy dúsgazdag üzletember kedvese. Senkit nem érdekel, hogy ez mese, mert *akár* igaz is lehet – tendenciájában.

Egy dologban viszont nagyon hasonlít a két kultúra: mindkettő azt adja, mi lényege. A nyugati az önreflexió tapasztalati hagyományát; a keleti ennek az önreflexiónak a hiányát. Az egyik azt mutatja: figyelj, mutatom neked, hogyan kezdj hozzá, és hová juthatsz el. A másik ezt: figyelj, el se kezdj, ha nem muszáj, mert többet vesztesz, mint amennyit nyerhetsz.

A kultúra éles tükörfény.

2020. február

CSINÁLNI ÉS MEGMUTATNI

Ha egy politikai rendszer lényegét a szabadság felől nézzük (s jól teszünk, ha így nézzük), rögvest az a kérdés merülhet fel bennünk, hogyan *tehet* egy politikai közösség a legtöbbet azért, hogy a szabadság érzetét növelje. De van egy ezt megelőző kérdés: mi tesz *képesé* egy országot arra, hogy a szabadságot fokozza?

Túl egyszerű – mert pusztán a jelenre és az intézményekre fókuszáló – lenne az a válasz, hogy a demokrácia, annak is a liberális formája. Van egy ennél is lényegesebb és a sokszor alábecsült múltban gyökerező faktor, nevezzük ezt a *csinálni és megmutatni* hagyományának. Mit is jelent ez? Azt, hogy bizonyos országokban a történelemnek egy pontján kialakul az igény arra, hogy a közönség *egyszerre* lássa a politikusok és a saját működését. A csinálásról sokat tudunk (ha máshonnet nem, hát a botrányokból), de a megmutatásról keveset. Legalábbis itthon. Pedig a szabadság elsősorban azon keresztül mutatja meg magát nekünk, hogy szabad emberek eredményes munkálkodását *látjuk*.

Szerencsésebb fejlődésű országokban a politikus is sokszor mutat meg és láttat.

„Megmutatom az eszményeimet, tehát vagyok” – szólhatna a politikus kiskatéjának első pontja, hiszen a politikus nagyon sokat tehet a szabadságért azáltal, *ahogyan* beszél róla. Az persze, hogy hogyan beszél róla, megint csak a hagyományból jön, egészen pontosan a szabadságról alkotott történeti eszményekből. Ahol a szabadság történetileg hosszú idő alatt fejlődött ki, ott ezek az eszmények igazán erősek, s manapság nem okoz gondot aktivizálni őket. Ahol viszont a szabadságról való eszmények mindig is gyengék voltak, ott ma is rögválóságok ütköznek egymással, s ott a politikusok sem akarnak/tudnak megmutatni nekünk semmit (ellenfeleik leleplezésén túl).

Persze a politikai szféra messze nem minden. Nagy szabadságfókú országokban a *kulturális* szféra a politika hatalmas szövetségese,

amolyan populáris szabadságágens. Például a filmipar azzal, hogy értékrendeket, elköteleződéseket, életeszmenyeket közvetít nekünk. Ezek jelentősége a szabadság tanulása szempontjából felbecsülhetetlen. Hogyan éljünk szabadságban? Vagy ha nincs, hogyan közelítsünk felé? – ezek a visszatérő kérdések.

A *csinálni és megmutatni* projektnek tehát mindkét eleme egyformán fontos. Csakis akkor van esélyünk növelni a szabadságot, ha az *egyszerre* valóság és eszmény a számunkra. Ha a szabadság eszménye a történelemben nem vált bizonyos értelemben idealista értéké, *utólag* megteremteni (mint a mi itthoni példánkon látjuk) borzasztóan nehéz. A szabadság növelésében fabatkát sem ér önmagában a dolgok csinálása, ha ahhoz nem társul a dolgok *megmutatása*.

2020. február

A SZÉTSZÓRT ÉS A PEDÁNS

Embertípusokról beszélünk.

Ki ne ismerné a ruhadarabjait rendre szétdobáló férfit (mert hát általában férfiként képzeljük el ezt a típust) és a nyomában lihegő, a szétszórt holmikát összeszedető nőt (mert hát ezt meg általában nőként képzeljük el). Természetesen nem vagyunk a hagyományos nemi szerepek megszállottjai.

A szétszórt ember alaptulajdonsága – egy másik dimenzióban – a szórakozottsága, a lezsersége. Nem különösebben érdeklik a konvenciók, sokszor fogalma sincs, mennyi az idő, milyen nap van, tán azt sem tudja, milyen országban él. Nem szét van ő esve – az egy másik állapot –, hanem alaptól szétszórt. Minden csak úgy megtörténik vele, mondhatni: átadja magát a világ sodrásának.

Ellenben a pedáns ember – ugyancsak egy másik dimenzióban – irtóra figyel, hogy nemcsak a környezetében, de a fejében is rend legyen. Mindenhová pontosan érkezik. Naná, hogy tudja, hogy ha kedd van, akkor – túlmenően azon, hogy ez Belgium – kedd van. Gondolkodása rendezett és rendszerezett. Fölösleges allűrjei nincsenek, ellenben ízig-vérig céltudatos.

De persze gondolhatja az olvasó, hogy nem csupán embertípusokról akarunk beszélni.

Hanem – nagyonak tűnő ugrással – országokról, sőt: civilizációkról. Azt talán túl merész lenne mondanunk, hogy vannak szétszórt és pedáns kultúrák. De talán mégsem.

Amikor Szűcs Jenő azt írja a *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* című híres könyvében, hogy a Nyugat lényegét a hosszú időn keresztül tartó *dezintegráció* adta, voltaképp azt állítja, hogy a Nyugat a „szétszórtságának” köszönheti későbbi fejlődését. Ahogy ő írja: annak, hogy nem lehetett felülről, mesterségesen egyesíteni. Másképpen szólva: a Nyugat megtanulta a káoszos létet, amikor nincs egy központi akarat, amely előírná a fejlődés „helyes” irányát, hanem a fejlődés sajátos, autonóm mozgások, kusza folyamatok révén keletkezik.

Nyilvánvaló, hogy ha egy civilizáció felemelkedését saját dezintegratív jellege alapozza meg, ott a preferált állampolgári kultúra is a sokféle állampolgári attitűd sajátos egymás mellett élése lesz. Ha tetszik: ez az a *predemokratikus* attitűd, amely aztán – hagyományként – továbbél a demokrácia keretei között, s ez az, ami preferálttá teszi a nyugati társadalmak lakóiban például a bevándorlást is. A mi kelet-közép-európai nézőpontunkból a bevándorlás veszélyforrás; ám a nyugati nézőpontból megszokott történelmi fenomén. Élve iménti szavunkkal: a mai bevándorlás hasonló, mint a történelem korábbi szakaszaiban mutatkozó dezintegráció, ami kétségkívül szétbont korábbi struktúrákat, hogy azután magasabb szinten egy integratív modellt hozzon létre.

A kelet-közép-európai pedáns kultúrában már ez az alapvetés sem érthető. Ugyanis a mi régióink társadalmainak fogalmuk nincs

a nyugati fő szerveződési elvről – integratív és dezintegratív szakaszok hullámzásáról. És valahol persze érthető, hogy nincs. Ez a miénk egy olyan kultúra, amely – hogy úgy mondjuk – „örökké integratív”. Ahogyan a pedáns embernek is megvannak a stabil eligazító szabályai, ugyanúgy a pedáns kultúráknak vagy társadalmaknak. Egy pedáns kultúrában például egy a bevándorláshoz hasonló kavargás egyenértékű azzal, mintha azt kérnék a pedáns embertől, hogy mostantól dobálja szét a ruháit, ne hordjon órát, és ne tudja eldönteni, hogy magyar-e vagy világpolgár. A pedáns ember számára az ilyen kérések fizikai fájdalmat okoznának, s teljesíthetetlenek.

De a pedáns kultúra ugyanúgy történelmi termék, mint a szétszórt – ez mondanivalónk lényege. Ha a Nyugat éltető eleme időnkénti dezintegráltsága, majd az abból teremtődő kibontakozás, akkor a magyar kultúra éltető eleme, hogy alulról jövő dezintegratív mozgás nincs, ebből adódóan, ha egyáltalán mozgást akarunk látni, akkor az *államnak* kell mozognia. Ezt az állami mozgást sokan – tévesen – pusztán csak a társadalom elnyomásaként élik meg, pedig nem. Az állam lényegében vetélytárs nélküli pedáns létezése logikus megnyilvánulása a szétszórtság kultúráját meg nem tanuló társadalmaknak.

Végkövetkeztetésünk nem lehet más, mint hogy megállapítsuk: a mai nagy nemzetközi és geopolitikai átrendeződés kirajzolja a szétszórtság és a pedantéria immár globális konfliktusát. Soha korábban nem mutatkozott meg ilyen élesen, hogy a különbség nem bal- és jobboldal, liberálisok és konzervatívok között van, hanem azok között, akik az emberi létezésben a szétszórtságot, a központi akarat nélküli társadalmi önmozgás éltető erejét, illetve akik a kiszámíthatóságot, a pedantériát, az „ellenőrizetlen” társadalmi mozgások elutasítását vallják.

Ameddig csak személyes emberi tulajdonság a szétszórtság és a pedantéria, addig viszonylag könnyű a helyzet. Ha két ilyen személyiségű ember kerül össze, valahogyan megpróbálnak kompromisszumra jutni. Lényegesen problémásabb a helyzet, hogy a *történelmi* „személyiségjegyekről” van szó, azaz olyan tényezőkről, amelyek

sok-sok évszázad alatt tettek egy népet olyaná, amilyen. Itt a kompromisszum nemigen segít, pláne akkor, ha a felek nincsenek is tisztában, mi a közöttük lévő különbség meghatározó oka, például a bevándorlás megítélésében.

Szétszórt társadalmakból nem lehet pedánsat csinálni – és vice versa. Ez fontos (ha nem a legfontosabb) oka a nyúglódésnek bevándorlásügyben.

2018. november

A MESSIANIZMUS TRÓNFOSZTÁSA?

Az emberi fejlődésben mindig nagy szerepe volt a küldetéstudatnak. A középkorban döntően az egyház a hittérítő, ő a hitexportőr, s meg van győződve, hogy a katolikus vallás a vallások legjobbika. Később jönnek a két lábon, földön járó hittérítők: a *gyarmatosítók* – bár történetesen Kolumbuszt épp egy katolikus király, a spanyol küldi felfedezni az Újvilágot. Később jönnek az ideológiai hittérítők, közülük is legfőképp a marxisták, vagy profánabbul: a pártelkötelezettek.

Messianizmus minden mennyiségben.

Felszabadítjuk, megmentjük, átalakítjuk a világot. Örökkön népszerű jelszavak, csak épp manapság beleütkeznek egy nagyon erős ellentendenciába.

A messianizmusok érvényesüléséhez ugyanis az kell, hogy velük szemben ne álljon megközelítőleg is azonos súlyú eszmevetélytárs. Amikor a katolikus hittérítők exportálják a forradalmat, nincs még protestantizmus, hogy materializmusról, ateizmusról ne is beszéljünk. A marxizmus idején vannak már „polgári” filozófiák, de mit is mond róluk Marx? *Filiszteriek*.

Manapság ez a helyzet teljesen megváltozott. Voltaképp ahány embercsoport, annyi szekta és annyi megváltásvágy. Mindegyik jobbítani akar, de mindegyik egyre erőteljesebb, egyre öntudatosabb és egyre – *messianisztikusabb*. Mindnek küldetéstudata van; ki az emberi jogokra, ki a közösségre, más Allahra, Buddhára, Szent Istvánra, a szomszéd falu szentjére esküszik.

Ebből kellene aztán az úgynevezett politikai elitnek társadalmat kreálnia.

Nem könnyű feladat. Nem is tűnik megvalósíthatónak. Ha racionális megoldást keresnénk, természetesen azt mondanánk: hagyjuk már a küldetéstudatot a csudába, vagy legalább mondjuk ki: a *mi* küldetéstudatunk csak *miránk* vonatkozik. Ez nagy előrelépés lenne, mert kirajzolná a jövő társadalmainak körvonalait. Ezekben a társadalmakban széttört társadalmi csoportok élnek egymás mellett, amelyeknek voltaképp sok közülük nincs egymáshoz. Egymástól erősen elkülönülnek; közös értékeket más csoportokkal nem vállalnak. Ez egy reális perspektíva lenne, de... de csak akkor, ha a küldetéstudatot, a másik csoportnak a saját képünkre formálását el tudnánk feledni.

Csakhogy képesek vagyunk-e lemondani egyik legősibb tulajdonosságunkról: az egyetemes normatívák kijelöléséről? Az egyetemes norma bizony a legősibb emberi igény. Ennek úgyszintén egyik nagyon régi lenyomata a *birodalom*. A birodalom a társadalmak versenyében épp ugyanazt fejezi ki, mint a küldetéstudat vágya az értelmiség szintjén: legyen valami, ami mindenek és mindenki fölött áll, ami szinte *abszolút*.

Ezek a birodalmak és küldetéstudatok persze koronként változnak, de valójában mégis állandóak. Örökké vannak. Ők az örök *Sein*. S ezen túl még ördögi paradoxonok kifejezői is, mert a birodalmak és az emberi küldetéstudatok termelik újra és újra az *egyenlőtlenséget*. Az egyetemes utáni vágy az egyetemes *alatti* iniciatívák elnyomására, beszippantására, leminősítésére (kinek melyik tetszik) is szolgál.

Ezek szerint tehát ne gondoljuk, hogy a világ racionálisan berendezhető. Mindig lesznek az egyenlőnél egyenlőbb birodalmak és az egyenlőnél egyenlőbb hitek.

Politikai programjainkban legyünk hát önmérséklők. Ne akarjuk felszámolni azt, amitől egyébként szenvedünk. A *Sollen*, joggal tartatunk tőle, még olyanabb lenne.

2017. szeptember

Á PIAC PARADOXONJA

A modern ember fejében gyakran összezsúszik két fogalom: szabadság és piac. Utóbbi fogalom a szabadság első számú szinonimája: a piac az a legfőbb mozgató, sőt jótévő, amely életünket befolyásolja, hiszen szabad döntéseket tesz számunkra lehetővé.

A piac mágikus és mitikus fogalmát akkor érzékeljük igazán, ha ellentétét, az államot szemléljük meg. Az állam, ugye, a szabályozás, az előírás, olykor a kényszerítés terepe, azaz: ab ovo szabadságellenes valami.

Akkor jó tehát nekünk, ha elhagyván az államot, a piacra lépünk, s ott méretjük meg magunkat.

A piac mindenekfeletti jóként való aposztrofálása azonban egyoldalú. Hogy ezt az egyoldalúságot megértsük, be kell kapcsolnunk még egy fogalmat, és ez a *közvélemény*. A közvéleményről azért kell beszélnünk, mert ha a piacot test és lélek egységeként képzeljük, akkor ő (a piac mint intézmény, mint test mellett) a lelki, az emberi tényező. Magyarán, ha a piacot nem pusztán személytelen tényezőként vagy intézményként képzeljük el, amely (tautologikus módon) önmagát

formálja, akkor nagyon is nagy jelentőségre tesz szert azon emberek összessége, akik a piaci viszonyokat (közvéleményként) formálják.

Egy sajátos módon szerveződő közvélemény határozza meg ugyanis, hogy fő vonásaiban mikor mit gondoljunk a politikáról, vagy épp hogyan öltözködjünk. Ebbéli trendsetter mivoltában a közvélemény piaca azonban könnyen kerülhet szembe a szabadság követelményével – már amennyiben a szabadságot az egy időben való sokféleségként is értelmezzük. Szabadsági alapon éppenséggel gondolhatnánk nagyon sokfélélt a demokráciáról vagy az öltözködésünkről, de piaci alapon a választék olykor sokkal szűkebb, sőt – döbbenetes módon – nemritkán azon kapjuk magunkat, hogy nincs is választék.

Vegyünk csak egy példát.

A liberális demokrácia fogalma és gondolköre egy masszív közvélemény megközelítésmódját fejezi ki arról a világról, amelyben élünk, vagy amelyben élnünk kellene. A teória egyes képviselői szerint a demokrácia *csakis* liberális lehet, ami viszont szemben áll azzal a másik követelménnyel, hogy szabadon gondolkodhassunk bármiről, és ne kelljen hátrányt szenvednünk azért, ha véleményünk nem egyezik a kanonizált véleménnyel. A piac favorizál tehát valamit, kiugraszt egy nézőpontot, miközben egy másikat diszpreferál, sőt igyekszik elnyomni.

S még valamit. Ha a piacon – gazdasági értelemben – kialakulhatnak monopóliumok, azaz a nagy halak megehetik a kisebbeket, akkor miért ne történhetne ez a politikai piacon is. A tétel talán úgy módosul, hogy a *befolyásos* halak akarják felfalni azokat, akik egyszerűen csak szabadon szeretnének hasítani a vízben. Ez végső formájában „a felfalás szabadsága”, miközben a piaci elvek érvényesülnek.

Meglehet, a piac az államnál jobb szabályozó, de mégsem nevezhetjük *ideális* szabályozónak, mert ez az elv is él számtalan korlátozással. A piac mindenkori motorja a közvélemény; ha a közvélemény bizonyos uralkodó csoportjai hangulatot, eszmét, irányt váltanak, a

piac (akár zsarnoki módon) előíró entitássá léphet elő, ami kárára van szabadságunknak.

Van-e, lehet-e jó, piacot és szabadságot egyesítő rendszer, vagy a kettő voltaképp kizárja egymást? No, ez az a kérdés, amelyen érdemes eltöprengenünk.

2017. december

A LEBUNKÓZÁS HAGYOMÁNYÁRÓL ÉS HASZONTALANSÁGÁRÓL

Most, hogy (nem először) Boross Péter „kiátkozására” szólították fel a miniszterelnököt, érdemes mérlegre tennünk egy nagyon komoly kérdést, ami – ha szabad ezt mondanom – a magyar politikai közélet talán egyik legégetőbb kérdése. Miért van nálunk páni félelem a balliberális oldalon mindentől, ami túl van a mainstream narratíva határán? Miért nem képesek helyükön kezelni, ha tetszik: tolerálni a radikális másvéleményeket? Miért jutnak el oly könnyen – és teljesen félrecsúszva – a nácizáshoz?

Kismértékben, de ebben benne van mai korunk általános internet- és Facebook-függősége: a *gyorsaság* és a mind szélsőségesebb *azonnali lebunkózás* mindent visz. Pillanatértékelésre vagyunk beállítva, gyorsan kell „kirekeszteni”, hogy máris átmehessünk egy újabb ügyre, ahol úgyszintén „kirekesztés” vár ránk; megint csak el kell határolódnunk valamitől és/vagy valakitől. Ez bizony korparancs: nincs mese, alkalmazkodnunk kell hozzá. Aztán benne van az is, hogy ez a fajta gyorstüzelésre hajlamosító kor a (főleg ellenzéki) politikusokat is arra ösztönzi, hogy (nem látván maguk előtt

reális befolyásgyakorlási lehetőséget) retorikában éljük ki magukat. De sem a Facebook új világa, sem a politikusok előtt álló (szerepük beszűküléséből adódó kényszerpálya) nem elegendő magyarázat.

Ez már önmagában is hatalmas kihívás, de van, ami még ennél is súlyosabb: ami itt az elmúlt 25 évben lezajlott, az legfeljebb egy *félbe-maradt* nyugatosodás. De: a) nem azért maradt félbe, mert a Fidesz lerontotta; b) a mi rendszerváltásunkat is utolérte az, ami minden „ás-és” végű folyamatban történni szokott: a nyugatosodásnak nyilvánvalóak a korlátai. Nyugatosodni nem az, mint nyugatnak lenni. Nyugatnak lenni: szabadon, minden véleményt ütköztetve élni és beszélni. Nyugatosodottnak lenni: megijedni, félni, hogy úristen, mit szabad és mit nem szabad mondani.

Persze az általunk nyugatnak mondott országok sem egyformák. Ki gondolná, hogy az angolszász és a kontinentális nyugati demokráciák ugyanolyanok. Vagy a skandináv országok. Most hallok valakitől, hogy Nagy-Britannia egy sziget, ne hasonlítsuk össze a kontinentális Európával. Aztán tanulmányok özöne szól arról, hogy Svédország, Dánia és Norvégia mennyire más utakat járt be a 2000-es években. Svédország – például a bevándorlási politikában – megmaradt ugyanolyan liberálisnak, mint korábban, Dánia ezzel szemben (nem az elmúlt hónapokban) nagyon megszorított. Norvégia meg a kettő között.

De nálunk a fejekben a Nyugat fogalma összefolyik. Arról meg végképp semmit nem tudunk (nem akarunk tudni), hogy miket lehet, szabad *ott* kimondani.

Ami már csak részben (ha egyáltalán) politikai kérdés. Huszonöt év után voltaképp arra kell rájönnünk, hogy a magyar rendszerváltás nyugatosodása egyetlen dolgot jelentett: azt, hogy megteremtettük mi is azokat az intézményeket, amelyek ott honosak. Csakhogy semmit nem tudtunk megteremteni a társadalmi alapokból. A politikusok olyanok, amilyenek; ha nagyon egyszerűen akarnám mondani: folytatják azt a hagyományt, amelyet kirótt rájuk a magyar politikatörténet. Utálkoznak egymás iránt, meg szenvednek attól,

hogy nem tudnak hitelesnek látszani. Talán ez a két meghatározó tendenciája a mai kornak. Persze nem csak nálunk. De van valami, ami nálunk hiányzik a nyugati országokhoz képest. A politika itt sokkal kevesebb segítséget kap. Alig vannak mértékadó elemzések, amelyek például arról szólnának, hogy miért nem lehet lebukóznia a másvéleményt. A másvélemény nálunk megemészthetetlen. Nem is a politikának kéne megemésztenie, hanem a tudománynak vagy a politikai közírásnak vagy a filmnek, de sajnos, sok esetben ezek sem képesek sokat hozzátenni.

2015. november

Á NEMI FORRADALOM

Vajon elgondoltuk-e, hogy a világot benépesítő emberek között milyen arányban élnek olyanok, akik az ellenkező nemet, olyanok, akik mindkettőt, és olyanok, akik az azonos neműeket szeretik?

Tegyük fel másképpen a kérdést: maradt-e még *felszabadítanivaló* bennünk, ha a munkások kivívták az általános választójogot, és különben is: az alantasabbnak tűnő munkákat már nagyon régóta nem a klasszikus értelemben vett polgárok végzik?

A 21. század egyik legizgalmasabb kérdése, hogy miután szinte minden téren felszabadítottuk magunkat, mi az, aminek a felszabadítása még előttünk áll.

Könnyen lehetséges, hogy eljövendő életünk legérdekesebb felszabadítanivalója a nemiségben rejlik. A klasszikus ipari társadalmak a nemiségben is követték azt a kétosztatúságot, ami a gazdaságban elfogadott volt. Ha van munkavállaló és munkaadó, akkor van férfi és nő. Ha van hódító, akkor meghódított. Ha van osztályharc, akkor

annak két oldalán csakis politikai-gazdasági ismérvekkel leírható osztályok állnak. Mint például a burzsoázia és a proletariátus.

Ám ma már nem ipari társadalmakban élünk. Azt nem tudjuk pontosan, milyenekben, de hogy nem a régi vágású iparokban, az biztos. Nevezzük ezt az új világot globalizáltnak. E világ egyik legjellemzőbb mondatát egy ifjú hölgy mondja egy filmben, amelyben tanára kikezdett vele, majd dobja. *„No, ezt nem tudom elviselni, hazamegyek, és betépek.”*

A „betépes világkultúrájába” kerültünk, ami tulajdonképp logikus folytatása a jóléti államok azon világának, amelyben – ahogy már mondtuk – az alantas munkákat nem mi, azaz nem a társadalmak domináns elitjei vagy középosztályai végzik. Amikor azt olvassuk, hogy a fejlett országok harcot akarnak indítani az egyenlőtlenségek felszámolásáért (vagy legalább csökkentéséért), a világért se higgyük, hogy *ezekre* az egyenlőtlenségekre gondolnak. A munka alantas részét mindig ugyanazok, de az biztos, hogy nem mi fogjuk végezni.

Tulajdonképp a nemek totális összekeveredése teljesen törvényszerű. Egészen egyszerűen nincs már szükség világosan megkülönböztethető férfiakra és nőkre, pontosabban nincs szükség *olyan mennyiségű* nemi identitásra, mint korábban. A hedonizmus új formáért és arányokért kiált, s ezek között már csak egy forma (ha még pillanatnyilag domináns is) a hagyományos férfi-nő viszony.

Mindenesetre pokolian izgalomba jönnénk, ha végre készülne egy igazán sokatmondó közvélemény-kutatás arról, hogy a társadalmon belül milyen arányban van jelen az elején említett három csoport. Könnyen lehet, hogy irtóra meghökkennénk. Az persze, hogy ilyenek nem készülnek, jelzés is: meglehet, hatalmas, a néhai osztályharcokéval vetekedő forradalmi hullámot idézne elő, ha szembesülnénk a valós tényekkel.

A világ totális átrendeződését logikusan követi ma a nemi szerepek totális átrendeződése. Vagy megfordítva: a nemi viszonyok átalakulása teljesen új világstruktúrákhoz vezet.

Magunk persze – ahogy a P. Mobil egyik dalszövege mondja – maradunk, akik voltunk, leszünk, akik vagyunk.

2015. október

NEMEK TURBULENCIÁJA

Simone de Beauvoir *A második nem* címmel már írt egy könyvet 1949-ben, de mit érthetett ő mindabból, ami napjaink problémája, s ez a nemi szerepek átalakulása. Pontosabban a szerepátalakulás mögött meghúzódó társadalmi változás.

Addig nem volt gond, amíg a Földet hagyományos társadalmak alkották.

A hagyományos társadalmak alapját – a férfiak felől nézve – két tényező determinálja: a harc és a fizikai munka. A férfi a történelem során mindig harcol. Férfiasságának védjegye a háború, s bár a középkori lovag „ellágyul”, s széplelkű trubadúr válik belőle, de azért az újkor háborúiban megint előbújik belőle az ördög.

Másfelől a férfiszerepet a fizikai munka határozza meg. A földművelés, majd az ipari társadalmakban a legkülönbélebb kétféle munkák.

Állításunk szimplán és pőrén ez: a mai társadalmakból épp e kettő tűnt el – a fegyverekkel vívott háború és a napi fizikai robot.

Természetesen nem mindenütt, csak a fejlett világban. Ott azonban nagyon. Európa és Észak-Amerika maga mögött hagyta ezeket a hagyományos szerepformákat, ami persze a nők helyzetét éppúgy megváltoztatta, mint a férfiakét. A középosztályosodó társadalmak valójában feloldják a nemi szerepeket, és felülírják a férfiakra és a nőkre alkotott évszázados elképzeléseket.

S ekkor jelenik meg a Beauvoir által még nem ismerhetett harmadik nem. Egyszerűen szólva ők azok, akiket a köznyelv homoszexuálisoknak nevez, azonban ezzel ezt a kérdést korántsem magyaráztuk meg. A harmadik nem ilyen mértékű felbukkanása ugyanis történelmi változást jelez, s ennek összetevői szerteágazóak.

Mert, ha igazunk van, s a férfiszerepet évszázadokig a harc és a munka determinálta, akkor manapság a férfiszerep ezekben a kategóriákban egész egyszerűen nem élhető meg. Hasonlóképpen van a nőknél, hiszen ők pedig a családban rájuk háruló történelmi feladatokból kilépvén keresnek maguknak új szerepet.

S valahol félúton találkoznak, és konvergálnak. A két szerepből egy lesz, a két nem bizonyos értelemben létrehoz egy harmadikat.

Nem belemenvén most e harmadik nem részletes leírásába, csupán annyit jegyzünk meg, hogy a harmadik nem ugyanúgy korproblémákra reagál, mint két történelmi elődje: a férfi és a nő.

A posztférflas és posztnőies társadalmakban az új szerepek pragmatikus módon, a munkaerő- és a társkeresőpiac elvei mentén szerveződnek. Ezért van annyi menedzser és tévé-szappanopera. Ezért van annyi szingli.

Nincs messze az idő, amikor a hagyományos nemiségből kilépő új kategóriák képviselői (hasonlóképpen, mondjuk, a korábbi feministákhoz) új kartákat írnak, jogokat, sőt egyenjogúsítást követelnek.

Az új szituáció azonban azért lesz zavarba ejtőbb, mint a feministák felbukkanása, mert az emberiség egyik legősibb kettéosztottságát (férfi és nő ősi vetélkedését és persze e két szerep monopolizálását) írja át. A bilaterális kapcsolatok korát a trilaterális nemiség kora váltja. Ha az új helyzetet egyáltalán a nemiség felől kell értelmeznünk.

2018. január

AMERIKAI FUTBALL ÉS MAGYAR POLITIKA

Egy pragmatikus gondolkodású néző a következő kérdést tette fel az egyik amerikaifutball-mérkőzés tévéközvetítése alatt: vajon miért van az, hogy Amerikában a bajnokság szeptemberben kezdődik, s a szezonnak hóban, fagyban, hidegben van vége? Miért ne lehetne ezen változtatni, s például áttérni a tavaszi-nyári menetrendre, amikor nemcsak a szezon elején, hanem annak egész időtartama alatt szép időben játszanák a mérkőzéseket?

Nos, a riporterek válaszul nem mást, mint a hagyomány szerepét emelték ki: történetesen az NFL mérkőzéseit 1920 óta ugyanabban az időben, tehát szeptemberben kezdik, s ha a befejezés egy kicsit kitolódott is az elmúlt időszakban, lassan száz éve a tél kellős közepére esik. Továbbá a szeptemberi kezdés igazodik más sportágak igényeihez: a tavasz Amerikában a golf szezonja, s ugyancsak ebben az évszakban érkezik döntő szakaszába a jégkorong és a kosárlabda is. Gondoljunk bele: micsoda hagyományokat borítana fel, ha egyszer csak ezt az egész rendszert megmozdítanák. A hagyománynak ereje van.

Miért juthatott eszünkbe mindez? Természetesen nem véletlenül. A hagyományoknak a magyar politikában meglehetősen mosztoha szerepük van, mondhatni: a hagyomány, ha egyáltalán szóba kerül, negatív.

Vegyük csak a hazai pártverseny példáját, amelyben ismerünk „hagyománypártoló” (értsd: retrográd) és a „hagyománytagadó” (értsd: haladó) pártokat. Unalomig ismerjük az olyan megközelítéseket, melyek szerint a múlt és a jelen/jövő áll egymással szemben, s e kettősségben mi más jelenthetné a katarzist, mint a „jelen” haladó erőinek győzelme a „múlt” visszahúzó erőivel, az újítás a hagyománnyal szemben.

Mielőtt az olvasó levenné a fejünket felületesnek tűnő analógiánk miatt, szögezzük le: abban kétségkívül van eltérés pártok (így a magyar pártok) között, hogy külön-külön mit gondolnak a múltról, s

abban is, amit elutasítanak vagy elfogadnak abból. Nagyon leegyszerűsítve – és a közelmúltból véve a példát – azt láthatjuk, hogy a magyar jobboldal nagy affinitást mutat a két világháború közötti korszak bizonyos politikai hagyományához (például a Klebelsberg-féle kultúrpolitikához), míg a magyar baloldal szőröstül-bőröstül elveti az egész „Horthy-korszakot”. Ilyen optikából nézve valóban múlt és jövő hadakozik itt egymással. Csakhogy – s a dologban ez az érdekes – hiába viselkednek nagyon eltérően az adott korszakot illetően, van, ami mégis összeköti őket. Nevezzük ezt közös *magatartási hagyománynak*.

Vegyük csak a jól ismert népi-urbánus vitát a 30-as évekből. A téma egy magyar szakértője joggal állapította meg jó két évtizede: ebben a vitában nem az egyik vagy a másik szereplői képvisel „téves” irányt, hanem a mindketten *együtt*. E mély és bölcs megállapítás, amit másképpen úgy is mondhatnánk: „magyarkodáshoz” bizony nem elég az egyik fél (akiről rendszeresen megállapítja a másik, hogy „magyarkodik”); ehhez két fél kell, s az is benne van, aki velejéig európainak hiszi magát. Miért is? Azért, mert ahelyett, hogy magatartásával eltérítené lesajnált riválisát „magyarkodásától”, ellenkezőleg: még inkább belehajszolja abba. És persze magát is. S ezzel ketten együtt tartják fenn azt a magatartási hagyományt, amely bizony – így együtt – nem paralel az európaival.

Itt tehát, sajnálatunkra, nem mondhatjuk azt, hogy a pártoknak a múlthoz való elutasító vagy elfogadó viszonyulásával megmagyaráztuk a kérdést. Hiszen láttuk: vannak a hazai hagyományt tagadó és annak fontosságra odafigyelő pártok. A lényeg nem is ebben van, hanem abban, amit együttesen tartanak fenn és örökítenek tovább. Ilyen szempontból pedig a Fideszt és az MSZP-t voltaképp nem is olyan éles határ választja el egymástól: magatartásukban mindketten követik a magyar politika időtálló hagyományát, amivel pedig kalodába is zárják egymást. Követik az említett népi-urbánus vita kódját, s egy jottányival sem engedik az eltérést ettől. Ebből az aspektusból

tehát már nem csupán a Fidesz áll a hagyomány „pártján”, hanem ellenfele, sőt valamennyi ellenfele is.

Ez majdnem olyan erős hagyomány (mondhatni: szabály), mint az amerikai futballban a szeptemberi kezdés. Ott szeptemberben mindig újramezlik. Magyarországon is egy nagyon erős hagyomány dönti el, hogy a pártok versenyében miért nincs megújulás, s miért nem (nagyon) lehet más a politika.

2019. május

3. FEJEZET

A DEMOKRÁCIA, AZ ELIT ÉS A NÉP

A DEMOKRÁCIA ELŐFELTÉTELEIRŐL

Hadd mondjak most valamit a politikatudományban uralkodó szemléletekről (így, többes számban) az egyes országok demokráciaérettiségevel kapcsolatban. Az 1960-as évektől a 80-as évek második feléig a politológusok fősodra azt gondolta, hogy ha a kevésbé fejlett országokban létrehozható is a demokrácia, annak sajátos (a nyugati-tól eltérő) feltételei vannak. A 80-as évek végétől aztán jött egy új szemlélet, amely lesöpörte az előzőt, és azt mondta: hagyjuk az előfeltételeket, mert az előfeltételek megteremtődése iránti várakozás leszoktat a cselekvésről. E szemlélet képviselői azt állították: a demokrácia lényegében bárhol létrehozható, akár a belső feltételek ellenében is. E szemlélet jegyében váltottunk rendszert, s ezt egészítettük ki aztán azzal, hogy a demokrácia működése szempontjából kulcskérdésnek tekinthetők az intézmények. Ha azok megvannak és működnek, garantált a demokrácia sikere.

Manapság sokan (köztük magam is) újra emlegetik a hiányzó előfeltételeket.

Távolról sem azért, mert le akarják tenni a fegyvert, és bele akarnak törődni a megváltoztathatatlanba: ez nekünk „úgyse megy”. Hanem azért, mert az elmúlt évtizedek rádöbbenettek sokakat egy tanulságra: az intézmények önmagukban mégsem garantálják a demokrácia jó működését. Az intézményeket emberek csinálják, politikusok, akiknek meg kell egyezniük egymással. De mi van egy olyan országban, amely egy olyan előtörténetből jön, amelyben a

politikusok nagyjából soha nem tudtak megegyezni, milyenek is a „jó” intézmények? Ahhoz elegendő volt a rendszerváltás lendülete, hogy az elitcsoportok egy rövid időre megegyezzenek az intézményes átmenet néhány alapkérdésében, de ahhoz már nem volt elég a lendület (meg aztán ez már nem is lendület kérdése), hogy *milyen* a demokratikus elitelrendeződés.

Nekem sem került rövid időbe, amíg rájöttem: az elitek egymáshoz való viszonya egy demokráciában bizony *előfeltétel*. Talán éppen az intézményes szféra normális működésének is az előfeltétele (nem pedig fordítva). Az, hogy Magyarországon az egyes elitcsoportok a történelem bármely időszakában ádáz ellenfelek voltak, 1990-ben meghaladható hagyománynak tűnt, s ezt a várakozást igazolni is látszott, hogy 1989–90 körül a rendszerváltó elitek egészen megértőek voltak egymással. Viszonyuk rendezettnek, viszonylag kiszámíthatónak látszott, bár már akkor is érzékelhetők voltak bizonyos jelek, hogy ez az elit a későbbiekben nem fogja tudni (mint elit) *együtttesen* biztosítani a demokratikus működés elit feltételeit.

Az elitek egymáshoz való viszonya szempontjából azt mondhatjuk tehát, hogy bizony nagyon is fontos, hogy ebben a vonatkozásban milyenek az előfeltételek. Diktatórikus intézmények helyett sikerült demokratikus intézményeket teremteni, de demokrácia előtti elitelrendeződésekből nem jött létre demokratikus, együttműködő elitelrendeződés. Szerintem ez lehet az elmúlt harminc év egyik fontos belátása.

Végző soron pedig *egyszerre* igaz: fontos, hogy egy demokrácia elszakadjon az előfeltételektől, és bátran írjon a maga tiszta lapjára; de az is, hogy bizonyos előfeltételek hiányát képes legyen azonosítani, azokat komolyan venni, s előfeltételek „pótlására” értelmes válaszokat adni.

2020. április

ÚJ DEMOKRÁCIÁK INDULÁSA ÉS TOVÁBBFEJLŐDÉSE

Az ember, különösen, ha érdeklí a politika, nagymértékben hajlamos örülni egy-egy új politikai rendszer megjelenésének. Pláne, ha az az új rendszer a *demokrácia*. Olyannyira belénk vésődött, hogy a demokrácia csak jobb lehet másfajta rendszereknél, hogy nagyon ritkán vizsgáljuk, a demokrácia létrejövetele milyen *kompromisszumok* árán történik. Hogy a kompromisszumok voltaképp a demokrácia egész későbbi fejlődésmenetére kihatnak, csak akkor észleljük, amikor a demokrácia már továbbfejlődött. Akkor pedig nemritkán szörnyülködve vesszük észre, hogy ez a továbbfejlődés nem a „kívánt” irányban történt. A demokratizálás kezdeti sikere ugyanarról a tőről fakad, mint későbbi esetleges kudarca.

Vegyünk csak két példát, két demokratizálódást: az 1945 és az 1990 utánit.

1945 után létre kell hozni egy új világrendet. Ezt a világrendet különálló országok hozzák létre. A különálló országok egy dologban nagyon egyetértenek: *egyszerre* szeretnék intézményesíteni a nemzetállamiságot és az európaiságot. De már amikor leírjuk ezt a mondatot, éreznünk kell, micsoda gigászi a kihívás. Nemzetállamiság és európaiság integrálása, ráadásul úgy, hogy az új nemzetállamiságot el kell határolni a régitől, amely állítólag a nemzetek közötti békétlenséget s végső soron a világháborúkat okozta.

De tételezzük fel, hogy elvben – a deklarációk szintjén – a kiegyenlítés megtörténhet. De hogyan lehet a *gyakorlatban* érvényt szerezni az európaiságnak? Mi lehetne az a közös értékrend, amelyben az EGK-t létrehozó országok megegyezhetnének?

Csak utólag állapíthatjuk meg, hogy ilyen közös értékrendet (néhány közhelyen túl) nem sikerült találni. Sem az induláskor, sem később. De épp azzal kezdtük, hogy a kezdeti kompromisszumoknak

fontos szerepük van. Esetünkben az európaiság elhomályosítása kristályosodási pont. Ha túl erős lett volna egyik vagy másik ország álláspontja, lehetetlen a kompromisszum. A bizonytalan körvonalú európaiság 1945 után az új világregend talpköve.

Egy ettől teljesen elütő kérdés, hogy mára – azaz a világregend és azon belül az egyes demokráciák továbbfejlődése idején – ez a bizonytalan kontúr már inkább előny, mint hátrány. A bizonytalan, de életet adó korai konszenzus egy idő után mindig kifulladás. Különösen, ha nem elég „teljesítőképes”.

1990-ben szintén van egy kompromisszum. E megegyezés lényege, hogy Kelet-Közép-Európa felszabadul, de úgy, hogy az egyes országok közötti ellentéteket plusz az egyes országokon belüli történelmi sérelmeket *háttérbe* szorítják. A demokratizálódás száz százalékgig a jelenbe helyeződik, s az átmeneteket levezénylő elitek meg vannak győződve, hogy ők egy mély megállapodást kötöttek egymással. Nem is kell hozzá Fukuyama; ezt maguktól is tudhatják: ha bolygatni kezdenék a történelmet, olyan mérhetetlen űr támadna az elitek között, ami lefogná cselekvésre irányuló szándékukat. Hogy Nietzsche szavával éljünk, a „béklyózatlan történelmet” kell zár alá venni, azaz béklyót kell kötni a történelem lábára, hogy az elitek átevickéljenek a boldog demokrácia túlpartjára.

Ám a kezdeti siker itt is elmúlik egy idő után, merthogy amit nem oldottak meg az elején (legfeljebb jegeltek), az egyszer csak előjön, és megoldásért kiált. Persze mi kellően cinikus elemzők vagyunk, és pontosan tudjuk: olyan, hogy „megoldás”, sosincs. Csak egy újabb részleges kompromisszum van, ami egy idő után újra csak kevés lesz. De annyira cinikusak nem vagyunk, hogy azt higgyük: ezt a politikusok tudják. Ők nem tudják, és éppen ez szakmájuk alapja. Nekik hinniük kell (1945 után) Európában – anélkül, hogy tisztáznák, mit is jelent Európa, s hinniük kell (1990 után) a jelenben – anélkül, hogy tisztáznák, milyen is a jelen és a múlt egymáshoz való viszonya.

Ellentétben velük, nekünk, a politika valamilyen szintű elemzőinek viszont tisztában kell lennünk a rendszerek ilyen jellegű

természetével. Máskülönbén képtelenek leszünk megmagyarázni magunknak, hogy „jól” induló rendszerek egyszer csak, „váratlanul” miért deformálódnak. Hát, a válasz (ami persze roppant bonyolult) ide egyszerűsíthető le: *sikerességük* miatt. Mert hiszen a siker sosem abszolút, mindig viszonylagos.

Ha ezt értjük, elég magabiztosak lehetünk, hogy nem lep meg minket egy-egy rendszer (mint például Európa vagy a demokrácia) első ránézésre furcsának tűnő halála.

2018. november

Á HIÁNYZÓ MÁSIK FÉL, AVAGY A DEMOKRÁCIAELMÉLET ALAPVONALAI

Van egy alapfeltétele annak, hogy esélyünk legyen leírni a demokráciát. Nem monologikus, hanem dialogikus szemléletünk kell legyen. Eleve be kell kódolnunk gondolkodásunkba a „másik felet”. A másik félnek persze sokféle státuszt tulajdoníthatunk. Lehet ő ellenfél, sőt ellenség. És lehet a „másik felünk”. A mindenkori másik fél, a kiegészítő, a komplementer. Vagy tudományosan szólva: egy plurális tér másik szereplője.

A politika tere mindig dialogikus és sokszereplős. Sokan mozognak benne, és akkor járunk el helyesen, ha az egyes szereplők közötti *interakciókra* koncentrálunk.

Ezerféle szereplő között van interakció, leírásuk természetesen reménytelen. De ha nincs stratégiánk legalább a fő interakciók

státuszának kijelölése, akkor mi magunk, elemzők kerülünk reménytelen helyzetbe, mert a politikát csak mozaikokban látjuk, és a mozaikdarabkák sehogyan sem állnak össze egészzé.

Itt van például a demokráciafelfogások kérdése. Első elemzői erőpróbanánk mindjárt az, hogy képesek vagyunk-e *többféle* demokráciafelfogást elképzelni és azonosítani, s a politikai konfliktusokat ezek interakciójából levezetni.

Nem könnyű kérdés ez egy olyan országban, amelyben nemcsak monologikus, de monolitikus viszonyok uralkodtak mindig, és voltaképpen az interakciók csak a hatalom és az alávetett tömeg relációjában vetődtek fel.

Aki alávetettnek érzi magát, az sosem tudja elképzelni, hogy mi képpen léphetne egyenrangú viszonyba elnyomójával. Azazhogy mégis. Alexis de Tocqueville *A demokrácia Amerikában* című könyvében tájékoztat bennünket arról, hogy az amerikai demokrácia már a 19. század első felében relativizálta az elnyomó-elnyomott törésvonalat, s azok, akik „lent” vannak, távolról sem érzik egyoldalúan elnyomottnak magukat. Nos, ez alapvető belátás, amihez persze a hatalom önkorlátozása is kell. A hatalom hatalmat delegál lefelé, az alul lévők bizalmat delegálnak felfelé. Ez a demokratikus társadalmi szerződés alapfeltétele. És az interakció kezdő lépése.

Ahol az ilyesmi hiányzik, a megalapozó lépés elmarad, vagy ha törekszenek is a megtételére, nem sikerül, ott politika- vagy demokráciaelmélet sem jön létre, s ott politikaelmélet címén a hatalom-elnyomás törésvonalat intézményesítik. Ezáltal pedig az a gondolkodási segítség, amely nélkül szilárd liberális-demokratikus rend nem állhat fenn, elmarad.

Vegyük csak az állampolgárok és a politikai döntéshozók közötti „megfelelés” példáját. Huber és Powell – mint a nyugati világban mindent – ezt is modellezik a *Congruence Between Citizens and Policymakers in Two Visions of Liberal Democracy* című tanulmányukban. S nagyon egyszerűen azt mondják: két lehetséges elrendeződés van: 1. Amikor a többség gyakorol kontrollt a demokratikus rend

intézményei felett. 2. Amikor ez a kontroll „proporcionálisan” történik. A felfogás nagyjából a többségi és a konszenzuális demokrácia modelljét követi, és e két modellt gondolja tovább.

De mi van, ha egy országban nincs szemünk, érzékünk és kreativitásunk a) modelleket alkotni; b) a modellek különbségeit mint a liberális demokrácián *belüli* különbségeket azonosítani.

Elképzelhető ez? Nagyon is. S ilyenkor azonnal ki is lépünk a demokráciából, és magunkra akarunk erőltetni történelmünkől jól ismert elnyomó-elnyomott törésvonalakat.

Mondanánk, ha nem lenne frivol: visszavágyunk az anyaméhbe. Mondanánk, de nem mondjuk. Azt mondjuk csupán, hogy a másikkal nem tudunk mit kezdeni. A másik mint önálló gondolkodás, önálló ítéletalkotás normális megvalósítója számunkra nehezen tolerálható. Kitecsékelendő. Vele interakcióba lépni szinte lehetetlen. Holott ezen áll vagy bukik a demokrácia. Ha nem él bennünk a másik – hozzánk hasonlóan értékes – mivoltáról való hit, akkor nem tudunk demokráciaelméletet, mi több: demokráciát építeni.

Akkor dült hitünkre katedrális (hogy Nagy Lászlót parafrázáljuk) nem építhető, s marad a vályogházás jövő.

2016. október

A MÁSODIK VESZÉLY

Az első veszélyről oly sokat beszélünk – szinte csak róla beszélünk –, hogy a másodiknak a végiggondolására nem is marad időnk. Az első veszély mindenki által ismert: a *populizmus*. Nincs valamirevaló folyóirat, politológus, politikai elemző, liberális, baloldali, sőt

konzervatív politikus, aki ne emelné fel a szavát a populizmus növekvő befolyása és veszélye ellen.

Van azonban egy második veszély is, amelyre Marc Plattner hívja fel a figyelmünket a *Populism, Pluralism, and Liberal Democracy* című szeminális írásában (*Journal of Democracy*, 2010. január). Ez a második veszély a *radikális pluralizmus*.

Plattner abból indul ki, hogy – ellentétben a megszokott megközelítésekkel, amelyek szerint csakis a nem demokráciák hibrid rendszerek – valójában a demokrácia is *hibrid* rendszer. Még hozzá abban az értelemben, hogy a demokrácia lényegét két, egymással ellentétes, de legalábbis egymással versengő elv alkotja: a demokrácia egyszerre *majoritárius* (demokratikus) és *antimajoritárius* (liberális). E két alapelv között egyensúlynak kell fennállnia, ahogyan azt az amerikai alapító atyák (például a Föderalista egyes darabjaiban) nagyon korán felismerték. A 10. Föderalista például óv a demokrácia totális győzelmétől, és vele szemben korlátozó elvként a diverzitást ajánlja.

És milyen igaza van. A többségi elv túlfuttatása rengeteg feszültséget visz ebbe az egyébként folyamatos versenybe, és az egyensúly demokratikus elv felé tolódása megszűli a már említett populisták korszellemet.

Plattner azonban nem éri be ennyivel, hanem legalább ilyen súlyllyal szól a második veszélyről, arról, amikor a radikális pluralizmust (az antimajoritárius elvet) futtatjuk túl. Itt valami olyasmiről van szó, hogy a sokszínűség oly mértékben totalizálódik, hogy magába szippantja a demokratikus elvből jobban következő társadalmi kohéziót, és a társadalmak atomizált csoportok, egyének halmazaira esnek szét. Plattner itt is visszautal a 2. Föderalistára, amely óv a túlzott diverzitástól. S joggal: a totalizált diverzitás a liberális demokrácia lényegét, egyéni és közösségi szint egyensúlyát veszélyezteti.

Van tehát két egyenrangú veszélyünk: a radikális pluralizmus a demokrácia közösségének lábát akarja kidönteni; az egyoldalú majoritárius elv pedig a demokrácia individuális életerejét akarja elszívni. De ha ez így van, akkor joggal vethető fel a kérdés: miért

beszélünk szinte kizárólag az első veszélyről, illetve az ehhez kötődő populista kihívásról, és miért nem tekintjük veszélyesnek a második túlkapást? Továbbá miért tekintjük a populizmust valamiféle önálló, a demokrácia lényegétől idegen és megtévedt emberek által táplált téveszmének, miközben a másik túlkapást szemérmesen elnézzük, vagy talán észre sem vesszük?

Nos, a válasz a politikai eszmék képviselőinek elhelyezkedésében és befolyásában rejlik. Az, hogy a két veszély közül a mai korban szinte kizárólag a populizmusra vagyunk érzékenyek, a liberális politikai és intellektuális közösség erejéből ered; a kormányzati hatalomtól olykor független *informális* befolyástól. Míg a másik tábor ilyen *informális* befolyási tőkével csak szerény mértékben rendelkezik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a liberális politikai aktorok sokkal nagyobb elhithető erővel rendelkeznek a populizmus kártékony hatását illetően, mint azok a demokraták, akik szerint a veszély a túlzásba vitt liberális elv oldaláról fenyegeti a demokráciát. De még ennél is nagyobb befolyásbeli különbség az, hogy a liberálisok el tudják érni: a demokratákat voltaképp *ne is* demokratáknak tekintsük lassan, hanem a demokrácia ellenfeleinek, sőt felszámolóinak. Ilyen stigmatizáló erővel a többségi elv hagyományos képviselői nem rendelkeznek. Korántsem arról van szó, kinek van itt igaza (a politikában ez mindig relatív), hanem hogy kinek van nagyobb befolyása.

Nem kétséges továbbá, hogy Kelet-Közép-Európa vonatkozásában is érvényesül ez a befolyás, s teljesen egyértelmű annak a narratívának a fölénye, amely szerint a demokráciát (különösen Lengyelországban és Magyarországon) a populisták fenyegetik. Viszont a populista narratíva a dolgoknak legfeljebb a felét magyarázza. Plattner szellemében tehát a képet ki kell egészítenünk, s a jövőben érdemes lesz az elmúlt 25 évet a túlfuttatott diverzitás optikájából is értékelnünk.

2019. március

A NÉPEK GYURMÁZÁSÁRÓL

Egyszerre imádjuk és gyűlöljük a demokráciát. Lehetséges ez?

Induljunk ki a digitális világból, abból a tengernyi véleményből, ami, mondjuk, az interneten pillanatonként megmutatkozik. Játsszunk el egy pillanatra a gondolattal, hogy mindez azért lehetséges, mert demokrácia van. Ha demokrácia van, akkor értékes, hogy sokan és folyamatosan véleményt mondjanak, megmutassák, mit gondolnak a világról. A dolog lényege éppen az, hogy nincs hierarchia: bárki beszélhet, bármit mondhat. Férfi nőnek álcázhatja magát, nő férfinak, politikus álrühásan szondázhatja a jónépet, és szidhatja ellenfeleit, és ezermillió más kombináció is lehetséges. A netdemokrácia lényege, hogy lehetőséget ad egy parttalan vitára, pontosabban nem is vitára, hanem egy össznépi kitárulkozásra. A virtuális nép legbölcsebb és legegyszerűbb lányai és fiai itt aztán szuper egyenlők, s egyaránt megmutathatják magukat. És imádjuk, ha ezt teszik. Csüngünk az interneten, s talán bele sem gondolunk, hogy ezt a végeláthatatlan beszéd-folyamot mi, a nép állítjuk elő.

Más esetekben viszont kárhoytatni szokás a népet. Azokat a politikusokat pedig, akik a (valóságos) népnek arra a tulajdonságára építenek, amire mi is (a neten), azt illő lepopulistázni, még jó, hogy nem listázni. Szóval hogy is van ez? Hogy lehet, hogy a demokráciának ezt a „népáradását” imádjuk, ám ugyanezt a logikát másutt, a politikai versenyben elvetjük, sőt a legnagyobb rossznak tekintjük?

Ha eddig a demokrácia ellentmondásáról beszéltünk, itt a liberalizmust kell szóba hozni.

A liberalizmus hívei szeretik azt gondolni: az ő történelmi érdemük a vélemények szabad áramlása és a politikai (szabad) verseny szabályainak kijelölése. Ezek szerint tehát az interneten azért lehetséges a folyamatos, korlátlan és olykor felvilágosulatlan beszéd, mert ott egy virtuális nép honol, s vele kapcsolatban naná, hogy liberális elvek érvényesülnek. Ellenben a politikai verseny valóságos

népét nem lehet ennyire szabadjára engedni, mint ahogy azokat a szimplán csak demokratákat sem, akik nem restek a népnek erre az alaktalan önkifejeződésére apellálni.

Ily módon megérthetjük: miért gondolják a liberálisok, hogy *csak* a liberális demokrácia az egyetlen demokráciatípus. Azért, mert ami a virtuális térben elhanyagolhatónak tűnik, az a valóságban perdöntő, s ez a műveltség. A politika népének műveltnek kell lennie, s minimum tisztában kell lennie a hatalommegosztással.

Ha a politika „a népek gyurmázása” (is), akkor a liberálisok *művelt népet* akarnak gyurmázni, a nem liberális demokraták meg a formátlan tömeget *boldogítani*.

2020. január

APATIKUSOK ÉS SZENVEDÉLYESEK: VAN-E MÉG EGYENSÚLY?

A demokrácia egyik csúcspontja a választás. Azt írja erről Ivan Krastev (*Journal of Democracy*, 2014. október), hogy a választásokat anno két, egymástól eltérő karakterű társadalmi csoport kiegyensúlyozására találták ki. Minden országban vannak a) *apatikusok* (akiket ösztönözni kell a részvételre); és b) *szenvedélyesek*, akiknek túlmozgásson jellegét hűteni kell. A demokratikus politika – mondja a szerző – folyamatos oszcilláció egy túlpörgetett dramatizáció és a problémák hétköznapiasítása között. Ebből fakadóan egy választásnak nem lehet sem túl *nagy*, sem túl *kicsi* a kockázata.

Mostanság azonban azt látjuk, hogy mintha ez a hagyományos felállás nem működne. A választások kezdik nem betölteni a régen

rájuk testált szerepet. Egyszerűen szólván az apatikusokat nem sikerül mozgósítani, a szenvedélyeseket pedig lehűteni. Megdöccen a közöttük lévő egyensúly.

A választásokat sok országban részben vagy teljesen felülíró utcai megmozdulások mintha azt jeleznék, hogy az említett választási kockázatot immár nem feltétlen sikerül optimálisan belőni.

Merthogy mi történt Magyarországon a 2014-es év folyamán? Valószínűleg a három választás nem nyugtatta meg a szenvedélyeseket, és az ő szenvedélyeiket nem igazán sikerült becsatornázni. A kormánypárti apatikusokat viszont sikerült mozgósítani, s ezzel előállítottak egy *féloldalas* tükröt, ami azonban nem foglalta magában a szenvedélyeseket.

Ezek a szenvedélyek viszont nagy dinamikával hömpölyögnek azóta is az utcákon, s vannak tévék, amelyeknek híreit szinte kizárólag ezek töltik meg.

Talán nem is gondolják e hírműsorok és tévék, hogy beszámolóikkal épp a demokrácia hagyományos rendjét temetik: a szenvedélyek turbulenciáját dicsőítik, és az apatikusokról mondanak lesújtó ítéletet.

Ez is jelzi: demokrácia és liberalizmus immár a boncasztalon találkozik csak, a valóságban bajosan.

2015. április

A DEMOKRATIKUS ILLEGALITÁSRÓL, AVAGY MIÉRT NE SZABADULJON EL DJANGO

Sokáig azt hittük: a demokráciában minden nyilvános, azaz a demokrácia *attól* jobb rendszer, mint a többi, hogy transzparens. Ennél nagyobb tévedésünk talán nem is lehetett volna. Mert ha így lenne, ha a folyamatok átláthatók lennének, akkor például nem kellene most, *utólag* vonulniuk tízezreknek az angol parlament elé, anti-Brexitet követelve.

Persze érteni vélem, a mai demokráciákban miért működhet csak egy viszonylag korlátozott nyilvánosság. Nem azért, mert – mint a diktatúrákban – valakik ezt korlátozzák. Hanem azért, mert a demokratikus rendszerek működésének alapjai a mai, végtelenségig globalizálódott világban egyszerűen átláthatatlanok. Amíg a demokráciák nemzetállami keretekben működtek, nagyjából meg lehetett mondani, ki hozza a döntéseket, és mi az, hogy politikai tekintély. Ma fogalmunk sincs a döntéshozatal valódi mibenlétéről, a tekintélyt pedig egyszerűen kitesékeltük politikai szótárunkból.

A modern társadalmak lakói nem tudnak mit kezdeni a demokrácia nyilvánosságával, hanem egészen egyszerűen kivonulnak a nyilvános terekből, és kismillió alternatív teret hoznak létre. Aminek persze mindig van oka. Vannak, akik azért vonulnak ki, mert elégük van a provincializmusból. Mások azért, mert elégük van az univerzalizmusból. Jean Baudrillard, a kiváló francia politikai filozófus írja 2000-ben magyarul megjelent, *Az utolsó előtti pillanat* című könyvében: „Még a mi egyetemesre kulturálódott társadalmainkban is látható, hogy semmi sem tűnt el teljesen, amit feláldoztunk az egyetemesség fogalmának – csak illegalitásba vonult.”

Az elmúlt évtizedek vezető jelszava az univerzalizmus volt, s miközben meg voltunk győződve, hogy az univerzalizmus értékei univerzálisak, elképzelni nem tudjuk, mennyien gondolták ennek az

ellenkezőjét. Csak most tudunk erre következtetni; most, amikor az univerzalizmus-kivonulók kezdenek visszatérni a politikába. Ami persze rendkívül rossz hír a másik tábornak, mert nyilvánvaló, hogy ezt a visszatérést egyfajta provincializmustól való menekülés, azaz az univerzalisták kivonulása fogja követni.

Aki azonban illegalitásba vonul, az nem szabad, mert *politikai* teljesítményt tart vissza. Ezzel azt fejezi ki, hogy a neki nem kedves kormányhoz semmi köze. Aztán persze, ha jön a számára kedves kormány (már ha egyáltalán létezik még ilyen), akkor előbújik az illegalitásból, és örömét fejezi ki. Ebben a periódusban viszont a másik tábor megy „a föld alá”, s kezd el ugyanúgy viselkedni, mint az előző periódusban ő.

Azt látjuk tehát, hogy a mai demokráciákban az állampolgárok egy nem csekély része képtelen „föld felett” maradni, ha a számára nem kedves irányzat van hatalmon. Ilyenkor a társadalomnak ez a része mindent megtesz, hogy mielőbb megbuktassa a kormányon levőket, vagy ha erre nem képes is, elterjessze róluk, hogy ezek semmiképp nem demokratikusak, liberálisok, európeerek.

Ez azonban adottság, alaphelyzet, s egyáltalán nem panaszkodás. Hiszen a demokrácia nem kőbe vésett rendszer. Nincs olyan demokrácia, amelyet egyszer valaki létrehozott, s annak szabályai ötven év múlva is ugyanúgy működnek. Nem sokra jutunk, ha elszörnyülködünk a demokráciák ilyenén megváltozása láttán. Nem túlságosan jó dolog persze látni, hogy az ellenzékiesség hovatovább azonosítódik az *illegalitással*. Viszont sok következtetés levonására ad alkalmat.

Az egyik ilyen – Baudrillard mondatához kapcsolódó – következtetés az, hogy az egyetemesség jó dolog, de nem érdemes túlfeszíteni. Ahogy semmit sem érdemes, hacsak nem akarunk törést. A túlfeszítésnek ugyanis az a következménye, hogy sokan, nagyon sokan illegalitásba vonulnak akár a világ legjobb eszméjével szemben. Az „illegálisokat” viszont botorság „a haladás ellenségeinek” tekinteni. Ez rossz elemzés. A politika legnagyobb veszélye, ha – mint Django – *elszabadul*. Ha különösebben nem érdeklik a veszteségek,

s nem érdeklí az illegalitásba vonulók tömege. Vonuljanak azok illegalitásba az univerzalizmus vagy a provincializmus ellen.

Ma jönnek elő az illegalitásból az univerzalizmus kárvallottjai, akik a maguk számára túl sok pozitívumot nem találtak benne. És nyilvánvaló, hogy kezdenek „alámerülni” azok, akik a provincializmus „torától” rettegek.

Ez bizony nem egy ismeretlen helyzet. Ezt hívják történelmi léptékű átalakulásnak. Az emberiség jó sok ilyet megért. Nagyjából semmit nem tanult ezekből. Most érdemes figyelni azt, ami körülöttünk zajlik, azon a szemüvegen keresztül is, hogy vajon képesek vagyunk-e tanulni.

A demokráciát nem arra találták ki, hogy emberek nagy csoportjai illegalitásba vonuljanak más csoportokkal szemben. Ha ez mégis bekövetkezik, ott valamit elszúrtak. Django bizony elszabadult.

2019. március

A HATALMI ÁGAK ELVÁLASZTÁSÁRÓL

A hatalmi ágak elválasztásának klasszikus montesquieu-i elve elkényelmesített minket, nem is kicsit. Általában is aggályos több száz évvel ezelőtti elveket ma is egyben alkalmazhatónak tekinteni, de a hatalmi ágak elválasztásának elmélete különösen újraértelmezést kíván. Már csak azért is, mert az eredeti elmélet – a korabeli viszonyoknak adekvát módon persze – törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalomról beszél. S miközben úgy tekinti, hogy e három hatalmi ág között oszlik meg a hatalom, nem beszél – mert nem beszélhet – arról a helyzetről, amikor az egyes hatalmi ágakon *belül* is „oszlás” van.

Ha nagyon frivolan kívánunk fogalmazni, akkor a hatalom „osztását”, szebben fogalmazva, a végrehajtó hatalmon *belüli* hatalommegosztást kell szemügyre vennünk.

A végrehajtó hatalom leegyszerűsítve az ország csúcán lévő személy vagy testület hatalmát jelenti. Ha király, akkor a királyét, ha császár, a császáré, ha elnök, az elnökét, és ha kormány, akkor a kormányét. Nem nehéz észrevennünk, hogy ezen instanciák totális hatalma felől haladunk a korlátozottabb hatalom felé, hiszen például a demokratikus *kormányok* hatalma nyilvánvalóan nem mérhető súlyosságban az abszolút királyokéhoz, nem is beszélve a császárokról. Napóleon bajosan említhető egy lapon Gyurcsány Ferencsel vagy Orbán Viktorral – bár az utóbbi diktátorkénti emlegetése azért lassan kezdi őt egy lapra helyezni a kis korzikaival.

A modern kormányok hatalma azonban merőben új kérdéseket vet fel, s ezek közül csupán egyet (talán a legfontosabbat) említem most. Montesquieu alapján a mai kormányokat is a törvényhozásnak és a bírósági rendszernek kellene korlátoznia. Mintegy ezek képezik a sokat emlegetett *jogállam* alapjait. Ha tehát például egy kormányzat a neki megfelelő káderekkel tölti fel a bíróságokat, akkor könnyen kimutathatóan sérül a bíróságok függetlensége. Ugyancsak egyértelmű, hogy ha a törvényhozó testületben az arányok durván (kétharmadosan vagy még jobban) eltolódnak a kormányzók felé, akkor megint csak a jogállamiság sérül, hiszen a túlnyomó többségnek mindig maga felé hajlik majd a keze, és a „törpe minoritásnak” nem lesz esélye hatékony kisebbségvédelemre.

De van itt más probléma is, és most már csak erről kell beszélnünk. A végrehajtó hatalomnak vannak ugyanis másfajta korlátai is. Olyanok, amelyek nem törvényileg garantáltak, azaz nem az évszázados szokásjogból és hatalommegosztási konstrukcióból következnek. Hanem a szimpla valóságból. A végrehajtó hatalom egyik legfőbb korlátja ugyanis a végrehajtó hatalom pro forma elismerése, de ugyanakkor *gyakorlati* tagadása. Másképpen fogalmazva: a végrehajtó hatalom ma már korántsem jelent olyan egyértelmű hatalmi

ágot, mint korábban. Sőt éppen ellenkezőleg. Lehet az embernek olyan benyomása, hogy a klasszikus hármás felosztásból a végrehajtó hatalmat mintha sokan ki akarnák venni, és azt már nem is hatalmi ágként szeretnék kezelni.

Aminek persze megvan a maga történelmi oka. Ugyanis a 20. századi történelemben az *erős* végrehajtó hatalmaktól történelmi katalizmák következtek. Elég csak az 1930-as évek három emberellenes diktatúrájára utalni. S épp a hatalom totalizálása volt az a történelmi tapasztalat, amely sokakat afelé lökött, hogy a hatalmat kormányzati megvalósulásában ne csak a törvényhozáson és a bírászkodáson keresztül kezdje korlátozni, hanem a végrehajtó hatalom hatalmi mi voltát relativizáló szervezeteken keresztül is.

A folyamat már 1945 után elkezdődik, de kiteljesedni az 1980-as években kezd, amikor szinte filozófiai rangra emelkedik, hogy a kormányzat már nem az *egyedüli* instancia a kormányzásra. Nyugat-Európa ebben az időszakban tér át arra a felfogásra, hogy az állam vezetése helyett az állam *menedzselésére* van szükség, s hogy ebben a folyamatban a kormányzat már nem az egyetlen szereplő, hanem *egy szereplő* a sok közül. Ettől kezdve beszélhetünk *alternatív* hatalmi ágakról – a civil szervezetektől kezdve a legkülönbözőbb másfajta szerveződésekig.

Ezeknek az új alternatív szereplőknek tehát messze nem pusztán annyi a szerepük, hogy – ártatlan közszereplőként – megszólaltassák a mindenkori hatalmon kívül állók hangját. Szerepük sokkal átfogóbb, mert hiszen hatalmi tényezővé válnak maguk is, s nem más, mint a végrehajtó hatalmat kontrollálják, sőt – a világ számos országában – *együtt* kormányoznak a megválasztott hatalommal.

Ebben a szimbiózisban voltaképp a demokratikus elvvel szembeni nagyfokú szkepszis fogalmazódik meg. Merthogy elő tud-e állítani egy demokratikus választás olyan konstellációt, amelyben nem sérül a hatalom ellenőrzésének elve? Egyáltalán: alkalmas kormányzási forma-e a demokrácia?

Amikor a kormányzásba egyre inkább bevonódnak külső (senki által meg nem választott) ágensek, az a válasz születik, hogy a demokrácia nem elégséges az igazságos és ellenőrzött kormányzáshoz, tehát ki kell egészíteni a *meg nem választás* elvével. Abban a teóriában tehát, hogy a megválasztott kormányt – a bíróságokon és a parlamenteken túl – a civileknek és mindenféle egyéb szervezeteknek is ellenőrizniük kell, az a meggyőződés fejeződik ki, hogy a demokrácia természetétől fogva *egyenlőtlenséget* hoz létre – ebben az esetben a hatalom eltolódását és a hatalomból kimaradtak alávetett helyzetét. A dologban csak az az érdekes, hogy a 20. század elején, amikor a demokrácia megte-remtését csodaszernek tekintették, épp azért bíztak annyira a demokráciában, mert az kiküszöbölheti a *liberális* korszak egyenlőtlenségét.

A demokratikus hatalmi (kormányzati) elv liberális korrekciója azonban mára magát a hatalom gyakorlását veszélyezteti. Mert ha a kormányt külső szervezeteknek korlátozniuk kell, s szinte vele közösen kell kormányozni, akkor ebből az a megatonnás kérdés következik, hogy voltaképp mi is a szerepe egy választásnak. Ugyanis a választás létrehoz egy kormányzati képletet, amit a választás másnapjától felülír egy másik, amely éppen ellenkezőleg: a választási eredményt tagadni akarja. És akkor még nem is beszéltünk az egész problémakör országokon átívelő összefüggéseiről. Mert ha globális korban élünk, ha világtársadalom és világkormányzás van, akkor vajon hogyan határozzuk meg a *helyi* választások, és egyáltalán: a hely mint politikai konstrukció szerepét? Mi a hely, a térség, a geográfiai elhelyezkedés szerepe a mai politikában? Ha nemcsak szólásszabadság van, de a mindenbe való beleszólás, sőt beleavatkozás világméretű szabadsága is, akkor hogyan viszonyulnak egymáshoz a *helyi* választott és a *helytől független*, ám a kormányokat kívülről is ellenőrizni, mi több megbuktatni akaró külső szereplők? Beszélhetünk-e ilyen körülmények között a hatalmi ágak klasszikus elválasztásáról? És mitől van elválasztva a végrehajtó hatalom?

Ennek az elmélkedésnek csak az lehet a kifutása, hogy a hatalmi ágak ma egészen másképpen osztódnak meg, mint korábban.

Ennek az osztódásnak a feltérképezése pedig jórészt előttünk álló kihívás. Bájos idea azt hinni, hogy ma is boldogulhatunk a régi három klasszikus hatalmi ág vizsgálatával, holott nagyon nem. A kérdést nagyon kiélezve akár odáig is eljuthatunk: végrehajtó hatalom, a klasszikus értelemben, ma már nincs is, mert hatalmas erők dolgoznak azon, hogy ne is legyen.

De akkor a jövőben ki és mit hajt végre? És főképpen mi legyen szegény választókkal, akik erről mit sem tudnak?

2019. február

AZ INTÉZMÉNYES KONSZENZUSRÓL ÉS AZ EMBERI ESETLEGESSÉGEKRŐL

A politikában talán a legfontosabb, hogy jól azonosítsuk a riválisok karakterének legfőbb vonásait. Arra nyilván nincs mód, hogy *minden* vonást pontosan megismerjünk, de arra annál inkább, hogy az ellenfelek legfontosabb vonásait ne ismerjük totálisan félre. A mai politikai elitek nem jeleskednek ennek az alapigazságnak a fel-, illetve elismerésében. Sokszor az a benyomásunk alakulhat ki róluk, hogy *egyáltalán* nem ismerik riválisaikat.

Az lesz a legjobb, ha röviden felvázolunk két alaptényezőt vagy attitűdöt, amelyekre érdemes lenne odafigyelniük a riválisoknak. Az lesz az állításunk, hogy a bal-liberális oldal egyik fő karaktervonása az *intézményes konszenzushoz* való ragaszkodás. Másfelől a jobboldal jellemvonása, hogy a (kiemelkedő) egyéni politikusi *cselekedeteknek* primátusuk van a rögzített intézményi szabályokkal szemben.

Ivan Krastev idézi fel egyik írásában, hogy a nyugati tudósok nemigen látták előre az 1990-ben bekövetkező kelet-közép-európai változásokat, illetve a Szovjetunió bukását. Azt írja: voltak azért kivételek. Mint például Seymour Martin Lipset és Bence György, akik közös cikkben vetettek számot azzal, hogy miért nem látták előre, mi fog következni. S állításuk az, hogy az *intézményes konszenzus* játszott itt döntő szerepet. Azaz az, hogy túlságosan is egyetértett a tudósközösség abban, hogy a Szovjetunió stabilitása örök, s ez a közmegegyezés vakká tette őket annak átlátására, hogy az öröknek hitt stabilitás csak addig áll fenn, amíg nem jönnek cselekvők, akik bizonyítják, hogy a stabilitás nem olyan erős, mint amennyire a távolból látszik.

Ez tehát egy egyedi konszenzus, ám a baloldali és liberális körökben máskor *más* konszenzusok formálódnak. Mint például az 1980-as évek végén, amikor már nem az a közhit, hogy a Szovjetunió örök, és a demokrácia lehetetlen a térségben, hanem ennek épp az ellenkezője. És persze a tudósközösség épp annyira eggyé válik ezzel a felfogással, mint korábban egy másikkal. Nevezhetjük ezt „átmenetkonszenzusnak”, de nem is az elnevezés a lényeg. Hanem az, hogy az intézményes elrendeződés áll ennek a megközelítésnek a középpontjában.

De persze egy még mélyebb kérdéshez jutunk itt el, amit a szakirodalom *liberális világrendnek* nevez. Arról van szó, hogy az említett intézményes konszenzusok a liberális világrend keretei között jönnek létre. Vagy úgy is mondhatjuk, hogy a liberális világrendet tartja fenn a tudósok és őket követve persze a politikusok hada. S persze az ideológia rugalmas. Hol az a liberális világrend működtetőinek célja, hogy ne bolygassák a status quót, hol meg az, hogy nagyon is felborítsák. A lényeg mindkét esetben, hogy legyen *legendő* elitmotiváció ezeknek a konszenzusoknak a fenntartásához.

A jobboldal ezt az esetek többségében nem érti. Holott csak annyit kellene megértenie, hogy a bal-liberális oldalon *mindig* kialakul egy közvélemény, amely hosszabb távon és nagy erővel érvényesül. Nevezhetjük ezt kánonnak is. Amint például legújabban a migráció

témája kapcsán látjuk. A migráció értelmezése körül a liberális elit ugyanolyan intézményes konszenzusa rajzolódik ki, mint a Szovjetunió stabilitása, majd a Szovjetunió detronizációja körül. A jobboldal azonban idáig nem jut el, mert nem érzékeli ezek mögött a jelenségek mögött azt, hogy itt voltaképp a liberális demokrácia léteéhez elengedhetetlenül szükséges *közvélemény* folyamatos megteremtéséről van szó. Enélkül ugyanis ez a rendszer nem létezik. S épp az az érdekes, hogy az intézményes konszenzus rendkívül változékony, hogy ne mondjuk: ciklikusan változik.

A jobboldal sosem jut el odáig, hogy egy világrend fölött őrködjék. Ő folyamatosan egy tőle részben független világrend kritikusaként jelenik meg. S mert kritikus, nem is jut el odáig, hogy intézményes konszenzusokat kössön. Hanem inkább arról van szó, hogy jobboldali politikai vezetők „le akarják leplezni” ezt a mások által működtetett világrendet.

2019. november

ÁZ ELIT, A TÁRSADALOM ÉS A SZABÁLYOK, AVAGY MIÉRT NÖVEKSZIK A POPULISTA BEFOLYÁS?

Norbert Elias *A civilizáció folyamata* című hatalmas könyvében foglalkozik azzal, mi minden kellett ahhoz, hogy a nyugati világ azzá legyen, amivé lett. Ezek között az alapvető civilizációs vívmányok között említi, hogy az elit és a társadalom szabályai fokozatosan közel kerültek egymáshoz. Ez azt jelenti, hogy például a feudalizmusban

a királyi udvarok olyan értékközpontok voltak, amelyek nemcsak az ott helyet foglaló elitek elkülönültségét szimbolizálták, de mintákat jelentettek az alullévők számára is.

Mai korunkban, amikor alig van idő és mód elgondolkodni például azon, hogy mi a mai válság alapja, talán eszünkbe sem jut, hogy egy több évtizede írott könyv segíthetne nekünk. Pedig segíthet.

Ugyanis napnál világosabb, hogy ha valami, hát manapság az elit és a társadalom szabályai eltávolodtak egymástól. Ha van szemernyi igazság abban, amit Elias ír, akkor pedig ezzel a kérdéssel foglalkoznunk kell.

Először is fontos, hogy Elias a két fél (elit és társadalom) kapcsolatát felülről látja meghatározhatónak. Ebben nem feltétlenül kell egyetértenünk vele. De most tételezzük fel, hogy igaza van, s a minták mindig felülről lefelé terjednek. Ebben az esetben rögtön az tűnik fel, hogy vajon ma vannak-e a régi királyi udvarokhoz hasonló értékteremtő és értékszársugárzó centrumok.

A választ kezdjük egy kicsit távolabbról, a 19. századból. A 19. században az elitek Európában mindenütt *nemzetállamaikat* tekintik ilyen értéksugárzó centrumnak. Ez kétségkívül óriási érzelmi és öntudati azonosulást tett lehetővé, ha nem is minden országban. Azokban az országokban, ahol voltak – hogy úgy mondjam – prenemzeti előfeltételek, könnyű volt a modern nacionalizmus megjelenése és országon belüli szétsugárzása. Ám ott, ahol a történelmi előzmények között nemigen voltak nemzetiek, ott a nemzetállam nem is feltétlen volt olyan áldásos, mint gondolnánk. Elég, ha csak Magyarországra gondolunk. S elég, ha elolvassuk Joó Tibor *Magyar nacionalizmus* című, igazán izgalmas könyvét.

De mégis. A nemzetállam valójában szabályokat jelent, nagyon egyszerűen szólva azt, hogy a politika országhatárok között zajlik, s az elitek bölcsen öröködnék azon, hogy a mindenkori kormányok „nemzeti” politikákat valósítsanak meg. Ha tehát Magyarországon kezdetben a nemzetállam sokaknak nem tetszik is, az időben előrehaladva a nemzet keretei alkotta szabályok elit és nép között evidenssé válnak.

Talán a nemzet az utolsó olyan együttélési forma és keret, ami még mindennapi ésszel átélhető és belátható. Itt még beszélhetünk szabályokról, s akár el is hihetjük, hogy elit és társadalom találkozik valamiféle szabálykövetésben.

De mi van a nemzetállam utáni globális korban?

Elit legyen a talpán, amely egy globalizált világban követhető szabályokat tud felkínálni a népnek. Nem véletlen, hogy az elmúlt évtizedekben nem is szabályokat, hanem például *jogokat* kínált fel az elit. Mondjuk, emberi jogokat, mondjuk, szólásszabadságot. De vajon ezek az absztrakt jogok helyettesíthetik-e a mindennapi mintakövetés korábbi mechanizmusait? S nem Jean Baudrillard-nak van-e igaza, aki szerint manapság egy „demokratikus leukémiában” élünk, mikor is nem szabadsághiányban, hanem *sorshiányban* szenvedünk?

Roppant érdekes gondolat, mi van az *után*, hogy jogi értelemben szabadok és egyenlők vagyunk. Vonatkoznak-e még ránk közös szabályok, s egyáltalán: kellene-e még az elit és a nép között szabályok?

Az elit állandó szenvedése attól, hogy a nép nem úgy mozog, ahogyan ő szeretné – és horribile dictu: enged a populista ármánynak –, mintha azt mutatná, hogy az elit maga is tisztában van szabályadó, mintasugárzó képességének elvesztésével. Ez bizony felveti azt a problémát is, ami viszont magának a *demokráciának* a problémája, hogy ha a nép van hatalmon, akkor miért csak az elitnek kéne mintát sugározni. S mi van akkor, ha a társadalom érzi magát *felüllevőnek*, és ő akar felülről lefelé – ez esetben a néptől az elit felé – mintát sugározni?

Akárhogyan is: érdemes abból kiindulnunk, hogy manapság egyáltalán nem evidens, ami Elias számára egyértelmű volt. Az ő számára kétség sem férhetett ahhoz, hogy az elit felől szerveződik a civilizáció, és annak sikerét az biztosítja, hogy az elit mintái milyen hatékonysággal szivárognak le. Ebben ő semmilyen aggályt nem látott, és – lássuk be – nincs is. Hiszen például értékrendet, munkakultúrát, együttműködési módszereket tanított meg az elit a társadalmaknak. És ezek évszázadokon keresztül működtek is. Ami

fölvet még egy kérdést, nevezetesen a *hagyományokét*, de ezt most ne is bolygassuk. Állapodjunk meg annyiban, hogy az elit és a társadalom *közös szabályai* évszázados hagyományokban formálódtak ki. Ha nem vagyunk túl jóindulatúak a demokráciával, azt is mondhatjuk: a demokrácia ezekbe a hagyományokba mar bele.

Hogy aztán helyükre egy ideig a globális-liberális világ liberális-demokrata kompromisszumos szabálykövetése lépjen, majd pedig mára eljussunk oda, hogy a demokraták, a nép akarja a szabályokat diktálni.

Mindazok, akik a populizmust keresztbe-kasul csócsálják, és persze degradálják, tegyenek fel maguknak egyetlen kérdést: ki diktálja a szabályokat? Vagy ha önkritikusabbak: a liberális eliteknek van-e még igényük és képességük értékeket szétsugározni?

2019. szeptember

4. FEJEZET

A POLITIKAI MEGOSZTOTSÁG

A JOBBOLDALISÁG TÍPUSAIRÓL 2002-BEN

A magyar jobboldalon nagyjából hasonló folyamatok zajlanak, mint a hetvenes évek második felében az angol jobboldalon, Margaret Thatcher fellépése idején. A neokonzervativizmus, amit Thatcher képviselt Angliában, és nem sokkal később Reagan elnök is győzelemre vitt az Egyesült Államokban, nemcsak a baloldallal szemben fogalmazta meg önmagát, hanem az ottani hagyományos jobboldallal, a mérsékelt konzervativizmussal szemben is. Azzal a paternalista jobboldallal szemben, amely maga is részese volt az 1945 után kialakult euroatlanti status quo fönntartásának. Az angol és az amerikai mérsékelt jobbközép irányzatok a hetvenes-nyolcvanas évekig status quo pártiak voltak, vagy másként fogalmazva centristák.

Thatcher vagy Reagan ezzel szemben egy radikális jobboldalt épített fel. Egy radikális, új jobboldali pólust, amely már nem tekinthető egy mérsékelt konzervatív jobboldalnak. Ugyanígy értelmezhető a Fidesz radikalizálódása is.

Stíluskülönbségekről is szó van itt, de mindenekelőtt a fennálló status quoóhoz való viszony különbségeiről. Margaret Thatcher a hetvenes években mindenestül elvetette a második világháború után kialakult szisztémát. Kiadta a jelszót, hogy újra kell építeni Angliát, mert az, amibe belevezették, elfogadhatatlan. Újra kell építeni a Kádár-rendszer évtizedeire épülő, a rendszerváltást elsinkófáló demokráciát – mondja ehhez nagyon hasonló hangsúllyal a Fidesz. Ez nem konzervatív, hanem radikális jobboldali attitűd.

A mérsékelt jobboldal esélyeit az teszi a nullával egyenlővé, hogy a konzervativizmus a status quót őrző irányzat. Ha Magyarországon valaki ma a status quo, a kialakult és megszilárdult struktúrák megőrzése mellett teszi le a voksot, annak például másképp kell megfogalmaznia a Kádár-rendszerhez fűződő viszonyát, mint ahogy a jobboldali választótömeg ezt politikai vezetőitől elvárja.

Interjúrészet, 2002. március

A PÁRTRENDSZEREK KÉT TÍPUSÁRÓL

Rengeteg módon lehet a pártrendszereket csoportosítani. Ezek közül egyre ritkán szoktunk kitérni. Léteznek egyfelől „magánjogi”, másfelől „közjogi” pártrendszerek.

Magánjogi pártrendszernek azt nevezem, amikor egy országban eldőlték a nagy kérdések (például a nemzeti függetlenség, a külső beágyazódás stb.), és a pártok az adott ország belső problémáira reflektálva világos ideológiai tömbökre osztoznak. Az ilyen rendszerekben egyértelmű a liberális, a konzervatív, a szocialista, a keresztény és egyéb pártok jelenléte.

A közjogi pártrendszerben mindig van egy kitüntetett nagy kérdés, és ez a nemzetközi konstellációba való beékelődés. Ennek megfelelően a pártrendszer e kihívásra szakosodik, s bár itt is jelen vannak a fentebb említett ideológiai tömbök, a köztük lévő verseny mégsem elsősorban ideológiák, hanem *közjogi koncepciók* versenye. Ilyen közjogi pártrendszer működött három nagy hazai korszakban: a dualizmusban, a Horthy- és a Kádár-rendszerben. És – sokak számára talán váratlan módon – ilyen működik ma is.

A közjogi pártrendszer közös jellemzője, hogy mindig van egy párt, amely a leginkább „ráérez” a közjogi kihívásra, és az adott körülmények között a leghatékonyabban menedzseli az országot. Fontos, hogy érzelmileg az állampolgárok nem kis része ellene van az ilyen pártoknak, amelyeket azonban a feladat nagysága folyamatosan kormányon tart. Velük szemben pedig a „csak” ideológiai pártok másodlagossá válnak, merthogy nem a fő csapás irányába esnek.

Ha az olvasó azt kérdezi, mindez hogyan hozható összefüggésbe legújabb, immár demokratikus fejlődésünkkel, akkor a következőt mondhatjuk.

Az 1990-ben létrejövő pártrendszer fontos jellemzője volt, hogy látszólag demokratikus elvek mentén szerveződött, azaz létrejöttek az ideológiai alapon álló pártok. A magánjogi szerveződés egyértelműnek tűnt, már csak azért is, mert nem volt olyan fejlemény, ami a közjog jelenlétére utalt volna. Magyarország visszanyerte függetlenségét, és a demokratikus államok közösségének része lett.

Ámde pontosan a függetlenség lett az a hívószó, amely miatt a közjogiság, immáron teljesen új színezetben, de a régi hévvel ismét eluralkodott rajtunk. Ugyanis az Európai Unióhoz való csatlakozás sokak szemében szembekerült a függetlenséggel. A magyar politika közjogi pártjai pedig mindig is a függetlenség megvédésére vagy az optimális külső betagozódás menedzselésre szerveződtek.

2019. június

ALAKULHAT-E ÚJ PÁRT?

Ezekben a hetekben kísértet járja be Magyarországot: egy új párt létrehozatalának kísértete. Nem lényeges, hogy ez a kísértet hogyan és

miért kezdte el „botorkálását”, teljesen érdektelen, hogy a kísértet útba indítója álneves személy vagy netán valódi. Az sem perdöntő, hogy a szerzőn keresztül ki és kinek óhajtott üzeni.

A sokkal fontosabb kérdés – elvonatkoztatva ettől a konkrét történettől –: van-e realitása nálunk egy párt alakulásának? Bizonyítani szeretném, hogy ez nem a napi publicisztika síkján megválaszolható kérdés, hanem sokkal alaposabb elemzést igényel. Nemzetközi példák is arra figyelmeztetnek, hogy új pártok mindig meghatározott körülmények együttléte esetén alakulnak. Egy-két magyar „összehajolhat” (esetünkben azért is, hogy gyanúba keverjen egy harmadikat, akit pártütéssel vádolnak), de a dolog nem ezen a szinten dől. Az ilyesmi legfeljebb tünet. Engem azonban a jelenség érdekel. Már csak azért is, mert magam is érzékelek körülményeket, amelyek korántsem zárják ki egy új alakulat létrejöttét.

Osztódással, kiválással tehát nem valószínű, hogy megújul a magyar pártrendszer. Van-e azonban olyan társadalmi hangulat, amely egy létrehozhat egy *vadonatúj* pártot? Elvi válaszom, hogy ilyen hangulat peremfeltételei *léteznek*. Az úgynevezett társadalmi igények között talán a legerősebben és a legvilágosabban az van jelen, amely szerint a két nagy párt egyaránt eljutott fejlődésének csúcsára (ami a köznyelvben a mindkét párt általi korrupciót jelenti), és további megújulásra képtelen.

Magyarország eddig egy párt volt, amelyik kis pártból győztesé tudta felküzdeni magát, s ez a Fidesz. Talán éppen a Fidesz mai szavazatbővítésének korlátozottsága lehet az a határ, amely lehetőséget ad egy új párt megjelenésére. De egy újonnan létrejövő pártnak nem szabad más célt kitűznie, mint azt, amit a Fidesz is maga elé tűzött 1994 után: *nagy párttá válni*, és országos szinten győzelmet érni el. A mai helyzet különös pikantériája, hogy lehet: az új párt éppenséggel a mai Fidesszel elégedetlenek köréből verbuválódhat.

Akárhogyan csűrjük-csavarjuk is azonban: egy új párt megalakítása (éppen mert Magyarországon teljesen „szokatlan” műfajról van szó) csak akkor reális, ha a pártot létrehozni kívánók alapos

terepszemlét tartottak, s nem csupán a fentebb említett „tárgyi” fel-
tételek állnak rendelkezésükre, hanem a „személyiek” is, továbbá
alkalmasnak érzik magukat a bizonyos értelemben mindig csak rész-
leteiben megmutató közhangulat differenciált befolyásolására.

Mindezek komplex módon, együttesen és állandó kontroll alatt
tartva eredményezhetnek egy versenyképes új pártot.

2006. április

KÉTFÉLE HATALOM ÉS KÉTFÉLE ELLENZÉK

Mielőtt bárki félreértene: sietek leszögezni, hogy a cím nem aktuál-
politikai vonatkozású. Nem arra utal, hogy például az ellenzék két-
féle: van egy bal-liberális része, és van egy különálló Jobbik.

A cím egészen másra utal, s hogy ezt megvilágítsam, abból a köz-
ismert mondásból indulok ki, hogy a valamirevaló sajtó mindig el-
lenzéki, s az úgynevezett „csicskasajtó” az, ami kormánypárti. Azt
javaslom: kiindulásképpen vegyük közelebről szemügyre ezt a meg-
állapítást.

Máris szembetűnik, hogy a hatalom valami nagyon különálló, va-
lami nagyon csúfságos dolog, amellyel szemben valamirevaló tollfor-
gató csak kritikus lehet. Rendben. Sokan gondolják így, és nyilván
lehet is benne valami. De nekem az a bajom ezzel a megközelítéssel,
hogy a hatalomnak egy régebbi megközelítéséből indul ki, és túlságo-
san csak az úgynevezett *formális* hatalomra koncentrál. Formálisnak
nevezem a megválasztott hatalmi tényezőket, közülük is elsősorban
a hatalmon lévő pártot és belőle megalakuló kormányt. Velük szem-
ben miért is ne fogalmazódhatna meg (pláne, ha a hatalmi párt és

kormány letér a demokrácia útjáról) erős kritika? Nagyon is megfogalmazódhat.

Ám már amikor leírjuk ezt a képletet, átjárja valami romantikus báj. Van egyfelől a többség által ugyan megválasztott, ám általában rosszul működő hatalom, és van a társadalmi „jót” képviselő kritikusok, esetünkben a sajtó. Persze hogy az utóbbinak van igaza – már csak a mesekönyvek logikáját alapul véve is.

Csakhogy engem legalábbis elgondolkodtat, amit a külföldi politikáról olvasok az elmúlt évtizedekben, vagy amit épp Soros György tevékenységéről mostanában. A külföldi politikáról azt olvasom, hogy ma már messze nem választható olyan nagyon jól külön a politika formális és *informális* szférája. Ami konkrétan annyit jelent, hogy nemcsak a formális szereplőknek van hatalmuk, hanem az informálisoknak is.

Mit is jelent ez praktikusán?

Akár azt, hogy párhuzamosan „kettős hatalom” jön létre. Vannak egyfelől a formális legitimitációval bíró kormánytényezők, és mellettük vannak olyanok is, akiket ugyan nem választottak meg, ám erős hatalmi befolyással rendelkeznek; mi több: hatalmi tényezők.

Van azonban egy nagy különbség a fejlett Nyugat és közöttünk. Nyugat-Európában a hatalomban hovatovább mind a formális, mind az informális ágensek szerepet játszanak, mintegy kiegészítik egymást, szimbiózisban élnek egymással. Kelet-Közép-Európában és különösen nálunk azonban a hatalom formális akar lenni, és az informális ambíciókkal rendelkezőkkel szemben erőteljesen fellép.

Ebből pedig az a sajátos helyzet jön, hogy Magyarországon kétféle hatalom és kétféle ellenzék van. Van egyfelől a formális, másfelől az informális hatalom. Ezek nem fonódnak össze, hanem egymástól jól elkülönülnek. Az előbbi értelemben a Fidesz van „hatalmon”, az utóbbi értelemben azonban nem. A szellem, az ideológia világában a Fidesz ellenfelei erős hatalmi pozíciókat birtokolnak. A képlet úgy válik teljessé, hogy a hazai pártpolitikai ellenzék teljes mellszélességgel ellenzéke a Fidesz formális hatalmának. Csakhogy a Fidesz

– kormányról – teljes mellszélességgel ellenzéke a másik hatalmi ág-
nak, az informálisnak. Ahová Soros György is soroltatik.

Véleményem szerint a két hatalom – két ellenzék elmélettel job-
ban leírjuk a magyar politikát, mintha csak a formális dimenziót
néznénk. Formális értelemben a Fidesz monopolhelyzetben van, de
nem véletlen, hogy heves küzdelmet folytat az informális hatalmat
megjelenítő Soros és civil szervezetei ellen, mert hiszen, ha valami,
ők valóban veszélyt jelenthetnek rá.

Éppen ezért a mai kor legfontosabb kihívása: jobban érteni, hogy
az informális hatalom hogyan kettőzi meg a politikát, és miképpen
alakítja át a politikáról vallott egész eddigi felfogásunkat.

2017. november

POLITIKAI MEGOSZTOTSÁG? DE MILYEN?

Közhelynek számít a mai Magyarországon, hogy kormányoldal és
ellenzék között súlyos megosztottság van. Sokan két politikai világ
iszabirkózásáról beszélnek, s talán nem járnak messze az igazság-
tól. De törvényszerű-e, hogy így van, vagy inkább így *lett*? Némi fo-
galmi magyarázattal feltehetőleg jobban eligazodhatunk.

Először is szögezzük le, hogy a politikai megosztottság *örök*. Bo-
tor elképzelés azt hinni, hogy van olyan kor, amikor nem létezik. Ám
egyáltalán nem botor az, aki megpróbálja megérteni: *mikor* és *mi-
lyen* megosztottság van? Merthogy – s ez lesz rövidke írásom fő ál-
lítása – nem mindig egyforma megosztottságtípusok között élünk.

Az elsőt *rutinszerű*, a másodikat, a másodikat *kiélezett* megosztottságnak nevezzük. Rövid definícióképp annyit mondanék: rutinszerű az a megosztottság, amikor a felek úgy vélik, pontosan tisztában vannak azzal, hogy van egy velük szemben álló ellenfél, de ezt az ellenfelet legalább valamennyire kezelhetőnek, sőt adott esetben konszenzusra is képesnek tekintik. Kiélezett megosztottság esetén az egyik vagy akár mindkét fél „alakot vált”, új oldaláról mutatja magát, és az ellenfelek elkezdik „nem érteni” egymást, ami a közöttük lévő pozíciókat alapvetően átalakítja.

A rövid definíciók után világítsuk meg mindezt Magyarország konkrét esetével.

Magyarországon 1990 és 2006 között rutinszerű, 2006 és napjaink között felforgató politikai megosztottság van. Ez azt jelenti, hogy bár a rendszerváltás számos tekintetben egymással radikálisan szemben álló feleket hozott létre, de ezek a szembenállások nem mentek túl bizonyos határokon, és nem tették lehetetlenné kormány és ellenzék egyensúlyát. Ennek az egyensúlynak most csupán egyetlen elemét emelem ki: a parlamenti *váltógazdaságot*. Kormány- és ellenzéki pártok az 1990 utáni bő 16 évben megtapasztalták ennek a váltógazdálkodásnak a működését, s bár időnként nagyon kiéleztek az egymással szembeni konfliktusokat, a hangulatot végső soron kordában tartotta, hogy számíthattak a szerepek cserélődésére. Nem azt mondom, hogy a mindenkori ellenzéknek ölébe hullott a soron lévő választási győzelem égi mannája, de az tény, hogy előre programozhatták, hogy legközelebb ők következnek.

2006-ban ez a hagyomány megszakadt.

Demokráciákban persze gyakran fordul elő a hosszabb ciklus, de Magyarországon a rutinszerű megosztottság légkörében ez mégis váratlanul jött. Ettől kezdődően a politikai megosztottság egy másik fázisba lép, amit *kiélezett megosztottságnak* nevezek. A többciklusú kormányzás ugyanis kikezdi a megszokott rutint, ami addig valamennyire összekötötte a feleket. A felek ettől kezdve nem az őket legalább valamennyire összekötő szálakat próbálják erősíteni, hanem

„megtalálják” magukban lappangó identitásukat, s ez „határmódosításhoz” vezet. Az új identitásformák fokozatosan fejlődnek ki, s arra ösztökélik a feleket, hogy immár ne a rutin, hanem az újszerű önmeghatározás határozza meg lépéseiket. Így volt ez már az MSZP kétciklusú, és még inkább így van ez a Fidesz háromciklusú kormányzásának időszakában.

Fontos látnunk, hogy a rutin *fenntarthatatlansága* vezet a szereplők újfajta magatartásához, s ennek az új helyzetnek a lényege, hogy e kiélezett megosztottság nem tud rutinná válni. Ebben az új szituációban ugyanis mindenki elkezd maximalizálni ellenérzését és haragját, ami aztán odáig fajul, hogy az elemi szintű kommunikációra sem marad nagyon mód.

Nekünk, elemzőknek persze megadatik, hogy a felforgató típusú megosztottság gyökereit megleljük. Nyilvánvaló, hogy ez a gyökér nem lehet a *populizmus*. Egyáltalán nem arról van szó, hogy pusztán az egyik tábor elfajulna és kilépne a rutinírozott pártkapcsolatok rendszeréből. Hanem arról van szó, hogy egy demokratikus norma egy idő után felbomlik. A Gilbert K. Chesterton által a *Mi a baj a világgal?* című esszéjében oly szépen leírt határ *többé nem egyesít*.

S valóban.

A rivális politikai tömbök közötti határoknak *van* egyesítő szerepük. Ha ezeket a határokat ismerik, tudják, a riválisok képesek is kezelni őket. Ám amikor a határ már nem egyesíti őket, akkor a megosztottság új minősége jön létre. Ettől kezdődően liberális és konzervatív, szocialista és radikális újfajta interakcióba lép egymással, és egyesült erővel *mossák el* a határokat.

A politikai megosztottság e második típusa persze – s ezt fontos hangsúlyozni – nem magyar szabadalom. Ahogyan a rutinmegosztottság, úgy a felforgató megosztottság is megfigyelhető minden kialakult demokráciában. Ráadásul más demokráciákban nem is azért jön létre az utóbbi típus, mert a váltógazdálkodás jellegében drámai változás következik be. Ez már magyar specialitás. Máshol másfajta

okokból bomlottak fel a rutinszerű megosztottságok. Ami viszont mindenütt közös jellemző: nem mutatkoznak jelei egy új rutinnak.

Bármennyire furcsa: politikai rutinból jönnek a politikai normák, amelyeket (jó esetben) minden releváns politikai szereplő betart. Itt azonban mi még (vagy már) nem tartunk. A kérdés jelenleg nem az, hogy mikor térünk vissza a rutinszerű megosztottsághoz, hanem az, hogy a kiélezett megosztottságból lesz-e még kiélezettebb megosztottság.

2019. május

A MAGYAR POLITIKA SZIÁMI IKREI

A magyar politika márciusban nem annyira a kül-, mint inkább a belpolitikáról szólt. Februárban a magyar miniszterelnök két fontos nemzetközi találkozót (egyet Merkellel, egyet Putyinnal) is lebonyolított Budapesten, ám márciusban az érdeklődés a nemzetközi jellegű kérdések felől a belpolitikaiak felé fordult; az elmúlt hónap a kormánypárt belső problémáit erősítette fel.

A Fidesz tábora ma megosztottabbnak látszik, mint akár egy hónappal ezelőtt. Ugyanakkor mi – sok hazai agytrösztől eltérően – a Fidesz belső problémáival kapcsolatban rendszerint felhívjuk a figyelmet a pillanaton túlmutató összefüggésekre. Például arra, hogy a Fidesz mai állapota majdhogynem belesimul egy hosszabb történelmi fejlődési trendbe. Ez az ország 1990 előtt egypártrendszer volt, az egypártrendszert megelőzően pedig majdnem-egypártrendszer. Ez utóbbi azt jelenti, hogy noha sok párt volt a parlamentben, de választást mindig ugyanaz az egy párt nyert. Magyarországnak 150 évre visszamenőleg ilyen hagyománya van.

A fejlett nyugat-európai országok közönsége kevésbé ismeri az ilyen kormányzási hagyományt, hiszen ott az elmúlt évtizedekben kormányok jöttek és mentek; a politikusok és a választók megtanulták, hogyan kell nyerni és veszíteni. Magyarországnak is volt 16 éve erre a tanulásra, mégpedig 1990 és 2006 között, amikor minden választást más párt nyert, és a maihoz képest sokkal jobb volt az ország politikai légköre.

De már ebben a viszonylagos stabilitásban is látszott, hogy sok a megoldatlan kérdés. Várható volt, hogy valakik majd hosszabb időre is kezükbe akarják kaparintani a hatalmat. Gyurcsány Ferencnek és a baloldalnak sikerült ez először 2006-ban, amikor másodszor is választást nyert. Csakhogy a baloldal 2010-ben csúfosan megbukott. De az az igény itt maradt, hogy jöjjön egy erős és kormányzóképes párt. Ez lett – ahogy mondtuk: a magyar történelem hagyományát követve – a Fidesz.

2015 áprilisának elején, akármennyire megrendült is belülről a Fidesz, nekünk úgy tűnik, Orbán Viktor most is uralja pártját. A hátteret neki ehhez az adja, hogy a magyar választók nagy része (mint mondtuk) erős vezetéshez szokott. Egy ekkora többségben lévő pártból ráadásul akár egy-két tucat képviselő is kiléphet, a parlamenti többséget az sem veszélyezteti.

Voltaképp azt állapíthatjuk meg, hogy a mai magyar politikában minden erről a nagy kormánypártról szól. Az ellenzék pedig pontosan követi azt a történelmi mintát, amit régen. Ezt megint nem ismerheti a nyugati olvasó, aki talán meg van hökkenne: hogyhogy nem erősödik az ellenzék, ha növekszik a kormányzati korrupció? Nos, azért nem, mert az ellenzék hat-hét pártra van szétesve, és tökéletesen kormányképtelen. Sőt. Az összefüggés még szorosabb kormány és ellenzék állapota között: *az ellenzék szétaprózottsága és a kormány centralizáló hajlama szíami ikrei egymásnak*. Amíg tehát nem lesz egy szervezetenként koncentrált, erős ellenzék, addig a kormánypárt mindig hivatkozhat arra, hogy e szétaprózott ellenzékkel szemben *egyedül ő* képviseli a nemzeti érdeket.

Újra fel kell tehát hívnunk a figyelmet: az ellenzéknek koncentrálnia kell, ha valaha is választást akar nyerni, és ezzel új fejezetet kíván nyitni a rendszerváltás utáni korszak történetében.

2015. április

„MINDENKI JÓL ÉREZZE MAGÁT”

Azt kérdezi Gyurcsány Ferenc – a karmelita kolostor tervezett kormányzati újjáépítése kapcsán – Kálmán Olgánál, hogy a miniszterelnök miért nem érti, hogy nem diktálhat. Meg azt is mondja, hogy olyan politika kéne, amelyben *mindenki* jól érzi magát.

Az ellenzék sokszor nem érti Orbán Viktort. Vagy ha érti, akkor autokratának gondolja. Egészen pontosan: azért gondolja zsarnoknak, *mert* nem érti.

Természetesen nem mondom, hogy ne lehetne jobb politikát vinni, mint amit Orbán visz. De valamilyen magnak lennie kell, ami miatt Orbán népszerűsége nem csökken, az ellenzéké pedig nem nő.

Mi ez a mag?

Nos, valószínűleg ott van a kutya elásva, hogy a modern politika – bármennyire szomorú is ezt kimondani – nem *mindenkiért* van. Illúzió az ellenzék részéről azt feltételezni, hogy ha netán ő kerül hatalomra, akkor helyreállítja a 90-es évek első felének voltaképp monolit rendszerét. Mert bizony az a korszak annyiban monolitikus volt, hogy kiindulópontját a diktatúra elleni *közös* fellépés jelentette. Minden valamirevaló ember a diktatúra bukását kívánta, és minden mozgásképes ember demokráciát akart. Ahhoz, hogy *mindenki* jó érezze magát, vesznie kellett a zsarnokságnak. Most meg Gyurcsányék azzal a címmel tüntettek, hogy vesszen a zsarnok.

Csakhogy az ellenzék éppen azt nem érti, ami pedig a leglényesebb Orbán népszerűségében. Orbán nem hazudja azt, hogy *mindenki* miniszterelnöke. A Nemzeti Együttműködés Rendszere jól hangzó szlogen volt évekkel korábban, de mára semmi nem maradt belőle. Nem azért, mert ne lenne jó mindenkinek mindenkivel együttműködnie, hanem azért, mert a tapasztalatok azt mutatják, hogy *túl vagyunk ezen*. Egészen egyszerűen képtelenség a mai politikát bármilyen szinten is közös nevezőre hozni. A mindenkori kormányoldal tehát saját magával működik együtt, ahogy az ellenzék is erre kényszerül majd, ha kormányra kerül.

Szó sincs tehát arról, hogy felelős politikát a mindenki boldogításának programjára lehetne alapozni. Ellenkezőleg. A világban növekvő feszültségek is arra tanítanak minket, hogy most a feszültségek és a konfliktusok kiéleződésének ideje van soron, ezért a politikusok helyesen teszik, ha nem hazudnak nemzeti egységet ott, ahol az nincs. És nem is bolondítják közönségüket azzal, hogy majd ők – ha hatalomra kerülnek – megteremtik. Nem fogják megteremteni, mert ma hihetetlenül messze kerültek egymástól különböző társadalmi csoportok igényei. Az identitásépítés előrehaladásával hovatovább összehangolhatatlan társadalmi értékrendek élnek egymás mellett.

Gyurcsány Ferenc ráadásul már kormányzott. Tudnia kéne, hogy az ő legjobb szándékait is hogyan söpörte le az asztalról a maga kormányzásának ellenzéke. Ha, mai ellenzékként, ezt nem veszi figyelembe, teljesen eltájolja magát, s egyúttal képtelen lesz reális politikai alternatívát adni.

Az egész magyar ellenzéknek új fundamentum kell. Például az, hogy vegye figyelembe: vége a boldog egymásra borulásnak. Az ellenzék, ha valaha győz, hihetetlen ellenszélben lesz kénytelen kormányozni. Már most azt kellene megtanulnia, hogyan tudja mind jobban megérteni, mit jelent a *másik pólus*.

A mai politikai tanulás legfontosabb feltétele: az ellenfél értelmezése.

2015. április

A SZELLEMI MERITOKRÁCIÁRÓL

Mai korunkban, amikor a jobboldal (sőt a radikális jobb) világszintű nyeresben van, a bal- és a liberális oldal azzal vigasztalja magát, hogy a jobboldal felhívította és leértékelte a politikát, miközben ő (még ha akár tartósan ellenzékben is) képviseli a színvonalat.

Vizsgáljuk meg ezt az önképet.

Először is szögezzük le, hogy a baloldali-liberális szellemi fölényről alkotott baloldali-liberális vélekedésnek *van* alapja. Elnézve például a hazai jobboldal elméleti-elvi igazolási kísérleteit, olykor akár aggódhatunk is azok csekély szellemi alapozottságát illetően.

A bal-liberális oldal szellemi fölényét jobban megvizsgálva azonban egy fontos kérdésbe ütközünk: vajon mit is jelent valójában ez a fölény? Pontosabban: *milyen téren* gondolják magukat fölényben a jobboldal elszánt kritikusai?

Nem állnak rendelkezésünkre empirikus kutatások, nem elemeztük az ehhez a körhöz tartozó politikusok vagy elemzők írásait, de talán megállapíthatjuk: azért, mert ők úgy vélik, egyedül nekik van kompakt képük például mindarról, ami az elmúlt években történt. Hogy mit foglal magában ez a „kompakt kép”? Bárki kívülről fújhatja: 1. A populizmus erői megerősödtek, és veszélyeztetik a liberális demokráciát. 2. A nacionalizmus megerősödött, és rendkívül komoly veszélyt jelent az egységes Európára.

Mindez a szellem nevében.

Természetesen mindig szükség van leegyszerűsítésekre. A bal-liberális oldal azonban a maga meritokratikus fölényére építi politikáját. S ha így tesz, mi azt kérdezhetjük: vajon a fenti két pont *elegendő* meritokratikus mélységről tanúskodik-e?

A válaszunk az, hogy nem.

Sőt, megfogalmazhatjuk ezt erőteljesebben is. Abbéli meggyőződésében, hogy jobboldali ellenfeleik valójában szellemi analfabéták, a baloldali-liberális erők egy roppant leegyszerűsített

valóságmagyarázatot terjesztettek el. Mindezt érdemdús gondolkodásként és cselekvésként élik meg, csak hogy ez csak korlátozottan az. Merthogy a fenti két pont jó arra, hogy valamit odakozmáljanak, de arra kevésbé, hogy ez elé (mint afféle bálvány elé) leborulhatnánk. Éppenséggel semmilyen leborulásról nincs szó, mert ezek a magyarázatok egyszerűen üresek, de legalábbis egyoldalúak.

A jobboldal persze mindezekre nem kevésbé egyoldalúan reagál, de mentségére annyit, hogy ő nem is nagyon állítja magáról, hogy az érdemek egyedüli letéteményese. Így hát (hogy úgy mondjuk) tőle nem is nagyon várjuk, hogy világmagyarázatai nagyban szofisztikáltak legyenek.

A bal-liberális elmealkotóktól viszont elvárnánk. Elvégre ha csak az elmúlt harminc évet nézzük, kolosszális változások zajlottak le, s ezekből csak nagyon kis hányadot tesz ki a fenti két pont által fémjelzett váltásfolyam.

Mit akarunk hát mondani? Azt, hogy a szellemi meritokráciát körbefonja valami rosszul értelmezett egyedülvalóság. Mintha nem kellene önmagát is kritikus szemmel néznie, s mintha azt mondaná: *ennyi épp elég!* Hiszen így is sokkal jobbak vagyunk, mint *azok*.

Hát, nem. A mai demokráciákban senki nincs predestinálva meritokratikus szellemi fölényre. S ha szabad mondanunk: talán azért is vannak oly gyászos állapotban itthon a bal-liberális erők, mert valóságértelmező kapacitásuk messze nem olyan, mint azt magukról gondolják.

Ezért is gondoljuk, hogy a politikai felemelkedés a szellem világában kezdődik.

2019. november

MIÉRT ERŐS A KORMÁNY, ÉS MIÉRT ERŐTLEN AZ ELLENZÉK?

Kezdjük a kétkedőkkel, akik szerint nem is így van, mert a kormány nemhogy nem erős, de egyenesen béna és alkalmatlan; az ellenzék pedig 2018 végéig, ha erőtlen volt is, ám azt követően nagy energiát mozgósít arra, hogy összeszedje magát.

Rendben. Értelmezhetnénk a helyzetet így is, de nem így értelmezzük, azaz: továbbra is tartjuk magunkat a címhez. Szeretnénk egyetlen szempontot felhozni, s ezzel indokolni a címbéli sarkos kijelentést (ami természetesen csupán tényközlés, nem pedig szimpátianyilvánítás).

Miért erős a kormány?

Azért erős, amiért a *mindenkori* kormányok erősek. Mert szinkronban van a nemzetközi folyamatokkal. 1990 után valamennyi magyar kormány erős volt abban az értelemben, hogy nem akart diktatúrát, hanem demokráciát. Természetesen élénk vita folyt az egyes pártok között, hogy *milyen* demokrácia legyen, de egy pillanatra sem merült fel, hogy *ne* legyen demokrácia. Ma azért erős a kormány, mert a nemzetközi helyzetnek ma is van egy meghatározó témája. 1990-ben a demokrácia, ma a bevándorlás. 1990 körül azok a pártok és kormányok voltak népszerűek, amelyek demokratának vallották magukat. Ma azok a pártok és kormányok népszerűek, amelyeknek határozott véleményük van a bevándorlásról (hogy azt „meg akarják fékezni”). A két korszak között ott a különbség, hogy míg anno a *demokrácia* a fő téma, és minden annak rendelődik alá; ma a *bevándorlás* a fő téma (különösen a mi térségünkben), és akár a demokráciát is annak rendelik alá. Az Orbán-kormány tehát azért nem veszít a népszerűségéből, mert a közvélemény nagy tömegei mára nem az 1990-es mércével közelítenek a fejleményekhez, hanem a

2015 utáni helyzetet tekintik alapnak, és mindent ehhez az új helyzethez viszonyítanak.

Miért erőtlén az ellenzék?

Azért erőtlén, mert nem veszi észre, hogy nem az 1990-es normák ma az irányadók, hanem a 2015 utániak. Ez nem azt jelenti, hogy az ellenzéknek „el kellene adnia a lelkét”, azaz: fel kéne adnia a demokráciába vetett hitét. Azt azonban jelenti, hogy valamilyen viszonyt kellene kialakítania az új világhelyzethez, s ezen belül a közvélemény *megváltozott* állapotához. Egy felzaklatott, a bevándorlástól féltő közönséget ugyanis nem lehet meggyőzni azzal, hogy absztrakt jogelveket magyaráznak neki. Itt érzékelni kellene, hogy az elit és a közvélemény között van egy rés, amelyet a kormányoldal eddig sikeresebben tömött be, mint az ellenzék. Kár ezt elvitatni olyan címszóval, hogy minden, ami a kormánytól jön, az manipuláció. Nem; a kormány kitalált egy megfelelő beszédmódot, amivel rezonált az állampolgárok változó helyzetértékelésére; az ellenzék pedig ezt a változó helyzetértékelést nem tudja pontosan azonosítani.

Az ellenzék belpolitikával akar „gyógyítani”, holott azt kellene elmagyaráznia, hogy mit gondol arról az egész projektről, amelynek gyújtópontjában a bevándorlás áll. Messze nem elégséges a kormány ostromozása, hogy hát a kormány „alávaló módon megijed pár száz bevándorlótól”. Mindenki tudja, hogy nem attól ijed meg. Az ellenzéknek pontosan ugyanúgy kellene eljárnia, mint a magyar parlament szinte összes pártja 1989–90-ben: *történelmi léptékben* kell gondolkodnia, és ennek szellemében kell saját politikáját meghatározni.

Vadonatúj narratíva kell tehát, amely végre tényleg Európáról, Magyarország és Európa viszonyáról szól. A kormánypártnak van ilyen narratívája. Az ellenzék sok-sok pártjának nincs. Az összefogás sajnálatos módon erre a területre nem ad útmutatást: ez ízig-vérig tartalmi kérdés.

Európa! Hát lássuk!

2019. február

AZ ELLENZÉK KÉT BAJA ÉS EGY TEENDŐJE

Egy: az, ami a Tony Blair előtti brit Munkáspárttal volt. Figyeljük csak, mit mond erről maga Blair 1994-ben, amikor már elnök, de még csak ismerkedik a helyzettel: „Tiltakozó párt vagyunk, nem pedig kormányzó párt.” (*Utazás*, 2011, 95.)

Kettő: az, amit Apponyi Albert mond a dualizmus ellenzékéről. Figyeljük csak: „A sok mondvacsinált támadás elrontja a hitelét és lerontja a hatását az alappal bíró támadásoknak is; a közönség sablonszerű játéknak, személyes dulakodásnak tekinti az egészet, és lassankint megszűnik iránta érdeklődni.” (*Emlékirataim I.*, 1922, 68.)

Ennyit a bajokról. Mindenki érti.

Az ellenzéknek vannak programszerű dokumentumai, de nem kelt olyan benyomást, hogy a világban zajló folyamatokról gondol valamit. Ezáltal logikus, hogy programja sem lehet, mert egy program elsősorban a világról alkotott véleményünkről szól.

Ennyit a főteendőről. Ezt is mindenki érti.

2017. február

5. FEJEZET

IDEOLÓGIA, HABITUS ÉS SZEREP

AZ ELSŐDLEGES ÉS A MÁSODLAGOS IDEOLÓGIÁKRÓL

Ha valamit is érteni akarunk a körülöttünk kavargó világból és abban a különféle ideológiák egymástól eltérő szerepéről, akkor helyes, ha különbséget teszünk *elsődleges* és *másodlagos* ideológiák között.

Az ideológia fontos, de nem egyedüli eleme a politikának; úgy is mondhatnánk, annak szellemi fundamentuma. De nagyon kevésé értjük, mi hozza létre a különbséget az egyes ideológiák súlya és hatóképessége között.

Akármennyire csűrjük-csavarjuk is: egyetlen „elsődleges” ideológia van, s ez a liberalizmus. Ennek kiemelt szerepét nem az adja, hogy az önmagukat liberálisnak valló személyek okosabbak lennének a többieknél. Nem; a liberalizmus fölényét minden más ideológiával szemben az adja, hogy szinte szimbiotikus kapcsolatban áll a kavargó világgal, mintegy ő fejezi ki a világ ösztönös sokféleségét.

Szabad akarsz lenni kötöttségek nélkül? Liberális vagy. Utazgatni szeretsz? Liberális vagy. Egyénnek érzed magad, akit semmilyen kötetlek nem köt? Liberális vagy. Nemileg ezerféle alakban tudod elképzelni az életet? Liberális vagy. Kedveled a piacot, és utálod az állami gyámkodást? Liberális vagy. A könyveket és a kamarazenét kedveled? Liberális vagy. Szereted az utolsó divatot, sőt a divaton túli nonkonformizmust? Liberális vagy. És folytathatnánk a végtelenségig...

A liberális ember a valósággal él együtt, és mindig a valóság élén masíroz. Ő az első pillanatban tudja, mi a haladás, mi a jó, mi a komlifo. A valóság ösztönöse ő, miközben persze a szellem emberének hirdeti magát.

Hozzá képest minden más ideológia emberei hátrányban vannak. Miért? Mert amit gondolnak a világról, az korántsem magától értetődő, hanem *magyarázatra* szorul.

Miért is kellene túllépni az egyénen, és közösségekbe szerveződni? Már is itt egy rendkívül fogós kérdés, amely a valóság ösztönössége helyébe a valóság „tudatosságát” állítja. Azért kellene közösségek – mondja a konzervatív vagy a szocialista –, mert a világot nem csak egyénekként éljük meg. S amint ezt kimondja, már is vereséget szenvedett, mert valami „nem természetes”, nem nyilvánvalót, nem könnyedén felismerhetőt mond. Vagy amikor azt mondja: a házasság egy férfi és egy nő között köttetik. Mondja ezt, amikor a valóságban legalábbis közeledünk afelé, hogy a melegség/leszbikusság lassacskán éppoly napi szintű tapasztalat, mint a nemi hagyomány.

Minden olyasmi, ami a legnyilvánvalóbbhoz képest *nehezebben levezethető* igazsághoz köti magát, „másodlagos” ideológiának, ezáltal „természetes vesztésnek” tekinthető. Bonyolult és mesterkélts al-kotás a világ ösztönös szabadságához képest. Az persze senkit nem érdekel, hogy a szabadság csak kötöttségek mentén nyeri el értelmét; az elsődleges ideológia attól az, hogy minden másodlagosat el akar söpörni, és be akarja bizonyítani róla korszerűtlenségét és szabadságellenességét.

Ám ha ilyen nyilvánvaló is a helyzet az ideológiákkal, még is azt kell mondanunk, a politika valahol még is revansot vesz. A politika tágabb kategória az ideológiánál, merthogy nem csak szellemi és ösztönbeli természete van. A politika tehát ugyancsak él az elsődlegesség elvével, s itt meg a konzervatív és szocialista vonulat tekinthető ennek. Nem véletlen, hogy a liberális kormányok sokkal ritkábbak, mint a másik kettő. Végso oka ennek szellem és gyakorlat munkamegosztása. A liberális *szellem* kéjesen döfi le ellenfeleit,

és holttesteik hátára hág; ám a *politikában* feltámadnak és tort ülnek a ledöfött ellenfelek.

Van isten; vagy iszonyú arányérzékkel van megáldva, aki ezt az egészet intézi.

2018. március

A LIBERALIZMUS MEGHÖKKENTŐ POPULIZMUSÁRÓL

2010. június 20-án Ross Douthat *The Agony of the Liberals* címmel roppant érdekes és magyar szempontból is megszívlelendő cikket írt a *The New York Times*ban.

A szerző azt az ellentmondást feszegeti, hogy miközben Barack Obama elnök évtizedes, sőt évszázados liberális célokat (mint például az egészségügy átfogó reformja) vitt keresztül, és más témákban is – következetes liberális álláspontot képviselve – sikereket ért el, a Demokrata Párt holdudvarának prominens liberálisai mégis roppant mód elégedetlenek vele. Bár Douthat elismeri, hogy az amerikai liberalizmus hagyományában erős az önkritikára való hajlam, ám az Obama-elnökséget érő belső liberális kritika döbbenetesen nagy, ahogy ő fogalmaz: „bizarrul aránytalan”.

Nálunk a liberalizmus az elmúlt húsz évben mindig csak más ideológiákkal hadakozott (s minősítette azokat maradiaknak), ám önmagára céljaival, értékvilágával soha nem nézett komolyan szembe. Ha voltak is viták a magyar liberalizmuson belül, azok szinte kizárólag a néhai SZDSZ-en belüli *személyi* viták voltak. Az időben előrehaladva ezek a személyi viták (mondjuk, Kóka és Fodor, majd Retkes

Attila és az SZDSZ-ből kihátráló teljes mainstream között) háttérbe szorították azt a lényegesen fontosabb kérdést, hogy *mi is valójában* a magyar liberalizmus elvi-ideológiai magja, és legfőképpen mi a gyakorlati haszna és üzenete.

Az, hogy ennyire más a dolgok kimenetele ott és itt, a liberalizmus *hagyományával* függ össze. Az amerikai liberalizmus kétszáz év óta alaptendenciájában változatlan, a magyar liberalizmus azonban politikatörténetileg korántsem áll ilyen állandó premisszákon és elméletileg korokon átörökíthető tantételeken. Itthon egészen mást jelentett liberálisnak lenni, mondjuk, 1867-től 1900-ig, majd közvetlenül az első világháború idején, aztán a két háború között.

Nem is beszélve a Kádár-rendszeréről, amelyben megszületett ugyan a *demokratikus* ellenzék, amely a későbbi liberális párt elődjének tekinthető, azonban ez az elődmozgalom korántsem olyan egyértelműen liberális, mint ahogyan a későbbi korszakból nézve tűnik. Ha valaki egyszer megírja a Kádár-rendszerbeli ellenzék politikai stratégiáját (magam már tettem erre kísérletet, de az bőven kiegészítésre szorul), akkor a demokratikus ellenzék politikai krédójában meghökkentő „populizmussal” találkozik majd, ami egyfelől érdekes, másfelől viszont nem kis részben ennek köszönhető az SZDSZ az 1990-es és 1994-es két kitűnő választási szereplést. Amikor pedig ezt a „népbarátságot” a párt a 90-es évek közepétől feladja, és egyfajta „kilúgozottabb” liberális pozíciót próbál felölni, egyúttal be is szorítja magát a kispárti szerepbe.

A Ross Douthat-féle „liberális agónia” tehát itthon is megfigyelhető. Röviden úgy mondanám: a *szellemi* és a *pártpolitikai* liberalizmus az istennek sem akar harmonizálni nálunk. Nem is érdemes új liberális pártban gondolkodni, amíg ezt az ellentmondást az érintettek nem ismerik föl a maga kíméletlen valójában.

2010. július

A LIBERALIZMUSRÓL ÉS JAMAICÁRÓL

Nos, akkor lépünk tovább, vagy inkább folytassuk azt az eszme-futtatást, amelyet nemrégiben kezdtünk. A gondolatmenet lényege röviden az volt, hogy vannak „természetes” és vannak „járulékos” ideológiák; az előbbi kategóriába a liberalizmust, az utóbbiba lényegében az összes többit soroltuk. Azt is állítottuk továbbá, hogy a liberalizmusnak van egy „versenyelőnye”, s ez pedig az, hogy az egyén legközvetlenebb viszonyulását fejezi ki az őt legközvetlenebbül érintő dolgokhoz.

Most kiegészítjük fejtegetésünket, mégpedig a lehető legaktuálisabb példával: az internetadó elleni tiltakozó akciókkal.

Amikor a *Jamaica Observer* (nem tréfa) címlapján a sötétben felmutatott és világosságot adó mobiltelefonok képe jelenik meg (ami persze ennél az újságnál némileg ismertebb újságok tucatjaiban is megjelent), akkor itt nem nehéz felismerni azt az üzenetet, hogy az egyéni szabadságot ért sérelem áll a tiltakozások mögött, s ezt a sérelmet nem kell különösebben magyarázni. A hatalom, az állam korlátozni akarja az egyéni szabadságot, és ez nem tetszik az embereknek, különösen azoknak, akik a liberalizmusnak már egy új (a Facebook korához kötődő) nemzedékét testesítik meg.

Ennek a nemzedéknek más a szabadságképe, mint elődeinek. A régi szabadság- és liberalizmusfelfogás olyan 19. századi dogmákhoz kötődik, mint például a magántulajdon vagy a szólásszabadság. Mindkettő eléggé elvont, és kevés köze is van a mai szabadságfelfogáshoz, amely lényegében „mikroszabadságot” jelent. „Az én tárgyam az én váram” – valahogy így fogalmazhatnánk meg ezt röviden, s rögvest látjuk ennek újdonságát, ha elődjével állítjuk szembe. Emez így hangzik: „Az én házam az én váram.”

Nem kell sokat töprengenünk, máris láthatjuk: itt *méretbeli* módosulásról van szó. A Facebook-korszak szabadságfokát nem a „makrotulajdonhoz” való viszonyon keresztül mérjük, hanem az általunk

birtokolt tárgyakén keresztül. Nem vagyunk csigák vagy teknősök, a házunkat nem cipeljük magunkkal, ellenben kütyüinket annál inkább.

A kütyük a legszemélyesebb szabadságunk jelképei.

Nem véletlen, hogy ha történetesen valaki otthon felejt, mondjuk, a mobilját, akkor vagy visszafordul (és ezzel helyreállítja lelki békéjét), vagy vállalja, hogy rossz lesz a napja. E tárgyaink nélkül ugyanis nem érezzük jól magunkat, valami nagyon is hiányzik abból a napunkból.

Nem könnyű megmondani persze, mi ez a hiány. Talán az, hogy nem kommunikálhatunk a számunkra fontos emberekkel. Ez bizony nagyon is lehetséges. A mobiltelefon és más kütyük megmutatják szabadságunkat, amit persze teljesnek érzünk, de valójában ennek a szabadságnak nagyon is van egy meghatározott iránya. *Csak* a hozzánk hasonlóakkal szeretünk kommunikálni. Ha pedig nem kommunikálunk, akkor fájunk a híreket, hogy „képben legyünk”. A szabadság fokmérője a képben levés. Naprakésznek, sőt „pillanatra késznek” kell lennünk, s nem véletlen, hogy, mondjuk, délután 5-kor nem tudunk úgy elküldeni egy linket bárkinek, hogy ő azt előtte ne olvasta volna már.

Szóval, azt szeretnénk mondani, hogy a liberalizmus irtóztatóan ráizzít bennünket saját mikrokozmoszunkra.

Természetszerűleg ebben a folyamatban a liberalizmusnak van egy gigantikus – és az ideológiák közötti vitákat sallangmentesen eldöntő – szövetsége: a gazdaság. Vagy nevezzük piacnak. A piac egyetlen szerepe a társadalomban *fenntartani* az egyén (a liberalizmus) elsődlegességét mindenfajta más konstellációval (például a közöséggel) szemben. Hogyan képes erre a piac? Úgy, hogy folyamatosan ontja magából azon termékeket, amelyek által mikrovilágunkat egyre nekünk valóbbá tehetjük. Tárgyak özönével lát el minket, létrehozván ezzel a demokrácia teljesen új, 21. századi formáját: a *kütyüdemokráciát*.

A kütyüdemokráciát nem érzékelő hagyományos hatalmi korifeusok persze nem érzékelik ebben az új formációban rájuk leselkedő veszélyt, holott ez a veszély nem csekély. A veszély ugyanis azonnal feltámad, ha kütyüiktől, tehát mai szabadságuk legfőbb forrásaitól akarják megfosztani az embereket.

Még ennél is nagyobb hiba, ha a hatalom nem ismeri fel, hogy ezáltal a piac elementáris öntörvényeibe akar így beavatkozni.

S ebben a folyamatban a „járulékos” ideológiák eleve hátrányban vannak. Nem azért, mert ezek az ideológiák (például, hogy építsünk közösségeket stb.) ostobák. Nagyon is fontos egy működőképes társadalom számára, hogy legyenek közösségei. Mégsem tud egy ilyen ideológia vetekedni a piac és a szabadság kettős tapasztalatával. A közösség mindehhez képest csak járulékos és mesterkéltnak lehet.

Mindezekkel csupán egyetlen (és talán zavarba ejtő) következtetéshez szeretnénk eljutni. Ez pedig a liberalizmus *állandó uralmának* tézise. Legyen bár a liberalizmus kormányzati vagy ellenzéki ideológia, valójában az említett okokból ellenfelei fölé nő, amit a többiek csak – hogy úgy mondjuk – „nem tapasztalati” eszközökkel képesek kompenzálni.

Ezen eszközök pedig állandó felháborodást váltanak ki a liberálisok oldalán. Sarkítva: a liberális *minden* más ideológiában szabadságának korlátozását és a piac mesterséges szabályozását látja. Ne csodálkozzunk hát, ha az Orbán-kormány idején fénylenek a mobilok, s mindezt még Jamaicában is látják.

2015. január

KÉT POPULIZMUS, AMELYEK FELTÉTELEZIK EGYMÁST

Kétfajta gondolkodás létezik. Az egyik mindig kiemel valamilyen jelenséget, és önmagában elemzi. A másik: ha bármihez nyúl, mindig a kontextusra, a kölcsönhatásra kíváncsi. Az első gondolkodásmód számára a populizmus voltaképpen *önmagában* áll: egyszer csak megjelennek a színen a populisták, és elkezdenek a demokráciára veszélyt jelenteni. Hogy amikor nem jelentettek még veszélyt, akkor hol bújtak, s ha egy ideig bújtak, hirtelen miért merészkedtek elő, nem derül ki. A másik gondolkodásmód viszont abból indul ki, hogy a populizmus – mint bármi más – csak úgy értelmezhető jelenség, ha találunk hozzá egy *kontextust*.

A köztes gondolkodásmódok olykor már találnak ilyen kontextust. Például azt, hogy a populizmus kialakulásában a mainstream politikának is lehet tán némi szerepe. Mert amennyiben az úgynevezett mainstream pártok hatékonyabbak, a társadalom problémáira fogékonyabbak lettek volna, nem erősödhetett volna meg a populizmus.

Van benne valami. De még mindig nem maga a lényeg. A lényeg ugyanis máshol van.

Ahhoz, hogy megértsük, hívjuk segítségül a demokráciaelmélet egyik legiresebb tételét a „nép zsarnokságáról”. Alexis de Tocqueville fogalmazza meg ezt a tételt a legpörébben világszerte és méltán olvasott könyvében (*A demokrácia Amerikában*). A fő tétel, ugyebár, az, hogy nem csupán egy ember (legyen az király, császár vagy bárki) lehet zsarnok, hanem egy egész közösség is. De mi van, ha ezt a tézist továbbgondoljuk, és a kérdést így tesszük fel: vajon válhat-e zsarnokká az összességnél kisebb, de az egy személynél nagyobb csoport? Vagy másképpen: lehet-e populista a *szellemi* tudás birtokosainak csoportja?

A szellemi tudás birtokosai miért is ne lehetnének hajlamosak valamiféle elkülönült közösséggé válni, mondjuk, hasonlóképpen, mint

bármilyen más csoport, amely hasonlóságokat fedez fel magában? A gombászok, a bélyeggyűjtők vagy a focidrukkerek persze szintén rokonszenv vagy valamilyen más közös jegy alapján szerveződnek, csak éppen nekik nem feltétlen lesz közük a nagypolitikához. A szellemi elitek azonban szinte mindig a nagypolitika integráns részei. De még ennél is többről van szó: a szellemi elitek olyan csoportot alkotnak, amely a maga sajátos eszközeivel képes tömeghatást kiváltani. Hogyan? Például azáltal, hogy megmondja, mit gondoljunk a világról, vagy divatosabb kifejezéssel: a liberális demokráciáról. A szellemi elit általában liberális, mert a liberális szellemi elit az, amely a leginkább hivatottnak érzi magát, hogy a világ számára felkínálja az utat. Az út felkínálása – nyugodtan mondhatjuk – az elit egyik legmagasabb szintű koncentrációja, mert a legadekvátabb módon fejezi ki a *kivételesség* érzését. Ha az elit fogalmát hirtelenjében felcseréljük az értelmiség fogalmával, nyugodtan mondhatjuk, hogy az értelmiségi akkor birtokolja (Konrád és Szelényi kifejezésével) a legtöbb *transzkontextuális* tudást, ha *vezetői hatalma* van. Ha eszméi „behatolnak” a tömegekbe, ha fáklyaként mutatja az utat.

Az értelmiségi hatalom – állítják sokan – már régen a múlté, mert-hogy helyére a világon mindenütt a professzionális politika lépett. Ha így lenne, megmagyarázhatatlanná válna a populizmus „egyik” formája: a „népi” populizmus. Hiszen ez a fajta populizmus nem a professzionális politikus ellen robban ki. Ha így lenne, a mainstream politika már megtalálta volna az ellenszert. Ám populizmus csak populizmussal szemben robbanhat ki. Ezért a népi populizmus kiváltója valójában az „értelmiségi” populizmus, az eszméi mindenhatóság, a „világ haladó értelmiségije, egyesüljetek” szituációi. Mert miképpen értelmezzük másként az igényt, hogy a világ egyetlen nézőpontból megítélhető, s egyetlen haladó attitűddel élhető, ha nem szellemi populizmusként? A szellem emberei pontosan úgy szerveződnek, mint a nép fiai, csak persze nem olyan alaktalan módon.

Arra következtetésre kell tehát jutni, hogy a populizmus elemzésének kontextusa a két populizmushoz visz el minket. Bármennyire

furcsa is: a kettő nagyban hasonló, mindkettő olyan, mint az ár: el akarja sodorni az útjába kerülő tárgyakat. A szellemi populizmus a többi szellemi termékkel akarja ezt tenni, a népi populizmus a többi politikai irányzattal. A feladatot persze azzal még nem tudtuk le, hogy mindezt megállapítottuk. Azt is meg kell néznünk: a kettő kialakulása van-e valamilyen időbeli viszonyban egymással. Azaz: melyik volt előbb?

Határozottan azt kell megállapítanunk: a szellemi. Amely természetesen indulásának pillanatában nem volt populizmus, s pláne nem zsarnok. A nép sem eredendően zsarnok, de – ahogy Tocqueville mondja – azzá válhat. De azok is azzá válhatnak, akik a nép zsarnokká válását szeretnék a maguk mérsékeltnek, kifinomultnak tűnő eszközeivel megállítani. A finom és mérsékelt elvek egyáltalán nem jelentenek védettséget attól, hogy *totalizálni* kívánjuk őket. És 1990 után a liberalizmus mérsékelt és toleránsnak mondott elveivel történt meg, hogy túl nagy terheket raktak a vállára.

Egy egész világrendet kellett a vállára vennie.

Egy egész világrendet pedig még Atlasz sem bírta el. Éppen ez vezetett oda, hogy a liberalizmus, ha nem is zsarnokká, de intoleránssá vált, és legfőképpen érzéketlenné saját magára, saját mérsékeltségére és egyensúlyfenntartó mivoltára. Túlságosan arra figyeltek csak, hogy ellenfeleit lebaltázza, s ezáltal létrehozta saját szerves ellenfeleit: a népi populistákat. Ez utóbbiak aztán maguk is követték a „játékszabályokat”: veszítjük el a mértéket, ne akarjuk megtartani az arányokat, ne legyünk toleránsak, és váljunk totálissá mi magunk is.

Az elmúlt három évtizedre tehát mint két sajátos populizmus felnövekedésére és versenyére célszerű ránéznünk. Az egyik szellemi, a másik gyakorlati síkon járhatja magát a csúcsra, s persze totálisan tagadják és egyáltalán nem értik egymást.

A totális meg nem értés az élhető demokráciákra leselkedő legnagyobb veszély.

2017. március

A POLITIKAI HABITUSOK KÖZÖTTI KÜLÖNBSÉGEK

Manapság, amikor próbáljuk megérteni, mi s miért történik velünk és körülöttünk, meglepő módon egy nagyon is kézenfekvő magyarázat nemigen jelenik meg azon konfliktusok leírására, amelyek át-
szövik életünket. Nem beszélünk az emberi habitusokban jelen lévő különbségekről s ezek hatásáról.

Ehelyett a pártversenyben tapasztalható konfliktusok kapcsán hagyományosan a leggyakrabban a baloldal és a jobboldal konfliktusáról szokás beszélni. Itt persze máris zavarban vagyunk, mert sokak szerint ezek a fogalmak ma már nem mondanak semmit, mert hiszen – egyszerűen szólva –: összekeveredtek ezek a fogalmak; a baloldaltól jobboldali lett, és viszont. Szóval itt elég nagy a probléma, még akkor is, ha az MSZP épp mostanság igyekezne visszatalálni a baloldali identitáshoz.

De nem állunk jobban egy másik magyarázattal sem. Eszerint manapság a fő törésvonal a nemzeti és a globális elvet vallók között van. Ez látszólag mindent (vagy legalábbis sokat) megmagyaráz, hiszen valóban jól láthatóan egymással szemben állnak a föderalisták és a szuverenisták.

A két megközelítés közös hibája, hogy a politikát majdhogynem elvonatkoztatja az emberektől, s átemeli az intézmények szférájába. Ez azt jelenti, hogy aki „baloldali”, az aszerint cselekszik, ahogyan az meg van írva valamilyen láthatatlan baloldali nagykönyvben, s ugyanígy van ez a többi ideológia képviselőivel is. Hasonlóképp: nemzetiek és globalisták valamiféle előre rögzített kottából játszanak, és játszmájuk a politikai intézményeken belül zajlik. Így tehát a választó, az egyén a folyamatnak egy bizonyos pontján, a kész nézetek és ideológiák befogadásában találkozik a politikával, s identitását egy hierarchikus viszony alárendeltjeként kell kialakítania.

Attól tartok azonban, a mai politikát egy ilyen megközelítésben már nem tudjuk megérteni. Egyfelől azért nem, mert az ideológiák maguk is összekeveredtek, vannak már mindenféle kombinációk, s ember legyen a talpán, aki ráismer még az eredeti bal- és jobboldalra meg a többire. Másfelől azért is haszontalanok lassan ezek a felosztások, mert a világban egyre fontosabb az egyének és kis csoportok, valamint a legkülönbébb alkalmi vagy tartós hálózatok szerepe. S ezeket nem feltétlen ideológiai azonosságok, hanem akár habitusbeliek tartják össze. Ezért hát szükségünk lenne arra, hogy az emberek politikai habitusáról tudjunk többet.

Induljunk ki abból, hogy a politikatudomány fősodrának mindig vannak favorizált megközelítésmódjai. A legújabb demokratizálás hozta, hogy a politikatudományban uralkodóvá váltak az intézményes megközelítések. Nyilván nem véletlenül, hiszen az új demokráciák számára mindennél fontosabb volt, hogy miután demokráciákká alakultak, a demokratikus intézmények és normák konszolidálódjanak is. Ha nagyon le akarnám egyszerűsíteni, akkor azt mondom, a konszolidológia mindennél fontosabb irányzattá vált, miközben teljes mértékben háttérbe szorultak az egyén szempontjai.

Mondhatjuk azt is, hogy a „nép” témaköre. Persze tudjuk, hogy a nép fogalmának háttérbe szorulása azzal is magyarázható, hogy a 80-as években a demokráciából *liberális* demokrácia lett. Természetesen nem arról van szó, hogy addig ne ismerték és ne használták volna a liberális demokrácia kifejezést, de arról, hogy a két fogalom viszonyában inkább a demokratikus elemen volt a hangsúly. A fordulat azonban a klasszikus demokráciafogalomtól a „korlátozott” demokrácia felé halad. Itt azonban történt egy súlyos probléma: túlfuttatták ezt a dolgot, és a nép „kikerült” lényegében a liberális demokráciából.

Érdekes módon minderre a legerőteljesebben éppen egy liberális politikatudós, Giovanni Sartori figyelmeztetett, aki arról írt, hogy a demokráciaelméletnek mennyire mélyen kellene figyelnie a nép mozgására, és éppen ezt mulasztja el. Én úgy mondanám, hogy az egyén nélküli intézményes demokráciát hoztuk létre. S hogy mennyire

fontos (lett volna) az egyéni motivációk szerepe, arra Ronald Inglehart és Christian Welzel hívják fel a figyelmünket számos munkájukban. Voltaképp teljesen féloldalas, mert az egyéni ambíciókat kiiktató, azokra csak másodlagosan támaszkodó liberális demokráciák jöttek itt létre. Nem lehet csodálkozni, hogy egy idő után viszszafordulás következett be.

De a lényeg itt az, hogy olyannyira elterjedt a politikatudományban az intézményes megközelítés, hogy az egyénközpontú megközelítések nem is nagyon fejlődtek ki. Holott például Norbert Elias híres könyvéből megtudjuk: a történettudomány nem lehet más, csak emberközpontú. És ugyanezt mondja Eric Hobsbawm is. A politikatudományon belül pedig Stein Ringen képviseli ezt nagyon határozottan az elmúlt időszakban, s nagymértékben bírálva az intézményközpontú politikatudományt.

Ráadásul arra is érdemes rámutatni, hogy az egyoldalúan intézményközpontú politikatudomány és – másfelől – a populizmus elterjedése között egyenes összefüggés van. Ha ugyanis az egyéni dimenziók elemzése kimarad a politikatudományból, előbb-utóbb automatikusan létrejön az a helyzet, amikor minden emberi mozgás átsorolódik a populizmus tartományába, amelyben van néhány számunkra is hasznosítható megjegyzés. Az egyik mindjárt arra vonatkozik, hogy milyen szerepe van az egyénnek, az embernek a fejlődésben és a folyamatokban. Szerinte hatalmas. Ami miatt azonban ezt a politikatudomány nagyon nehezen fogadja be, az ennek mérhetősége. Senki sem vitatja, hogy az egyén fontos, de vajon hogyan mérjük az egyénnek a demokráciához való viszonyát, és hogyan tegyük vizsgálat tárgyává az egyéni habitust?

2020. február

ELKERÜLHETŐ-E, HOGY NÖVEKEDJÉK AZ INTOLERANCIA?

Ne áruljunk zsákbamacskát: nem kerülhető el. Minden olyan igény, hogy építsünk hidakat – „szeressük egymást, gyerekek” –, jámbor óhaj. S nem arról van szó, hogy ne lenne jó toleráns, barátságos, emberi légkörben élni. Roppant jó lenne. Habár megmoccan bennünk a kisördög: minden, ami egynemű, elszegényít. A toleráns világ egyneműsége is megbetegítene, higgyük el.

De mélyebb dolgról van itt szó.

Fordítsuk csak tekintetünket egyetlen szempontra: a hierarchikus társadalmak megszűnésére. A hierarchikus társadalmak attól létezhettek sokáig, hogy világosan kijelölték a kereteket. Mindenki tudta, hol van a helye, s csak nagy ritkán lázadt ez ellen. Ám amikor ezeket a társadalmakat különféle haladó eszmék nevében – hogy ne mondjam: a toleranciára törekvés nevében – felszámolták, egy feloldhatatlannak tűnő ellentmondást vittek a rendszerbe. Nevezetesen azt, hogy ha demokráciát akarunk, akkor mindenki egyenlő lesz, ha pedig mindenki egyenlő, akkor mindenki *törekedni is fog* a saját identitásának kifejezésére.

Ami eddig rendben is van. De a saját identitás kontextusba is kerül mások identitásával, és az egyén azon veszi észre magát, hogy folyton másokat studíroz és másokat minősít. Többé nem az a lényeg, hogy én békésen éljek magamban, és szeressem azokat, akiket szeretnem kell, hanem az, hogy utáljam azokat, akik nem olyanok, mint én.

Az intolerancia a demokráciába, az egyenlő társadalomba kódolt megoldhatatlan mételty.

Persze ez nem azt jelenti, hogy ne akarnának oly sokan küzdeni ellene. A küzdők – tévesen – úgy hiszik, hogy a demokráciában vannak kicsiny (vagy akár nagyobb) csoportok, amelyek intoleránsak másokkal szemben. Őket el is nevezik populistának. A feladat

egyértelműnek látszik: iktassuk ki ezeket a toleranciaellenes, konzensusbontó elemeket – és máris eljutunk a boldog és szabad világba.

Csakhogy ha olvastunk Bibót, tudjuk, hogy bizonyos emberfajtákat nem lehet „betiltani”. Bibó szépen elmagyarázza nekünk, hogy nem a hisztérikus embereket kell kiiktatni, hanem a hisztéria *okait* kell felszámolni. Ám abban ő is téved: a hisztéria (a mi szavunkkal: intolerancia) okait nem lehet felszámolni. Ahhoz ugyanis a demokráciát kéne megszüntetni, amit ugyebár nem akarunk. Mert a demokrácia az, ami rendkívül magas és teljesíthetetlen követelményt támaszt, amikor azt akarja, hogy *mindenkivel* legyünk toleránsak. Egyes emberek persze életcélul tűzhetik ki a megértést, az empátiát, mások gyámolítását, a szegények segítségét és megannyi nemes cselekedetet, de nagy embercsoportok, társadalmak, azaz a népeiség *egésze* épp azért nem tud toleránssá válni, mert ahhoz saját identitását kellene megtagadnia.

A demokrácia ugyanis az önérvényesítés és az önérdek-képviselet történelmileg ismert legfejlettebb rendszere. Amelyben pokoli nagy a késztetés, hogy a mienkétől *eltérő* identitásokkal ne legyünk olyan nagyon elnézőek.

Az egyetlen, amit tehetünk, hogy amennyire lehet, kordában tartjuk egyenlőségre épülő társadalmainkat, de még ezt megelőzően, hogy tudjuk: problémáinkat nem a túl kevés, hanem a túl *sok* demokrácia okozza. Minél nagyobb esélyünk van ugyanis arra, hogy kifejezzük önmagunkat, annál nagyobb az esélye, hogy más önkifejező egyénekkal és csoportokkal szembekerülünk. A folyamat végpontja egy olyasféle világ, ahol mindenki nyakra-főre önmegvalósít, és mindenki úgy érzi, hogy az ő önmegvalósítását mások lehetetlenítik.

Barátkozzunk meg tehát világunkkal, és – mint az ókorban – „ismerjük meg önmagunkat”.

2017. szeptember

A RUBICON ÁTLÉPÉSÉRŐL

Ray Cooney angol színpadi szerzőnek van egy mindenki által ismert darabja: *A miniszter félrelép*. Több mint félmillióan látták Magyarországon a belőle készült magyar filmet. Ebben a változatban van egy mondat, ami az eredetiben nincs benne, s a miniszter titkárnak édesanyja mondja (mit mondja: üvölti) a gangon – miközben fia az Astoria szállóban próbálja kihúzni miniszterét a slamasztikából. Szóval, a mondat így hangzik: *mocskos politikusok, elraboltátok a fiamat*. A mondat – nyilván – nem véletlenül került a filmbe; ki ne hallott volna ilyesféle káromkodásokat itt, mifelénk. 1990 körül a *kommunisták* voltak mocskosak, amikor a bútorszállítók nem bírtak a ruhásszekrénnel (megtörtént eset), aztán jöttek a mocskos *fasiszta*k, s a filmben már hovatovább *minden* politikus mocskos. Ide jöttünk volna? Ezt akartuk?

A politikai hangnem azonban ahelyett, hogy javult, cizellálódott volna, inkább még romlott is az elmúlt években. Ma már ott tartunk, hogy a *mocskos* szó nem pusztán a magánbeszélgetések közkedvelt kifejezése, hanem a nyilvánosságba is bekerült.

A közbeszéd gyászos leromlása azonban – s nyilván lesz, aki másként gondolja – nem a szélsőjobb előretörésével függ össze, hanem azzal, hogy Magyarország a mérsékelt középerőknek nem sikerült végrehajtaniuk egy közmegegyezéssel *nyelvi rendszerváltást*.

A politikai pártoktól viszonylag független *közvélemény* lehetne az az erő, amely a demokratikus hangnem ügyében talán a legtöbbet tehetné. Azzal, hogy diszkvalifikálja azokat az erőket, amelyek a leginkább ártalmasak egy bizalomteli politikai közösség kialakulása szempontjából. A fejlett Nyugathoz való felzárkózás nem pusztán gazdasági mérőszámok teljesítésén múlik, hanem azon is, hogy népiek és urbánusok *együtt* képesek-e átlépni a Rubicont.

2015. május

MURPHY A POLITIKÁBAN

Hogyan is szól Murphy törvénye? Ami elromolhat, az el is romlik. Ebből az is következik, hogy van egy kiinduló, egy „jó” állapot.

A politikában a kiinduló, a „jó” állapot – furcsa módon – sokszor a *kétértelműség*. Ha megnézzük például a sikeres rendszerváltásokat, azok épp kétértelműségük révén sikeresek, attól, hogy – ideológiai különbségekre való tekintet nélkül – azokba *bárki* beleképzelheti magát. Ez a „jó” állapot azonban általában rövid ideig tart, és elég gyorsan eljön az a helyzet, amikor a kezdeti kétértelműséget (amit sokan bizonytalanságként, azaz keringőre való felhívásként értelmeznek) valakik *egyértelművé* akarják tenni.

Hadd illusztráljam ezt két példával.

Az egyik a magyar rendszerváltás utáni időszakban a demokráciafelfogások küzdelme. A rendszerváltáskor az segíti a diktatúra leépítését, hogy a politikai szereplők között nem tisztázódik, ki mit ért demokrácia alatt. Gyorsan kiderül azonban, hogy a szereplők mást gondolnak a demokrácia mibenlétéről. Az egyik csoport a demokráciát *konszenzuálisnak*, a másik *többséginek* tekinti, s ahogy ez világossá válik, harc is kezdődik köztük, amely 2002 és 2010 között átmenetileg az előbbi csoport sikerét hozza, hogy 2010 után a másik csoport taroljon.

A másik példa európai. Az 1945 utáni időszakban mindenki egyetért abban, hogy „soha többé nácizmust és fasizmust”. Bármennyire fura, ez kétértelmű egyetértés, mert ez még semmit nem árul el arról, hogy milyen legyen az új Európa. Az új Európára vonatkozóan kezdettől két álláspont van. Az egyik a manapság egyre markánsabban megmutatkozó Európai Egyesült Államok koncepció, a másik egy lassabb, fokozatosabb és a nemzetállami fejlődést sem negligáló elképzelés. Aki ismeri Európa 1945 utáni történetét, az tudja, hogy a kettő között sokáig egyensúly van, de 2008 után mintha egyre inkább az Európai Egyesült Államok hívei kerülnének fölénybe.

Mit is mond nekünk e két példa? Azt, hogy a politikában a „jó helyzet” sosem állandó. A „jó” szinte átmeneti, s csak addig tart, amíg a felek közösen le akarnak építeni valamit, például egy régi rendszert. Amint a régin túl vannak, azonnal tudatosodik, hogy a helyzetben alternatívák vannak, s természetesen mindenki a magáéra esküszik. Ebben a fázisban alakítják ki a szereplők valódi identitásukat, s ekkor történik meg elhatárolódásuk ellenfelüktől. Persze hosszú idő is eltelhet az ellenfelek közötti békés versengésben, de mindkét fenti példa arra utal, hogy a plurális versenynek megvannak a határai.

Az, hogy végül melyik és mennyi időre győz, nem az igazságon, hanem az erőviszonyokon múlik. S természetesen a győztes mindig azt hiszi magáról, hogy a „jó” letéteményese.

2019. március

SZELLEMI FILANTRÓPIA

Nem gyakran használjuk a filantrópia kifejezést, de amikor használjuk, mindig valamilyen gyakorlati tevékenységet, önzetlen adakozást értünk alatta. A filantróp általában vagyonos ember, aki vagyonának felhalmozása után nagyszabású pénzosztó tevékenységbe kezd: szegényeket támogat, egészségügyi centrumokat létesít, civil szervezeteket támogat – és sorolhatnánk vég nélkül a filantrópia tágas lehetőségeit.

Elvétve gondolkodunk el arról, hogy a filantrópia talán mást is jelenthet. Például szellemi javak szétosztását.

Ez persze nem ugyanolyan mechanizmuson keresztül történik, mint a „gyakorlati” filantrópia. Itt nem arról van szó, hogy valaki előbb meggazdagszik, majd szellemi vagyonából osztogatni kezd.

A szellemi filantrópia végül is fiatalabb emberekre éppúgy jellemző lehet, mint idősebbekre. Az viszont kétségtelen, hogy valamilyen intellektuális vagyonkája kell legyen annak, aki szellemi osztogatóvá válik.

A szellemi filantrópiához közelebb lépve felfedezhetjük annak kettős természetét. Szellemi filantróp csak az lehet, aki *tud* valamit. Nagyon sok tudós tud, de nem gondolja, hogy – ebben a tágabb értelemben – adakoznia kell. Fogalma sincs arról, hogy tudása voltaképp közvagyon is lehetne, nem csak egy szűk tudósközösség magánvagyonja. A szellemi filantrópia lényege, hogy tudásunkkal sokkal szélesebb körök felé adakozunk, mint amekkora maga a tudósközösség.

Ahhoz, hogy egy országban a szellem emberei vagyonukból bátran adakozzanak, olyan közszellem kell, amelyben ez a fajta attitűd értékes és megbecsült. Mi több kell a történelem hosszú munkája is, hiszen hol máshol, ha nem a történelemben formálódott mintává a szellemi filantróp figurája.

Aki tulajdonképpen közvetítő a „magas” tudás és az „alacsony” kultúra között. Ő az, aki piacra viszi elméleteit, s e folyamatban felméri, a vásárlónak mire, milyen nyelvezetre, milyen írásmódra s milyen tónusra van szüksége. Ha nem lett volna a történelemben ilyen szellemi piac, soha nem formálódott volna ki a szellemi filantrópia. Akkor a tudósok magukban beszéltek, motyorogtak volna, és a társadalmak tagjai egyáltalán nem tanultak volna meg összekapcsolódni.

A szellemi filantróp voltaképp a társadalmi összekapcsolódás embere. Mondanánk: a kohézió segítője. Ahol kiformalódott ez a típus, ott a társadalmak nem csak a politikától várják, hogy az segítsen rajtuk. Ahol ez a típus nem jött létre, ott rendszerfüggetlenül mindig ugyanaz a probléma: reménytelen széttagolódás, és ahogy a mi Széchenyi Istvánunk írja: *agyarkodás*.

Talán merész módon, de oda konkludálunk: a szellemi filantróp legalább olyan fontos része az európai civilizációnak, mint gyakorlati társa. Az, hogy a nyugati társadalmakban fent és lent nagyjából ugyanazt gondolják a világról, a tudományos elefántcsonttoronyokból

kilépő szellemi filantrópoknak is köszönhető. Minálunk pedig azért áll egymástól oly távol fent és lent, mert ilyen embereink pokolian kis számban voltak és vannak.

Magyarországért, a szellemi filantrópiáért!

2019. december

A SPEKULATÍV ÉSZRŐL

Amióta Soros György a magyar kormány által a világ első számú spekulánsává lett kinevezve, reménytelenné vált beszélni a spekulációnak a gazdaságban és a politikában betöltött szerepéről. Hiszen amióta Soros a magyar politika első számú közellensége, a front másik oldalán természetesen felsorakoznak azok, akik szerint a spekuláció Soros esetében (merthogy ő altruista) föl sem merülhet.

Pedig (akár névvel, akár név nélkül) mennyire kellene beszél-nünk a spekulációról!

A néhai német kancellár, Helmut Schmidt emlékiratában például így fogalmaz: „A világgazdaságra leselkedő spekulációs veszélyeket ne becsüljük alább a háború okozta politikai veszélyeknél.”

Ám amióta a Soros-téma terítéken van, a spekulációs veszélyekről nem lehet érdemben beszélni. A kormány mantráz, az ellenzék pedig mindent összeesküvésnek minősít. Ahogy az lenni szokott mifelénk.

Elég lenne azonban fellapozni a nemzetközi politikatudomány alapvető írásait, hogy láthassuk: a nemzeti fizetőeszközöket érő spekulatív támadások a nyugati demokráciákban mindennaposak. De persze Magyarországon erről nemigen tudunk és olvasunk, s ha valaki fölveti a „spekulatív támadás” fogalmát, azt kinevetik, és azonnal összeesküvés-gyártónak kiáltják ki.

Az, hogy Soros Györgyöt a kormány közellenségként kezeli, egyúttal lehetetlenné is teszi, hogy a témáról érdemben beszélni lehessen. Ezért nagyon nagy kár. Merthogy a spekuláció témaköre beletorkollik egy még tágasabb témakörbe, amit *informális politikának* nevezhetünk. Nem nehéz ugyanis belátni, hogy a politika formális tényezői (pártok, választások) mellett egyre fontosabbak az informális szereplők és az informális intézmények.

Kapcsoljuk csak össze a fejünkben: a választások ma már korántsem jelentenek olyan legitimitást és stabilitást, mint akár pár évtizeddel korábban. A társadalmak egyre rosszabbul tűrik a választások eredményeit. Vagy azért, mert *alig lehet* kormányt alakítani (lásd Belgium, Spanyolország vagy épp Csehország példáját); vagy azért, mert *túl könnyen* lehet (mint Magyarországon). A pártok helyett jelentkeznek a civil társadalom, amely hovatovább nemcsak a kormányon lévőket, de az ellenzékieket is le akarja váltani. De a kormányok azért sem érezhetik biztonságban magukat, merthogy a hatalomban ezerféle érdek- és lobbicsoporttal kell osztozniuk. A politika tele van tülekedő szereplőkkel, s mi ezek közül csak egynéhányat látunk, az összes többit meg a tudatunk mélyére toljuk.

Pedig illene többet tudnunk róluk. A kormány nem érheti be annyival, hogy Soros spekuláns, slussz-passz. Ennek így önmagában semmi értelme. Az ellenzék pedig helytelenül teszi, ha a politika világában nem hajlandó „meglátni” az informális politikát. A legnagyobb vesztes persze a társadalom, amely ott kuporog a számára szimpatikus irányzatok mögött, s anélkül osztja kedveltjeinek nézeteit, hogy alaposabban megvizsgálná azokat, és eszébe jutna kérdéseket feltenni.

Ugyanakkor az, hogy ez így van, egy mélyebben fekvő problémára is ráirányítja a figyelmünket. Nevezetesen arra, hogy Magyarország releváns politikai erői mennyire „összekapcsoltak” abban, hogy fontos dolgokat nem akarnak értelmezni. Nagyon úgy tűnik: *mindkét* tábor elutasítja az értelmezést. A mai kormányzó erők mint a demokrácia legfőbb rosszat bélyegzik meg a „spekulatív ész” jelenlétét;

a kormány mindenoldalú kritikussai pedig dacosan lehetetlenné teszik, hogy a demokráciák e szerves sajátosságáról érdemben beszéljünk. Így aztán – különböző okokból, de – *együttesen* állják útját annak, hogy egyáltalán föltegyünk magunknak olyan kérdéseket, hogy mi is a kapitalizmus, mi is a demokrácia, mi a kettő közötti kapcsolat, milyen szereplők is befolyásolják ténylegesen a folyamatokat, és végső soron mi a közünk nekünk ehhez az egészhez. Az elmaradt vita persze egyre jó. Hogy *távol tartson bennünket* a mai világ kulcskérdéseitől, s magába zárva tartsa a bal- és a jobboldalt egyaránt.

Nem is tudom hirtelenjében, hogyan lehetne feltörni ezt a furcsa ódzkodást az elemi jelenségekkel való számvetéstől. Mivel régóta tanítom az informális politikát, talán az oktatás oldaláról próbálkoznék. Ha befolyásom lenne központi tantervek írására, egészen biztosan belevenném azokba az informális politikát, és már gyerekkortól arra készíteném fel a diákokat, hogy a spekulációt, az informális mozgásokat ne a politikától idegen démonnak, kiirtandó valaminek tekintsék, hanem a demokratikus lét szerves részének. Ja, és elolvastatnám velük Soros majd harmincéves könyvét (*A lehetetlen megkísértése. A kelet-európai forradalmak és a Soros Alapítvány*) a gyarlóság koráról. Ebből minden világossá válna arról, mit akar Soros, és miért került szembe vele a mai magyar kormány.

A politikai elitet pedig szerényen, de határozottan arra kérném: *közös erővel* ne gátolják meg, hogy a jövő nemzedékei egy kicsivel jobban értsék és kezeljék ezt a dolgot, mint mi.

2018. július

AZ EGYMÁST LELEPLEZŐKRŐL

Vajon lehetséges-e másképpen léteznie a világnak (azon belül a világ országainak), mint hogy két nagy csoport áll egymással szemben, és ezek folyamatosan le akarják leplezni egymást?

Az egyik csoport – nevezzük őket liberálisoknak – a másik csoportot abban akarja tetten érni, hogy az leépíti a (liberális) demokráciát. A másik csoport pedig ott akarja megfogni az egyiket, hogy az „világpuccsot” követ el, azaz: a civil szférán keresztül létre akarja hozni az úgynevezett globális civil társadalmat, globális kormányzást – egyszóval mindent, ami globális.

Tűnődhetünk azon, hogy ezek ketten meddig leplezhetik le egymást. Bizonyára még sokáig, hiszen nem elégszer mondták még el a liberálisok ellenfeleikről, hogy populisták, antiliberálisok és a persze a demokrácia sírásói. És a másik oldal sem adós: Soros-kampányok, NGO-leleplezések, és minden, amivel fel akarják hívni a figyelmet a másik mesterkedéseire.

Ismételjük meg a kérdést: lehetséges-e kölcsönös leleplezések nélkül élni? Vagy picit módosítva: *mit várhatunk* a kölcsönös leleplezésektől?

Ne adjuk azt az elhamarkodott választ, hogy semmit. Önmagában az, hogy az ellenfelek ennyi figyelmet fordítanak egymásra, konzolidál, nem csak szétválaszt. Mert hiszen az ilyen jellegű kölcsönös vagdalkozással voltaképp egy sztenderd köznyelvet és közgondolkodást formálnak, s erre szüksége van minden rendszernek.

Viszont ennél tényleg nem több.

A „többhöz” több idő, megfontoltság és kevesebb gyomoridegeség kellene. Mert voltaképp egy nagyon kis egyszerű kérdésről van itt szó. Mondhatni, a bolhából elefánt tipikus esetével állunk szemben – ezúttal az egymást leleplezők képében.

A nemzeti és a globális is realitás. Csak nem feltétlen *ugyanazoknak* az embereknek a realitása. Egy parányi lépés kellene csak. A nemzeti orientációjú ember ismerje el, hogy emberek millió vagy százmilliói

számára realitás a világ globális szemlélete. A globális struktúrák híve pedig ismerje el a nemzetállami keretek létjogosultságát.

Ezt követően már csak az a részletkérdés marad, hogy hogyan lehetne kidolgozni azt a *mechanizmust*, amely a mindennapokban érvényre juttatja ezt a kölcsönös belátást, azaz azt, hogy emberek légiói a globálisra, emberek más légiói a nemzetire esküsznek.

E mechanizmus kifundálásához ajánljuk a fundálók figyelmébe azt az eszmerendszert, amely szereti mondani magáról, hogy a pluralizmus híve. Nos, tisztelt hívők, igazatok van! Már csak azt kell megmondanotok, milyen szisztémában, hogyan akarjátok biztosítani ezt a pluralizmust, hogy senki fiában ne ébredjen az a gyanú, hogy ti itten suttyomban valamiféle *generális* megoldást akartok.

Legyetek realisták, és *ne* akarjátok a lehetetlent.

2019. június

Á POLITIKAI AGRESSZIÓRÓL

Sokféle dolog válthat ki agressziót a politikában, illetve a politikusokból. Most egy olyan tényezőről beszélek röviden, amelyről ritkán ejtünk szót, holott alapvető fontosságú. Azt állítom, hogy a politikai agresszió növekedése egy fontos *levezető szelep* kiiktatásával is magyarázható – legalábbis Magyarországon.

Ha egy látszólag távol eső példát, egy várost veszünk, akkor azt mondhatjuk, hogy ha egy várost mint élő organizmust nézünk, akkor annak létét az teszi lehetővé, hogy az organizmus működését egy egység biztosítja. Ha bármily fontos elemet kiveszünk az egységből – mondjuk, pár napra kikötjük a város szennyvízelvezetését –, az egység vagy egyensúly felbomlik. Az emberek először csak

meghökkennek, aztán amikor kezdik a saját bőrükön érezni a bűz terjedését, akkor már fel is háborodnak, s akciózni kezdenek. Először megpróbálják kideríteni a baj okát, majd ha nem találnak okot, tettelegességig is fajulhat a helyzet.

Az állatvilágból durvább példát mondhatunk. Amikor elapadnak a folyók, az elefántok, bivalyok, vízilovak örült kavargásba és öldöklésbe kezdenek egy cseppnyi vízért.

A világ rendje az egyensúly, amit csak rövid időre írhat felül az egyensúlytalanság. Ha az egyensúlytalanság győz, az élet pusztul.

A politikában is rengeteg egység- vagy egyensúlyteremtő mechanizmus van. Ezek közül Magyarországon kiiktatózott egy, ami sokáig egyfajta politikai *wellbeinget* biztosított, és alacsony szinten tartotta az agressziót. 2006-tól felborult a politikai váltógazdálkodás.

A politikában fontosak a megélt tapasztalatok. Ha egy ország lakossága arra szocializálódik, hogy „egyszer te, egyszer én”, ha hozzászokik ahhoz, ha a fene fenét eszik is, ellenzékiége négy évnél nem tart tovább, akkor az agresszív ösztönök mérséklődnek. Nem nehéz megérteni, miért. Ha előbb-utóbb úgyis hatalomra kerülnek szeretteim, akkor ezáltal *én is hatalomra* kerülök, az én világgépem az én ízlésem elismerést nyer, és ez az én fontosságtudatomat is megalapozza. Fontosságtudat nélkül megint csak nem élet az élet, és ha emberek tartósan ellenzékbe szorulnak, sokaknak, millióknak lehet az az érzésük, hogy nem fontosak.

De ettől még nem leszünk agresszívek.

Agresszívek attól leszünk, hogy ránézünk a másik félre, és azt mondjuk: „ezek az érdemtelenek”. Hogyan lehetséges az, hogy már megint ők győztek? Hogyan történhetett meg ez az igazságtalanság?

A négyévenkénti váltógazdálkodás azért volt „jó”, mert kiszámíthatóvá tette és mederben tartotta az agressziót. Minél hosszabb ideig billen azonban meg az egyensúly, annál valószínűbb, hogy békésnek tűnő embereknél is elszakad a cérna, és megbokrosodnak. Bibó is beszél ilyesmiről, csak persze más összefüggésben. Bibó kérdése a radikalizmus kapcsán: hogyan lehetséges, hogy „átlagemberek”, közönséges családapák és családanyák szörnyetegekké válnak (értsd:

szélsőséges eszmék rabjai lesznek)? Az én kérdésem az: mi van, ha a ciklusidő egyre csak növekszik, s az ezzel párhuzamosan (és törvényszerűen) növekvő agressziót nem sikerül leállítani?

S a válasz: az agressziót azért nem sikerül mérsékelni, mert egy íratlan szabály van átlépve azáltal, hogy valaki felborítja a kormányzásra „kijelölt” rövid négy évet. A sokciklusú kormányok tehát azért gyűlöletesek, mert felszámolnak egy szabályt, egy szokást, egy szocializációs tapasztalatot. S azoknak, akik ezen kiakadnak, hiába mondjuk: „De uraim! A nép, az istenadta nép! A nép bízta meg újra ugyanazokat.”

Őket ez a magyarázat nem érdekli. Egészen más nyolc, tizenkét, tizenhat évet várni. Ez gombócból is sok, nemhogy kormányzásból.

Vajon megtanulható-e szocializációs tapasztalatként a többciklusú kormányzás? Egyelőre fogalmunk sincs, s be kell érniünk annak megállapításával, hogy a hangzatos egységpapolások semmit sem érnek. Csak az számít, hogy a politikai időnek ezt az újraelosztását nagyon sokan igazságtalannak érzik.

És az igazságtalanság szubjektív érzés. Minél többen érzik, annál nagyobb az esélye, hogy a normál politika helyét az agresszív veszi át.

2018. október

ALGORITMUSOKRÓL ÉS HÁTTÉREMBEREKRŐL

Tegnap adták először a Brexit előzményeiről szóló egész estét játékfilmet. Remélem, sokan látták. Dominic Cummingsról szól, aki lényegében egymaga találta ki a Nagy-Britannia kilépéséről szóló kampány irányát. Egy politikai tanácsadó tehát, aki másfél órán keresztül azt

bizonygatja, hogy a digitális korban a politikát is az algoritmusok szabályozzák.

Mi messze nem tartunk itt. Mi azt se tudjuk, mi az a think tank, spin doctor, a pundet, az expert és még sorolhatnánk. Ha Obama, Trump és a Brexit kampányát már algoritmusok által építették fel, mi még ott se nagyon tartunk, hogy tudnánk, mi a hús-vér tanácsadók szerepe, s egyáltalán kik ők, és mit csinálnak.

Holott egy demokrácia nyilvánosságát nemcsak az adja, ha pontosan tisztában vagyunk a fő gazdasági adatokkal. Hanem például az, ha ismerjük az egyes pártok és kormányok szakértőit. Ha érdekel bennünket az ilyesmi.

Talán egyet tudunk. Hogy a szakértők és tanácsadók nem megválasztott emberek, nincs nekik olyan elszámoltathatóságuk, mint a politikusoknak. Ezáltal nagyon nehéz őket számonkérni. Amolyan informális szereplők ők – csak éppen erről az informális szféráról roppant csekélyek az ismereteink (Dominic Cummingsról se valószínű, hogy a legbennfentesebbeken kívül sokan tudtak tegnapig).

Azt azért megjegyezhetjük: erről az informális szféráról a tanácsadók külföldön maguk számolnak be. Tony Blair győzedelmes kormányzásainak például Alastair Campbell volt a kulcsszereplője. Egy tanácsadó, akinek formális pozíciója nem, annál nagyobb informális befolyása volt. Aztán ezt a befolyást kormányzati szerepre konvertálta, majd pedig *The Blair Years* címmel írja meg élményeit.

Nem tudok arról, hogy itthon jelenlegi (vagy volt) tanácsadók, bennfentesek emlékiratokat írtak volna. Kár. Szinte alig tudunk magunkról valamit.

2019. március

6. FEJEZET

TÖRTÉNELMI PILLANATFELVÉTELEK

KORSZAKOK MEGÍTÉLÉSÉRŐL

A történelem attól történelem, hogy azokat a korszakokat, amelyek előttünk voltak, mindig másképpen ítéljük meg. Michael Oakeshott *A történelmi tevékenység* című írásában igazán pompásan írja le ezt számunkra: „A »múlt« a jelen világ meghatározott módon történő értelmezésének következménye.” Nincs is mit többet mondani erről, hacsak azt nem, hogy – ezek szerint – nem létezik az a régebben gyakorta hangoztatott közhely, miszerint van „objektív” múlt.

Persze valamennyire létezik. S törekednünk is kell rá, hogy megismerjük.

De már első lépéseinknél eldől, hogy amikor a múltat faggatjuk, *jelenünk* kérdéseire keressük a választ. S ettől kezdve minden eldől.

De hogy konkretizáljam mondandómat, engem most egyetlen korszak izgat. A magyar történelem legsikeresebb korszaka, az 1867 utáni 50 év. Talán sokaknak feltűnt, hogy erről a korszakról két, egymással homlokegyenest ellentétes állítás él a köztudatban. Az egyik: hogy a legsikeresebb korszak volt. A másik, hogy ez a korszak igen csak a feudalizmus korszaka, tele arisztokratákkal, dzsentrikkel, elmaradottsággal. Ami kell.

Persze akár fel is oldhatnánk az ellentétet: *azért* volt sikeres korszak, *mert* útban volt a feudalizmusból a kapitalizmusba. Ami persze igaz. Csak rettenetesen kevés példáját látjuk ennek.

S itt hadd mondjak két szót arról a történetírásról, amelynek mind a mai napig örökösei vagyunk. Nevezhetjük ezt marxista

történetírásnak vagy bárminek, az bizonyos, hogy ez azt a megközelítést hagyta ránk, miszerint Mikszáth kora a feudális elmaradottság korszaka volt. Meglehet, megszülettek az első tőkés vállalkozások, kiépültek az első vasútvonalak, Mahler is megjelent itt az Opera élén, és még sok más is volt, de az alapvető tendencia az elmaradottság. Hogy ez az ország fényévekkel volt lemaradva az akkori Európától.

Kellett egy ilyen megközelítés azért is, hogy 1948 után a kommunista elitek magukat tekinthessék modernizátoroknak. Mert hogyha elmaradottság volt (s erre a Horthy-korszak még sok lapáttal rá is rakott), akkor itt csak az addig romlatlan kommunista elit segíthet. Ő lesz az, amely kiemeli Magyarországot a középkorból.

Persze minden rendszerváltás utáni új elit mesésen képzelet el a múltat és a saját újraépítő szerepét. De persze a mese mélyén rémes a valóság, merthogy az úgynevezett tudományok egy ilyen percepcióban arra szolgálnak, hogy csakis az elmaradott múltról szállítsanak „bizonyítékokat”, és csakis az újakat tüntessék fel úgy, hogy egyedül ők képesek mindennek a megváltoztatására.

Vajon lehetett volna-e elmaradottnak nevezni a dualizmus korát, ha az új elitek egyetlen könyvet elolvasnak? Amit 1933-ban adtak ki, s amelyet Bary József vizsgálóbíró írt a tiszaezlári perről. Egyáltalán nem érdekes most számunkra, mi a könyv tartalma, csupán az, hogy miképpen tájékoztat a korról. Vajon elmaradottnak tünteti-e fel a kort? Vajon az jön-e elő belőle, hogy – úristen – a középkor és a vérvád országa vagyunk?

Nos, dehogy. Ha egyetlen könyvből kellene megítélni, milyen korszak is volt ez, ezt a könyvet kellene elolvasnunk. Merthogy az süt belőle, hogy ez a kor ízig-vérig modern. Minden és mindenki együtt van ahhoz, hogy modern médiagépezetek működjenek. Minden és mindenki egy messze a feudalizmuson túli világ képviselője, és olyan nyelven beszél, gondolkodik mindenki, ami teljesen 21. századi. Még egyszer mondom: nem az az érdekes most ebből a könyvből, hogy helyesen adja-e meg, mi történt Solymosi Eszterrel. Hanem az, *ahogy* megörökíti egy korszak irtóztatóan modern szerveződésmódját.

Nem szeretném, ha az olvasó félreértené ezeket a sorokat. A tisztaeszlári per Magyarország nemzetközi megítélése szempontjából rendkívül súlyos volt. A külföld jelentős része a per kirobbantóit törőlmetszett antiszemitáknak tekintette, és nem is joggal. Amit én itt állítok, az az, hogy Bary könyve nem hozható teljesen összefüggésbe a magyar „vérvadás” jobboldallal. Az egy másik kérdés, hogy amit könyvében ő hangsúlyoz (hogy tudniillik bűnperről van szó), az az utókor számára nagyjából ugyanazt jelenti, mintha Solymosi Eszter történetét vérvádnak nevezte volna. Ezzel együtt, ahogy már mondtam, a könyv abból a szempontból nagy jelentőségű, hogy általa betekintést nyerhetünk a kor igazságügyi és jogi viszonyaiba.

És vannak még ilyen könyvek. De ha – visszatérve Oakeshott-hoz – a jelennek más a „programja”, más az ideológiája, ha nem a modernséget akarja kinézni egy régi korból, akkor soha nem is fogja.

Voltaképp a történelem legfontosabb tendenciája, hogy a mindenkor elítélteknek és hallgatóiknak *mindig* kellene a színes, szélesvásznú mesék. Ördögökről, pajzánokról, csábítókról, antiszemitákról, kommunistákról, rosszfiúkról, rosszlányokról. A történelem nem más, mint a legkönnyebben befogadható tapasztalatok hosszú hőmpölygése.

A dualizmus modernsége túl sok lett volna a szocializmusnak, és láthatóan sok a mai kornak is. Illetve a mai kor cselesebb: *egy bizonyos* (mondjuk, a gazdasági) modernitást elfogad belőle, de nem akar tudni a társadalmi szerveződésmód, a politikai viszonyok modernítéséről.

Pedig a bölcs nézőpont a következő: valójában minden kor modern – a maga korában. Ezt magyarázza el bárki azoknak, akik szerint a világ elmaradottság és modernség harcáról szól.

2018. április

MIND ELÉGTELEN

A mostani korszaknak – amelyben látszólag minden a feje tetejére állt – van egy nagy előnye. Világosan új dichotómiákat rajzol ki, és nagyon látványosan megmutatja, hogy a régiekkel nem tudunk sokat kezdeni. Rögvest megpróbálom megvilágítani, mi ez az új dichotómia, de előtte röviden a régiekről.

A 19. századból két ilyen örököltünk meg. Az egyik a baloldal és a jobboldal, a másik a liberalizmus és a konzervativizmus közötti törvonal. Nem kell a politikatudomány doktorának lennünk, hogy első ránézésre is észleljük: míg az előbbiben a liberalizmus hiányzik (hiszen bal- és jobboldalról van szó), addig az utóbbiból a baloldal marad ki (hiszen a liberalizmus és a konzervativizmus egyike sem baloldali). De persze nemcsak ez a baj ezekkel. Hanem az is, hogy valóban 19. századi képletek. Az a gondolkodás, amit megörököltünk, arra épít, hogy a dichotómiák két oldalán *egyforma* gondolkodási logika áll, s ha van is különbség bal- és jobboldal, liberalizmus és konzervativizmus között, az döntően ideológiai. Az egyik így, a másik úgy látja a világot; az egyik több hangsúlyt helyez az államra, a másik az egyénre. Az egyik a vallásra, a másik állam és egyház elválasztására. És ragozhatnánk.

Csakhogy ez a fajta öröklött megközelítés nagy részben irreleváns. Ezer dolgot nem magyaráz meg. Legfőképpen arra nem reflektál, hogy egy adott társadalomban egyre erőteljesebben kirajzolódik egy másik dichotómia. Egyre erőteljesebben tömörülnek az emberek két csoportba – ideológiáktól függetlenül. Az egyik csoport *belpolitika-fókuszú*, és az érdekl, hogyan lehet egy adott országban a liberális demokráciának megfelelő intézményeket működtetni. A másik csoport viszont *külpolitika-fókuszú*, és azzal foglalkozik, milyen folyamatok zajlanak a világban, és ezek hogyan hatnak az adott ország belső helyzetére.

A belpolitika-függőek alig reflektálnak a külpolitikára; a külső erőter vizslatói alig érzékenyek a belső folyamatokra. Ez a 21. század egyik legérdekesebb kihívása.

Merthogy a megvalósult liberális demokráciák korában újratagolódik a népesség. Már nem az a kérdés, valaki bal- vagy jobboldali, konzervatív vagy liberális-e. Hanem az, hogy a belső, avagy a külső tényezőt tartja-e meghatározónak. Amikor a mai nemzedékek eszmélkedtek, és magukba szívták a demokratikus gondolatot, a kérdésre a válasz nem volt vitás. Amikor Kelet-Közép-Európa demokratizálódott, *mindenki* abban a hitben élt, hogy a demokrácia belpolitikai projekt. Sokat beszélünk arról, hogy Fukuyama gondolati paradigmájában a történelem 1990 körül „véget ért”, de sokkal ritkábban arról, hogy a történelemmel a *külpolitikát* is eltemettük. Hiszen ha a liberális demokrácia egyetemes, akkor külpolitikára (amely egymáshoz képest eltérő pályán álló nemzetek egymás mellett élése) nincs szükség. Mindent eluralt a belpolitika, vagy másképpen az *intézmények* gondolati paradigmája, és harminc éve mást sem csinálunk, mint azt próbáljuk bebeszélni magunknak, hogy a liberális demokrácia külpolitika nélkül egy szép, egyetemes belpolitikai fejlődést rajzol ki.

De maga az élet cáfolt rá erre a rendszerváltáskori elképzelésre. Ugyanis az derült ki, hogy a belpolitika nem olyan erős konszenzus, mint hittük. A liberális demokrácia intézményes doktrínája nem tudott mindenkit egy táborba hívni, s sokan ebből kimaradtak. S nem azért, mert megveszekedett populisták, hanem azért, mert nem a 19. század mentén újraéledő ideológiák hívei. Ma populistáknak azokat szokás nevezni, akik nem fogadják el az elitek és az intézmények uralmát. De nem. A törésvonal nem itt van. A törésvonal ott keletkezett, hogy sokak nem találták meg magukat a liberális demokrácia vélt belpolitikai konszenzusában. De mondjuk másképpen. Sokak szinte teljesen érzéketlenek arra a nyelvre és arra a mondanivalóra, amely a demokráciát mint történelmen kívüli és belpolitikai projektet jellemzi. Ők a demokráciát történelmi és külpolitikai projektnek tekintik.

A kérdés csak az, hogy ha igazunk van, mit kezdünk ezzel a felismeréssel.

A válasz csak az lehet, hogy ezt az új törésvonalat illő tudomásul venni és tiszteletben tartani. Ugyanis a politikában részt vevő nemzedékeket ma látványosan ez osztja meg. Az egyik tábor attól retteg, hogy leépül a liberális intézményrendszer; a másik attól, hogy Európát és Magyarországot elárasztják a bevándorlók. Lehet ezt a dichotómiát a bal-jobb vagy a liberális-konzervatív törésvonal mentén magyarázni? Aligha. Ezek a magyarázatok elégtelenek. Olyan magyarázatra van szükségünk, amely világossá teszi, hogy a két tábor között az ellentét a demokrácia *térbeli* értelmezésében van. A vita-kérdés tehát egyszerűen szólva az: minek tekintsük a demokráciát: egy belső, intézményes elrendeződésnek vagy egy külső, geopolitikai konstellációnak?

A dráma abban áll, hogy a demokrácia természetesen *mindkettő*. Csakhogy a ma egymással szemben álló táborok éppúgy elvitatják a másik igazsághoz való jogát, mint ahogy elvitatta a bal- a jobboldaltól; vagy a liberálisok a konzervatívoktól. Azaz: bár a mai dichotómia formai értelemben egyáltalán nem 19. századi (nem ideologikus), de tartalmilag mégis az. Ily módon új alakban, megváltozott feltételek között éppen *ugyanazt* éljük át, mint korábban, legfeljebb az elnevezések mások. A demokrácia mai két oldalán állók éppoly elszánt ellenfelei egymásnak, mint elődeik.

A politika természete mit sem változik.

Ebből pedig egy tanulság adódik számunkra. A legnagyobb kihívás, hogy intézményesíthető-e a politikában egyszerre két igazság. Válthat-e egymással egyenrangúvá a bel- és a külpolitikai szemléletmód? Megértjük-e, hogy sem az egyik, sem a másik mentén nem építhető konszenzus, ellenben *mindkettő* hozzátesz a világ értelmezéséhez?

Ma ettől fényévnnyire vagyunk. S talán maradunk is örökre. De néha nem árt eszünkbe idézni, hogy a külpolitikai és a belpolitikai alapú demokráciaértelmezés közötti dichotómia vizsgálatával talán

közelebb léphetünk a mai konfliktusok jobb megértéséhez. Ha pedig jobban értjük a konfliktusok gyökerét, mérséklésük ügyében is hatékonyabbá válhatunk.

2018. február

A TÖRTÉNELEMRŐL, AZ ÉRZÉKENYSÉGRŐL ÉS A VÍZRŐL, AMI KIVER MINKET

A történelem éppolyan, mint egy ruhadarab: egy ideig szeretjük és nyüstöljük, aztán megunjuk, levetjük és kidobjuk. Ha a történelemről vitatkozunk, ezt nem árt szem előtt tartanunk.

Merthogy vannak úgynevezett „történelembarát” és úgynevezett „történelemellenes” korszakok. Amikor az előbbit éli az emberiség, akkor elringatja magát a történelem habjain, amikor az utóbbit, akkor még azt is meg akarja tagadni, hogy valaha is hallott olyan fogalomról, hogy történelem.

Azt kell tehát megértenünk, mikor szeretünk ringatózni, és mikor szeretünk kimenni a városszélre, és a történelmet a szemétdombra dobni.

Nos, akkor élünk a történelemben, amikor nagy dolgokat kell megoldani. Mondjuk, a franciák 1789 körül nyakig a történelemben éltek. Róma lebegett a nagy forradalmárok szeme előtt. Mint ahogy Amerika alapítása sem képzelhető el történelem nélkül. Egyik esetben sem az történt, hogy nosza, nyaktilózzunk, illetve, hogy nosza, hozzunk létre egy új világot. Hanem mindkettőben vastagon ott volt az *eszmény*: valami nagyot kell teremtenünk, olyat, ami csak történelmi mértékkel mérhető.

Ahhoz persze, hogy emberek történelmi eszmények megvalósítását, sőt meghaladását tűzzék ki célul maguk elé, mindenekelőtt az kell, hogy a történelemnek legyen *hitele*. Nemcsak egy párt vagy egy politikus tudja lejáratni magát, hanem a történelem is. Hogyan? Úgy, hogy olyan dolgok történnek meg benne, amelyekre senki nem büszke. Ilyenkor a történelem pillanatok alatt átsorolódik a „rossz oldalra”, ilyenkor mindenki menekül tőle. Mint például a náciizmustól vagy a fasizmustól.

A „történelem mint rossz” percepciója szükséges ahhoz, hogy a történelemben időnként ki akarjunk lépni belőle. A „múltat eltörölni” gondolat azért olyan elven, mert a történelem során mindig vannak olyan politikai szereplők, akik például korábban még nem próbálhatták ki magukat. Gondoljunk csak az 1945 utáni kommunistákra. Mi adta egyedülálló népszerűségüket? Az, hogy rajtuk kívül szinte mindenki más *lejáratódott*, és ők tudták fellépni a tisztaság és büntelenség nevében.

Vagy gondoljunk 1989-re, amikor megint csak „nemszeretem” kategóriává vált a történelem. Megint csak miért? Mert egy csomó olyan, politikába betörni igyekvő elem halmozódott fel a marginán, akik betörni és meghódítani készültek a politikát. Ők voltak a „demokratikus tiszták”, akik egy puhuló diktatúra perifériáján növesztették fel magukat, s akik fennen hirdették, hogy ki kell lépni a diktatórikus múltból, és át kell lépni a demokratikus jelenbe. Kellett nekik ehhez a történelem? Nem kellett, legfeljebb dobbantóként. Nem akartak ők a történelemből semmit, de nemcsak a közelmúlt történelméből, hanem a távolabbiból sem, sőt abból még kevésbé.

Ám a történelem kisatírozásával voltaképp egy ország olyan marad, mint az ember, aki minden emlékét törli. Vannak ilyen sci-fi filmek. A szereplő nem emlékszik a múltjából semmire. Mint, mondjuk, *A Bourne-rejtélyben* Matt Damon. De aztán a végére csak-csak visszatér az emlékezete.

Ahogy a politikában is csak-csak vissza szokott térni a múlt. Mert a múltnélküliség éppúgy elunható egy idő után, mint a múlttal való

telítettség. Ha túl sok történelem vesz körül minket, ki akarunk szabadulni a történelemerdőből, s napos tisztásra vágyunk. De ha folyton csak a tisztáson ülünk, s arcunkat permanensen süti a nap, leégünk, s árnyéklabirintusokat keresünk.

S épp azért, mert itt valamiféle belső dialektikáról van szó, nyugodtan tekinthetjük viccesnek az olyan kijelentéseket, hogy „véget ért a történelem”, vagy ennek az ellenkezője: „véget ért a jelen, és visszafordultunk a történelembe”.

Nem; bizony egy másfajta „relativizmuselméletre” van szükségünk. Ami egyesít magában bizonyos dolgokat, például a történelmet és a történelmenkíviliséget. Valahogyan meg kell birkóznunk saját totalitárius szellemi igényeinkkel, amelyek folyton valamit nagyon akarnak, miközben mást nagyon nem.

Ezért nézzük kellő malíciával, amikor például manapság – Trump győzelme kapcsán – sokak felderülnek: vége a politikai korrektség korának! Vége a liberalizmusnak! Meg az isten tudja, minek! Értjük persze, hogy időnként örülni jó. De, hogy bárminek vége lenne... hogy bárminek *totálisan* vége lenne, s bármi *totálisan* elkezdődne...

Ezek így nonszensz várakozások.

Most úgy tűnik: egy kicsikét több történelem lesz, mint az elmúlt évtizedekben, amitől persze fálnak mennek majd azok, akik *semenyi* történelmet nem akarnak. Ha valamit érdemes megtanulnunk, az az érzékenység. Ha egyetlen jelszóban kéne összesűrítanünk fel fogásunkat, az ez lenne:

Emberek, legyetek érzékenyek az apró aránymódosulásokra, és gyanakodjatok magatokra, ha a legkisebb módosulástól is kiver beneteket a víz.

2018. január

KI MARAD FENN?

Ha azt a kérdést tesszük fel magunknak, hogy „miből lesz a cserebogár” – mármint nem a szó szoros értelmében, hanem a történelemben –, akkor azt válaszolhatjuk, hogy a „nagyobb minőséget” mindig megelőzi a „kisebb minőség”. Rómát, ugye, hét dombra építették, s a kezdetekben sem földrajzi kiterjedtsége, sem a lélekszáma nem volt számottevő. Olyannyira pitiáner kis kolóniák voltak, hogy még nőket is rabolniuk kellett maguknak – gondoljunk csak a szabin nők elrablásának legendájára. Aztán úgy 300-400 év alatt kinőtték magukat, és létrehozták (ahogy egy sorozat címe mondja) a világ első szuperhatalmát.

De vehetjük a frankokat is. A frankok története mélyen az ókori Róma bukása körüli időkre nyúli vissza – egyike voltak azoknak a barbár törzseknek, amelyek a már lefelé tartó Róma biztonságát folyamatosan veszélyeztették. Róma bukása után pedig, más barbárokkal ütközve, ismét csak több évszázad alatt dőlt el, hogy a frankok nem egy pitiáner törzs a temérdek közül, hanem egy olyan, amely tartósan fennmarad, sőt: Róma egyedüli utóda lesz.

A frankok ideje a 8–9. században jön el, amikor egész Európát uralják, s felújítják Róma egykori szuperhatalmi státuszát. Mindez Nagy Károly személyében és az ő aacheni palotájában testesül meg. Hogy aztán Nagy Károly halála után pár évtizeddel létrejöjjön egy minőség, ami meghaladja a minta-Rómát.

Ezt az új minőséget „kettős birodalomnak” nevezhetjük. Egyfelől létrejön – és egészen a 19. századig él – a Német-római Császárság, tehát egy komplett kozmopolita birodalom, a maga univerzális vallási szabályaival és politikai direktívaival. Másfelől létrejön viszont a részekre (ma úgy mondanánk: nemzetekre) hasadó Európa, önálló határokkal, külön hatalmi berendezkedésekkel és a mai országok elődeivel. S ennek a „nemzeti” elkülönülésnek már a 9. században megteremtődik a két fundamentális állama: Franciaország

és Németország. Ők ezek után – és egészen 1945-ig – egymás esküdt ellenfelei. Csak a második világháború zár le egy majdnem ezeréves gyűlölködést, és ismerve a két ország egymás iránt érzett történelmi utálatát, talán nem véletlen, hogy az utódok az 50-es évektől éppen ennek a nemzeti elkülönülésnek a meghaladását tűzték zászlajukra.

Hogy mennyire fontos a történelem, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az Európai Unió majdani megvalósulásának kezdőpontján a negatív történelmi örökség elutasítása áll. De van itt még valami – amivel kezdtük. S ez pedig az, hogy a birodalmak sosem birodalomként indulnak. Hanem – ahogy Böröcz József nevezi őket – parányokként. Parányi népek, népcsoportok kerülnek a történelemben olyan helyzetbe, hogy birodalomépítőkké válhatnak, és nevüket beírhatják a történelembe. Ugyanakkor van egy ezzel ellentétes gondolkodás is: kis népek maradjanak meg örökké kicsinek.

Mindkét megközelítésben van logika, s mindkettőhöz tapadnak empirikus tapasztalatok. Rómából és a frankokból birodalomépítők lettek, ha nem is történelmük egészében. Más kis népek (mint például mi, magyarok) kicsik voltunk, s bár magunk is szerettünk volna világpolitikai tényezőkké válni, kicsik is maradtunk. Ugyanakkor a mai magyar politikai vezetés mintha a kicsiből naggyá váló történelmi népek példáját akarná követni. Ez a szándék azonban nem találkozik a mai nagyok szándékával, amely a kicsiket szeretné kicsinek tartani. Ha ma nem is fegyveres harcban alakulnak ki a hierarchia-viszonyok, de az biztos, hogy a mai nemzetközi politikában sem adnak ingyen semmit. Amiként a néhai frankoknak például le kellett gyűrniük a longobárdokat és más népeket, úgy ma a naggyá növekedés diplomáciai sikerek sokaságán múlik.

Fogalmunk sincs, mi lesz Magyarországgal. Csak azt tudjuk, hogy a mai politikai vezetés olvasni akarja a történelmet, és kicsiből naggyá akar emelkedni. Miközben ellenzéke jónak tartja a kicsiséget is, elvégre „a kicsi a szép”.

2019. szeptember

SEBTAPASZKULTÚRÁK, AVAGY MIT KEZDJÜNK BEETHOVENNEL?

Kezdjük azzal, hogy ami évszázadokon keresztül létezik, az valami mély törvényszerűséget fejez ki. Folytassuk azzal, hogy nagy valószínűséggel minden országban léteznek ilyen mély (évszázadok alatt kiformalódó) törvényszerűségek. A különbség országok között pusztán az e törvényszerűségektől való olykori „rugalmas elszakadás” jellegében van.

Magyarán: vannak országok, ahol a törvényszerűségek sziklaszilárdak, és „korfüggetlenül” érvényesülnek; másutt némileg „szabadosabbak”, és lehetővé tesznek némi elbitangolást.

Elbitangoló törvényszerűségekkel állunk-e szemben mi, Magyarország területén élő emberek? Avagy mázsás sziklaként nehezedik-e ránk saját hagyományunk?

Ha e hagyomány legidőtállóbb elemének kettéosztottságunkat tartjuk, akkor azt mondhatjuk, ez a tradíció éppolyan szívós, mint másutt az, hogy ez a megosztottság – legalábbis ilyen erővel – nem létezik.

Ha a kettéosztottság történeti „útját” nézzük, akkor azt látjuk, hogy e fölé – mint amolyan politikai búra – mindig egy nagy áthidaló politikai kolosszus emelkedik. Nevezzük e kolosszust *kormánypártnak*. E kormánypárt legfőbb éltető eleme, hogy ő sem nem bal-, sem nem jobboldali, ő fölötté áll ennek az egésznek, ha nem nevezhetjük is „végső kocsmának”. De valamiféle „végső megoldásnak” igen; olyan megoldás, amely éppen azért jön létre, mert – így az érvelés – azok ketten ott a mélyben szétszednék egymást.

E kultúrában tehát a kormánypárt voltaképp nem is párt, hanem valami pártok feletti instancia, amely a pártok „terméketlen” veszedésének ellenszere.

Van mindennek empirikus alapja?

Nem mondhatjuk, hogy nincs. Hiszen, ha körülnézünk a magyar politikai múltban, mindig ugyanazt a képet látjuk: nem is két, hanem sok kicsi párt osztja meg és fel egymás között az országot, és tülekszik reménytelenül arra, hogy pártként valaha is kormányra jusson.

Aztán előbújnak rejtekükről azok az emberek, akik átlátnak ezen a szitán, s látják, hogy egy ilyen szétaprózott mezőnynek semmi esélye sincs a békeateremtésre. Jönnek tehát ők, akik egy személyben békeateremtők, kormányzók és modernizátorok. *Békét* teremtenek, mert stabilan képesek a széthúzó pártok fölé emelkedni. *Kormányzók*, mert minderre nemcsak rövid időszakra, hanem évekre, sőt évtizedekre képesek. *S modernizátorok*, mert vasutat, bankrendszert, színházakat, várost építenek, s nem utolsósorban kijelölik a társadalmi fejlődés röppályáját is.

Mellettük mindenki összetöpörödik, ha persze mindenki szidja is őket, s éppen a fentiek miatt. Mert hát ugyan ki bírja elviselni hosszú távon az *örök* békeateremtőket, kormányzókat és modernizátorokat?

Nos, az olvasó nyilván kapiskálja már: Hérakleitosz folyójába épenséggel újra beleléptünk, és kiderült, hogy nemhogy minden folya, hanem minden folyik – tovább *ugyanabban a mederben*, mint a korábbi évszázadban. A nagy ma is itt tornyosul, kolosszális mérete alatt nyomorúságos törpének tűnik mindenki és minden. A kicsik pedig ma is éppoly reménytelenek, mint ahogyan mindig is. „Kettéosztottság-országban” valójában a kolosszus áll az egyik, a hét törpe a másik oldalon.

S ha visszatérünk írásunk elejére, tegyük hozzá gyorsan, hogy ez a hagyomány *nem tér el* látványosan másfajta fejlődésű országok hagyományától. Ahol a társadalomfejlődés más ritmusban zajlik, másfajta társadalmi szerkezeteket formál ki, ott is lehet kettéosztottság, de azt nem ilyen egyensúlytalan módon akarják megoldani. Ilyen országokban nem Gulliver- és törpepártok vannak, hanem méretileg fölöttébb hasonlóak. Az egyiket, mondjuk, konzervatívnak, a másikat liberálisnak hívják. Ők nagyon hasonlítanak abban egymásra, hogy mindketten *társadalmi csoportokhoz* kötődnek, azokban nyerik

jelentőségüket. E társadalmi csoportok pedig a történelemben egyáltalán nem vésznek el, legfőljebb a korszellemnek megfelelően átalakulnak, de továbbra is „alulról táplálják” a pártokat.

Vajon ilyen fejlődésű országban van-e szükség a kettéosztottságon fölülemelkedni kívánó kolosszuspártra? Észbontó lenne, ha valaki ilyesmivel előrukkolna, s egyszerűen azért, mert a hagyomány kivetné az ilyesmit magából.

Ezen országokban egyszerűen csak menedzselik a kettéosztottságot, s nem akarnak rá gyógyírt vagy sebtapaszt. Sebtapaszkereső kultúrákban ellenben mindig gyógyítani akarnak. Mindig azt érzik, hogy valami félresiklott, és állandóan helyre akarják hozni azt, ami félrecsúszott.

Ha igazunk van, akkor nincs is mit helyrehozni. Legfeljebb akkor, ha valakinek a hatásköre a hagyomány kiebrudalására is kiterjed. Ily nagy tekintélyű személyt azonban – bevalljuk – egyelőre nem látunk. Emiatt legfeljebb ácsingózunk egy másik életre, egy olyanra, amelyet „ők” élnek.

„A mások élete” – sóhajthatnánk Beethoven gyönyörű zenéjére, ami a filmben szól.

2018. január

A DURVASÁGRÓL ÉS A PUHASÁGRÓL

Akármennyit tanulmányozzuk is a számunkra kézenfekvőnek tűnő példákat, a konszenzust nem lehet eltanulni. Ez egy *viselkedési* elem, ezért puszta másolással nem átültethető. Ez tehát nem olyan, mint átültethető társai, az intézmények, noha ez is egy sajátos intézmény.

Ahhoz, hogy megértsük a különbséget, először is meg kell különböztetnünk egymástól kétfajta intézményt. Az egyiket – az egyszerűség kedvéért – nevezzük *durva és fontos*, a másikat *finom és fontos* intézménynek. Vannak országok, ahol egyik intézményfajta sem létezik (ilyenek azok, ahonnet most épp menekültárad árasztja el Európát); vannak, ahol a durvák és a finomak is megvannak (ilyen a fejlett Nyugat); s vannak, ahol csak a durvákat sikerült adaptálni, a finomakat viszont nem.

Az ezer toلولó kérdés közül számunkra most egyet érdemes kiemelni, s ez, hogy *hogyan* jöttek létre a fejlett Nyugat finom intézményei, értve ez alatt magatartási és viselkedési szabályokat, amelyek elvezetnek a konszenzushoz.

Hatalmas bakot lőnénk, ha azt hinnénk, a jobb emberi minőség, a megértés, a konszenzusra való eleve adott hajlam miatt. Sőt, éppen ellenkezőleg. Ezek a finom intézmények azért jöhettek létre, mert a durvák egy bizonyos ponton túl az erőszaknak olyan mennyiségét halmozták fel, amely már magát a társadalmi együttélést fenyegette.

Hadd mondjuk a „legdurvább” (s egyúttal legmegvilágítóbb) példát: s ez az angol *Glorious Revolution* 1688-ban. Ez az esemény a modernitás legfontosabb kiindulópontja, jelentőségében messze felülmúlja a sokkal ideologikusabb nagy francia forradalmat. S éppen azáltal múlva felül, hogy *lezárja* a durva intézményi harcokat, és a finomabb szerveződés paradigmáját állítja a helyükre.

Anglia ugyanis a 17. században királydrámák hosszú sorát éli végig, sőt évszázadokig ilyen küzdelmekben gázol. E küzdelmek viszont arra jők, hogy ezt a társadalmat eljuttatják egy olyan csúcspontra (figyeljünk a csúcspontok történelmi szerepére), ahonnet – a regresszió kockázata nélkül – a fejlődés nem folytatható. A legtöbb európai ország annyiban más, mint Anglia, hogy ilyen fordulópontok másutt nem akadnak, vagy ha úgy tűnnek is, hogy megfordul és „finomodik” a fejlődés, valójában ez csak talmi csillogás, és egyáltalán nem igazolódik.

A „vályalapú” forradalmak persze Magyarországon is megjelennek – gondoljunk csak 1848-ra –, de pont az a probléma, hogy nálunk azért nem sikerül áttérni a finoman intézményes elrendeződésre, mert előtte *nem volt eléggé kemény* a küzdelem, noha durva intézményes keretek között zajlott. Csak míg az angoloknál keményen megtestesültek, sőt osztályokba szerveződtek a küzdő felek, addig nálunk kemény osztályarculat és -öntudat helyett csak elmosódott kontúrokat és vágyakat találunk. Vágyat a jóra, a szépre, a változásra, a reményre, a fejlődésre – és a felzárkózásra.

De hogyan lehet felzárkózni ott, ahol a társadalom szerkezetéből a felzárkózás *lényege* nem következik? Konszenzusra ott lehet jutni, ahol a küzdők belátták, hogy jobb egymást elismerniük, mint egymást kizárniuk. Nálunk ellenben minden vágyforradalom csak *megerősítette* az antikonszenzuális kiindulópontot, s minden átmenet azt a már jól ismert nótát hangszerelte újra, hogy továbbra is lesznek olyanok, akikkel nincs megbékülés. Vagy ha van, hát csak szavakban.

Mindezzel azonban nem a jól ismert magyar jeremiádát zengjük. Sokkal inkább ki akarjuk tapogatni veszteglésünk valódi okát. Együttal észlelni véljük azon körülményeket is, amelyek megakadályozzák polgártársainkat abban, hogy a valódi okokat felismerjék. A valódi ok pedig – ámbár ez most messzire vezetne, s mélyen az erdőbe most fényforrás híján nem merészkedünk – a fejlettek és a kevésbé fejlettek egymáshoz viszonyított sajátos dinamikájában keresendő. A fejlett mindig azt hiszi, hogy ami neki évszázadokba telt, azt a fejletlen évek vagy hónapok alatt képes pótolni. Mondjuk, egy jól sikerült demokratizálással. Hát, nem képes. Viszont – hogy tovább komplikáljuk, s egyelőre nyitva is hagyjuk – *ugyanolyan* utat, mint a fejlettek, az ácsingózó nemzetek sosem tudnak bejárni. De talán nem is kell, hiszen ez biztosítja végső soron azt a dinamikát, amit fejlődésnek nevezünk.

Voltaképp a fejlődés nem több jól vagy kevésbé sikerült utánzásnál. Ahogy Montesquieu írja: Európa nemzetei már a kora újkorban utánozzák egymást. Például a fegyverek használatában vagy a

hadseregek stratégiájában. Durva tényezőkben tehát. Puha tényezőkben ez szinte lehetetlen.

Ezért aztán konszenzust várni ott, ahol igazán harc sem volt soha, nem több mint nemes vágy, vagy mint körbehajózni a Jóreménység fokát.

2018. március

A LÉGYRŐL, AZ ÁRTÁSRÓL ÉS A KÖZVETÍTÉSRŐL

Minél drámaibb méreteket ölt egy-egy politikai konfliktus, annál hangosabb azok kórusa, akik egyik vagy másik álláspont mellé szertretnék lecövekelni magukat. Mintha csak vérszagra gyűlnének az éji vadak – mondhatnánk Arany János *A walesi bárdok*jával, pedig pusztán indulatos és szenvedélyes hitmegvallásokról van szó –, ami természetes része a politikának. Bibó István rá is tesz egy lapáttal, amikor azt írja, hogy a hisztéria „békés családfőkben, hatgyermekes családayákban, a légynek sem vétő szolid emberekben és nemes, magasztos, emelkedett szellemű egyénekben” is tovább él.

Mit akarunk hát akkor?

Hogyan várjuk el, hogy például az imént felsorolt kategóriák képviselői határhelyzetekben ne vagy-vagyban, hanem esetleg *is-isben* gondolkodjanak?

Vegyünk csak egy példát.

Ez a példa lehetne az, hogy Magyarország nyugati ország-e. Az ország egyik fele megesküszik rá: persze hogy nyugati, és mindenkit, aki netán ezen a képen picit árnyalni próbál, a pokolba kívánja, és

Putyin bérencének tekinti. Itt bizony szó nem lehet alkuról, szó nem lehet árnyalatról, csakis *egy* álláspont létezhet, illetve ami nem ez, azt a szenvedélyek vihara menten lesöpri az asztalról.

Pedig gondolkodjunk csak el egy csöppet józanul. Ha valóban igaz lenne, hogy Magyarország történelme *egész súlyával* nyugatos, akkor egyszerűen nem merülhetne fel az erről az útról való letérülés, még akkor sem, ha történetesen valakik erről az útról erőszakosan le akarnák téríteni. S miért nem? Mert az öntudatosan nyugatos társadalom ennek falanxként útján állná. Ilyen egyszerű.

Érdeemes felvetni azt a gondolatot, hogy sajnálatunkra, Magyarország mégsem teljes történelmi súlyával nyugatos (vagy inkább nyugati) ország. Ilyen irányban nem kisebb ember tájékozódott, mint a 19. század közepén gróf Széchenyi. Most nem is *A Kelet Népe*vel jönnek, mert hiszen az a mű nem azt mondja valójában, hogy Magyarország a Kelet népe. Széchenyi túlságosan is európai volt ehhez, hogy ilyet gondoljon és mondjon. Azt azonban mondja, hogy *nem úgy* nyugatos, amilyenek már a maga korában is sokan gondolták. Nála és nagyon sokaknál felbukkan egy érdekes (és mára feledésbe ment) kifejezés: Magyarország *közvetítő*. A gondolat Kemény Zsigmondnál úgy jön elő, hogy „a magyarság szerepe *erkölcsi közvetítés*, amely a nyugati eszméket Keleten lehetővé teszi”. De Kemény már Ausztria kapcsán is azt tartja, hogy szerepe közvetítés a Nyugat és a Kelet között.

Vajon elévült-e a történelem előrehaladásával a közvetítő szerep? Attól, hogy a világ globalizálódik, egyúttal egyneműsödik is? Van-e, lesz-e szükség olyan országokra, amelyek a történelmük során ezt a közvetítő szerepet egész jó gyakorolták, ám korántsem ilyen jók, amikor hirtelenjében megszűnik számukra ez a szerep?

A történelem bizony ilyen dilemmák formájában is visszatért.

2018. november

AZ ANGOL ÉS A MAGYAR 1688

Érdekes ma bármiért 1688? Ráadásul kettő is: az angol és a magyar? S ha igen, miért érdekesek?

Az első 1688: európai legklasszikusabb, mintaadó forradalma, a *Glorious Revolution*, az angol dicsőséges forradalom a polgári fejlődés későbbi mintája. A másik 1688: a török távozása Magyarországról. Egy lapon nagyon ritkán szoktuk emlegetni a két eseményt. Most mégis megtesszük. Merthogy arra keresünk példákat, hogy milyen *eltérések* mutatkoznak az angol és a magyar fejlődés között.

Az angol fejlődésben 1688 egy mélyreható fordulópont. Ahogy Acemoglu és Robinson *Miért buknak el nemzetek?* című híres könyvében leírja: ez korántsem egy szokványos forradalom, nem az a lényege, hogy akik addig fölül voltak, alulra kerülnek, és viszont. Sokkal inkább arról van szó, hogy *minden releváns* csoport helyzetbe kerül, azaz itt egy új hatalmi modellt érvényesítenek, azt, amikor a feltörekvő osztályok nem akarják megsemmisíteni a régebbieket, hanem keresik annak módját, hogyan tudnának velük együttesen létezni a továbbiakban. Voltaképp a modern és a premodern látványos találkozási pontja ez, s ahogyan Almond és Verba *Állampolgári kultúra* című klasszikus könyvükben kimutatták: a premodern veszteség nélkül tovább tud élni, betagozódik a modernitásba. Másképpen fogalmazva: 1688-cal az elitek közötti újfajta együttműködés kezdődik, a versengő (de nem viszálykodó) elitek kora.

A magyar 1688 is fordulópont. De ennek semmiféle filozófiai vagy elméleti tartalma nincs. Ahogyan sok magyar történetfilozófus megírta: Magyarországon mindig *gyakorlati* kérdések körül forog minden. S valóban bajban lennénk, ha a mi 1688-unkat eszmei vagy filozófiai kategóriákban (mondjuk, a premodern és a modern viszonya felől) próbálnánk megközelíteni. Semmi ilyesmiről nincs szó. Szó van viszont arról, hogy egy a nemzeti függetlenségnek korlátot

jelentő korszakból Magyarország egy másik – a függetlenséget ugyan-
csak korlátozó – korba lendül át.

Talán nem kell hangsúlyozni: az angol 1688 nem a függetlenség
kérdése körül forog. A brit történelemben, ha van is írkérdés, de az
nem olyan jellegű, mint Magyarországon a török, majd pedig a Habs-
burg-kérdés. A magyar politikai fejlődés mindig a körül a kérdés kö-
rül forog, hogy most akkor lesz-e nemzeti szabadság, vagy nem lesz.

De akik a magyar történelmet tárgyilagosan vizsgálják, még egy
kérdésre felhívják a figyelmünket. Ez pedig az *időbeli ritmus* kérdése.
Röviden arról van szó, hogy bármennyire különböző jellegű is pél-
dával a két 1688, ez nem jelenti azt, hogy a magyar politizáló körök
ne akarnák Magyarországot közelíteni Európához. Végigvonul tör-
ténelmünkön ez a közelítési szándék. De Prohászka Lajos fontosat
mond *A vándor és a bujdosó* című könyvében, amikor a „felgyorsult
idő” problémájáról beszél. Arról tehát, hogy a magyar fejlődésben a
változások nem természetesek, hanem lökésszerűek. Az angol 1688
– és persze még megannyi esemény – természetes, mert belső erők-
ből fakad, és hús-vér csoportok interakciójából következik. A ma-
gyar fejlődésben egyrészt nehezen megfoghatók a hús-vér csoportok.
Másképp: ami Nyugaton hosszú küzdelmek eredménye, és nagyon
komoly válságokon és feszültségeken nyugszik, az itthon sokszor
csak párlat vagy utánzat. Az utánzó társadalmak örök problémája,
hogy sokáig „homályban” vannak, nem törődnek az alkalmazkodás-
sal, aztán egyszer csak ráébrednek mulasztásaikra, és gyorsan akar-
nak mindent pótolni. Látszatra sok minden hasonlóvá válhat, mint
a mintaországban, csak éppen a fejlődés *nem* természetes.

Mindössze egyetlen következtetés kínálkozik mindebből.

A világ felosztása demokratikus és nem demokratikus rendsze-
rekre lehetséges, de erősen kritizálható megoldás. Mégpedig azért,
mert azt sugallja, hogy a világon megvalósítható, hogy *minden* or-
szág demokratikus legyen. Ez azonban erősen megkérdőjelezhető.
Elvont értelemben persze ki tagadná, hogy a demokrácia jobb dolog,
mint a nem demokrácia. Ám ha azt nézzük, hogy a demokrácia-nem

demokrácia dimenzió egy nagyobb egység része, akkor talán jobban értjük, mire gondolok.

A demokráciák voltaképp mintaadó országok. Az angol 1688 – világmintát ad. A magyar 1688-ban szó sincs e minta követéséről, csupán egy korfeladat megválaszolásáról, a török nélküli Magyarország megteremtéséről. S 1688 után vagy 150 évig a brit minta *követéséről* sincs szó. Magyarország az angol modellt csak a reformkorban fedezi fel, amikor Széchenyi a legészszerűbben berendezett országgént Angliát említi *A Kelet Népe* című könyvében, s mint ilyet ajánlja példának a magyar közönség számára.

De mégiscsak lehet valami oka annak, hogy Magyarország ma is küzd a demokráciával. Az ok az, hogy ez a nemzet utálja a demokráciát, vagy – jó, enyhítsünk – ambivalens viszonyban áll vele?

Nem ez a fő ok. Hanem az a különbség, hogy a mintaadó demokráciák merőben más jellegűek, mint a mintakövető országok. Ahhoz tehát, hogy a világ minden országa demokrácia legyen, és végre megvalósulna láthassuk a világ egyik legszebb (s egyben legveszélyesebb) utópiáját, az kéne, hogy magát a történelmet s benne a mintaadó-mintakövető *egyenlőtlenséget* felszámoljuk. Daren Acemoglu és James A. Robinson épp azt mondja a *Miért buk-nak el nemzetek?* című könyvében, hogy az egyenlőtlenségek (fejlett és kevésbé fejlett országok között) a 19. századtól még *növekednek* is. Ha ezt az alapvető gondolatot továbbvisszük és a demokráciák egyforma elterjesztésére alkalmazzuk, akkor oda jutunk, hogy nem csupán az országok közötti vagyoni, hatalmi, befolyásbeli egyenlőtlenségek nőttek mára hatalmassá, de a demokráciák bevezethetőségének lehetőségei is. Ez nem azt jelenti, hogy a felgyorsult idő szárnyára telepedve ne lehetne bárhol demokratikusnak mondott átmeneteket teremteni. Azt azonban igen, hogy ezek az átmenetek nem szükségképpen lesznek sikeresek. Sőt: sokszor sikertelenek lesznek.

A kudarcok elkerülése sokszor az irreális várakozások lehűtésétől várható. Ez azonban már azok feladata, akik történelmi folyamatok,

trendek összehasonlítására képesek, és a politikát nem pusztán rövid távú pártküzdelemként értelmezik.

2019. augusztus

SZÉLL ÉS KÖZÉP

2010-ben, amikor a Fidesz kétharmados többséggel kormányra lépett, egyik első csomagja a Széll Kálmán-terv volt. Ez a sorvezető volt hivatva felvázolni a középre húzó, szabadelvű alapokon álló gazdaságpolitika kereteit. Azóta sok víz lefolyt a Dunán, s érdekes feladat lenne végigkísérnünk e tervek négy és fél éves útját – a napi szintű kommunikációtól a tervek elhullásáig.

De persze mégsem teljes eltűnésről van szó, mert hiszen a minap Orbán Viktor éppen a Széll Kálmánról elnevezett alapítvány rendezvényén mondott „országértékelőt”, amelyben megállapította: 2014-re létrejöttek egy szuverén politika (alkotmányos és) pénzügyi alapjai. A szuverén politika persze nem ugyanaz, mint a szabadelvű politika, habár a kezdőbetű kétségtelenül közös bennük.

Lehet, hogy a kormány mégis visszatér ihletőjéhez, Széll Kálmánhoz?

No, de *milyen* ihlető is a néhai nagy magyar politikus? A mai magyar kormány számára Széll Kálmán nyilvánvalóan *gazdasági-pénzügyi* szaktekintély, aki az 1870-es években sikeresen elhárította az államcsődöt, és a magyar költségvetést a helyére rakta. Ez mind igaz, és a kormányfő nyilván azért áll Széll Kálmán képe elé, hogy ezzel képilleg is demonstrálja: a maga kormányának ténykedéséről is éppen ugyanezt gondolja.

Ám nem látjuk, hogy a „másik” Széll is a mai kormány ihletforrása lenne. Ki is ez a „másik”? Nos, az a Széll, aki kétszeri pénzügyminisztersége után *miniszterelnök* (1899–1903) is volt. Nem sokkal a millennium után, egy roppant viharos pártpolitikai helyzetben lett miniszterelnök, akkor, amikor a korabeli kormány és ellenzék még a mainál is jobban gyűlölte egymást. Széll ekkor egy huszárvágással kiegyezik az ellenzék egyik meghatározó erejével, és a másikkal is jó viszonyt ápol. Négy évig parlamenti béke van. Az ellenzék egyik frakciója viszonzásképpen be is lép a kormánypártba, hogy aztán Széll bukásakor ismét az ellenzéki padokon találja magát.

Ezt a fajta békítő szerepet – hogy is fogalmazzunk – kevésbé hozta meg a nevében pedig nagyon is együttműködőnek szánt NER. Mint-ha azonban a stratégia politikai részének kivitelezésébe hiba csúszott volna: kormány és ellenzék együttműködésétől távolabb vagyunk, mint az elmúlt 25 évben bármikor.

A történeti hűség kedvéért persze jegyezzük meg: amikor Széll Kálmán 1899-ben kiegyezett az ellenzékkel, pártjának keményebb elemei (Tisza Istvánnal az élen) belső ellenzékbe vonultak. Amikor pedig Széll megbukott, ez a belső ellenzék vette át a vezető szerepet, s nemsokára Széll Kálmán a kormánypárton kívül találta magát. Persze ma mindketten térnevek; ők legalább kiegyeztek egymással.

De mi van Széll miniszterelnöki örökségével? Széll nélkül lehetséges közép?

2019. április

A BAJCSY ÉS AZ ANDRÁSSY SARKÁN

Ha valaki meg akarja érteni a *történeti* gyökereit ama politikafelfogásnak, amelyet a magyar kormány képvisel, annak zárójelbe kell tennie azt a toposzt, miszerint a magyar politika ősi törvénye évszázadok óta a mintakövetés.

A mintakövetés gondolatát a reformkor hozza a magyar közgondolkodásba, s itt a leggyakorlatiasabb dolgoktól (például angolvécé) a legelviembekig (például nyugati típusú felelős kormányzás) kell elgondolkodnunk. A reformkori magyar elit angolszász orientációjú, s az ő felfogásuktól örököltük azt, miszerint a magyar politika feladata megkísérelni elérni azt a nívót és minőséget, amelyet a nyugati társadalmak elértek.

Meghökkenve állunk azonban az előtt a politikaelméleti és ideológiai hagyaték előtt, amely a reformkor *előtt* képződik, s amely voltaképp szemben áll reformkori nagyjaink gondolkodásával. Ebben az örökségben a magyarság nem „követő”, hanem „teremtő” géniusz, s ahelyett, hogy a Nyugatot kellene követnie, valójában attól eltérő úton kell európainak lennie.

Itt – s nem akarunk a szavakkal játszani – *európaiság és nyugatosság* ellentétéről, de legalábbis nem automatikus egybeeséséről van szó.

Joó Tibor egész monográfiát írt mindazokról a „nemzeti karaktervonásokról”, amelyek messze eltérnek a nyugatitól, s mégis ízigvérig európaiak. Róla nincs utca elnevezve a mai Budapesten, mi több a nevét sem ismeri senki.

Ám mondjunk ismertebb példát: Bajcsy-Zsilinszky Endrét. Az ő róla elnevezett utca épp beletorkollik a reformkor egyik nagyjának, Andrássy Gyulának az utcájába, s nincs ennél meghökkentőbb szimbolika. Hiszen kettőjük felfogásánál távolabb mi sem lehetne egymástól. Idézzük Bajcsy egy gondolatát, mégpedig a *Nemzeti radikalizmus* (1931) című könyvéből. Azt írja a mai Magyarország egyik

legnagyobb utcanévőse, elég sok magyar utcanév birtoklója, hogy „ez a fejlődésmenet (ti. a magyar – Cs. E.) végig távol tudta tartani magától a nyugati hűbériség *fejletlen, magánjogias* állameszméjét és pusztító partikularitását” (kiemelés: Cs. E.).

Mit is akar itt mondani a szerző? Azt, amit könyvének még sok helyén, hogy ti. szó sincs arról, hogy a magyar államrendszer a nyugatinál *fejletlenebb* lett volna. Mi több a nyugati volt a fejletlen a miénkhez képest, például a Joónál is sokszor és mélyen hangsúlyozott partikularizmus miatt.

Zavarba jövünk? Bizony abba. Pláne, ha mindezt meghosszabbítjuk napjainkig, s azt nézzük meg, miért az Orbán-kormány fene nagy „Nyugat-ellenessége”.

Talán óvatosan megkockáztathatjuk azt a hipotézisünket, hogy két történelmi hagyomány csatájából a *régebbi* hagyomány él erőteljesebben tovább. S bármilyen furcsa: nem a reformkori. Akármennyire „illik” is reformkori nagyjainkat zászlónak tekinteni, a mai magyar kormány mintha nem az ő Nyugat-követő magatartását tartaná irányadónak, hanem azon évszázadok európaiságát, amely – Bajcsy, Joó és még sokak szerint – éppenséggel irányt mutatott Európának. Ebben a logikában minden fordítva van, ahhoz képest, ahogyan elgondolnunk szokás: e logikában Magyarország feladata nem az alkalmazkodás, hanem az iránymutatás.

Ami, meglehet, totálisan irreális. Viszont egy jó mélyen rögzült hagyomány. A mai magyar kormány pedig akkurátus régész: kiásta ezt a hagyományt a törmelékek alól, s ahelyett, hogy múzeumba helyezte volna, politikája centrumába tette.

Nem árt mindezt tudnunk, amikor a Bajcsy és az Andrássy metszéspontján állunk. Netán ott andalgunk épp.

2018. június

CSAK ŐK – VAGY A FORRADALOM?

A Bethlen István miniszterelnöksége által fémjelzett korszakot (1921–1931) manapság még ellenfelei is kezdik fölemelni, mert hát Magyarország valóban ekkor konszolidálja gazdaságát (leánykori nevén: másodszer ekkor adósodik el homlokig – először 1867, harmadszor 1973 után).

Csuda jó korokat egyetlen jellemvonásuk (esetünkben a gazdasági konszolidáció) nyomán megítélni, de ha valamitől, hát a történelemtől ne várjunk igazságtételt – ahogyan semmitől se várjunk.

Ellenben figyeljünk fel egy kortárs mondatára, amely Bethlen kormányzásának felezőpontján, 1927-ben íródik le. Érdekes furcsasága Milotay István *A cölöpösök* című írásának, hogy pár évtizeddel később Horn Gyula némileg hasonló címen írt emlékiratot, de hát ez most mellékes.

Milotay az 1926-ban lebonyolított választás után azt írja a Bethlen-féle kormánypárttól, hogy az mindent visz: „Nincs mellette vagy rajta kívül semmiféle más szervezett erő, mely ellensúlyozhatná vagy fölválthatná, bukása esetén csak egy másik véglet jöhet: a forradalom.”

Minthogyha – ellenzéki oldalról – 2015-ben is hallanánk forradalmi hangokat. S mintha – kormányzati oldalról – ma is visszhangozna: vagy ők – vagy a semmi.

Ez egyfelől lehangoló, másfelől elgondolkodtató, s arra figyelmeztet minket, hogy *társadalmat teremteni* a világ legvalóságosabb kihívása. Merthogy az lehetetlen. A társadalom magát teremti. Illetve teremtette, amikor még lehetett. Globális korban pénzt lehet teremteni vagy fialtatni.

Kétségbeejtő szembesülni, hogy Acemoglu-nak és Robinsonnak másutt említett könyvében csak féligazsága van, amikor azt mondják: nincs megírva a nagykönyvben, hogy melyik nemzet emelkedik fel. Eddig igaz. De hogy mindig lesz, amelyik *nem* emelkedik fel,

az olyan biztos, mint hogy Bethlennek és Orbánnak „alig-ellenzéke” (mert alig-társadalma) van.

Azért csak szóljon, aki receptet tud társadalomteremtésre.

2018. január

EGY MÁSIK KENNEDY, EGY MÁSIK WINSTON CHURCHILL ÉS EGY BESZÉD

1968. április 4-én, egy órával az után, hogy Martin Luther Kinget megölték, Robert F. Kennedy (az 1963-ban meggyilkolt John testvére, aki épp kampánykörúton volt) beszédet készült mondani Indianapolis egyik feketék lakta negyedében. Nem tudjuk, miről beszélt volna, ha nem az a közvetlen előzmény, ami. Azt azonban tudjuk, miről beszélt.

Mindenesetre a helyi rendőrfőnök (akit történetesen Winston Churchillnek hívtak) le akarta beszélni arról, hogy a felfokozott hangulatban megtartsa beszédét. Kennedy nem hallgatott rá.

Alig ötperces beszédben emlékezett meg a merényletről, illetve arról, hogy most mi a teendő. Aiszkhülosztól idézett: „ki szenved, az tanul, álmában szívére csöppen a büntudó kín a vétkesnek, így észretérni kényszerül” (Devecseri Gábor fordítása).

Majd ezt mondta: „Az Egyesült Államoknak nem megosztottságra van szüksége, az Egyesült Államoknak nem gyűlölködésre van szüksége, hanem szeretetre, bölcsességre, egymás iránti könyörületességre, és igazságérzetre azon honfitársaink iránt, akik még ma is elnyomva élnek, legyenek akár fehérek, akár feketék.”

S mikor a hallgatóságból – ahelyett, hogy Winston Churchill előzetes félelmei igazolódtak volna – az egyetértés moraja csapott fel, Kennedy még ezt mondta: „Szenteljük magunkat annak, amire a görögök annyi évvel ezelőtt intettek: szelídítsük meg a barbárságot, és teremtsünk humánusabb körülményeket a világban!”

Néhány hónap múlva RFK már nem élt.

2018. április

A TEKINTÉLYRŐL – ÉS JÚLIUS 4-RŐL

Van abban valami izgalmas kihívás, hogy megfejtsük: miért fogadjuk el a tekintélyeket az életnek szinte minden vonalán, és miért nem a *politikában*?

Ha körülnézünk magunk körül, minden a tekintélyes dolgok uralmáról szól. Másképpen fogalmazva: a nagy nevekről. Nagy színészekre, zenészekre, művészekre, az élet legkülönbözőbb területein megnyilvánuló különleges személyekre, sőt politológusokra mozdulunk – őket nevezem én itt tekintélyeknek.

Mivel érik el ez a pozíciójukat? Azzal, hogy munkásságukkal kivívták maguknak mások odafigyelését. Ők azok, akiket a hírességek között szoktunk emlegetni. A hírnév és a tekintély persze nem feltétlenül esik egybe, de azért nem árt, ha tudjuk: a hírnév azért jöhet létre, mert *sok befogadó* akarja ezt így. Ha bennünk, hallgatókban, nézőkben nem lenne igény hírneves emberekre (tekintélyekre), akkor ők soha nem születnének meg.

Ezért is meghökkentő, mennyire másként van ez a politikában. Ott sokszor taszítónak érezzük a tekintélyt. A politika az a világ, ahol legszívesebben azt mondanánk: a politikus legyen olyan, mint

a futballbíró: *ne lehessen észrevenni!* Legyen ő – hogy egy híres könyv címét idézzük – a tulajdonságok nélküli ember! Ennek az igényünknek aztán meg is van az eredménye: a világon mindenütt, az Európai Unióban meg különösen elburjánzó *bürokrácia*. Amely kategória a tekintélytelenség tökéletes példája.

Voltaképpen arról van szó, hogy az egyik oldalon kielégülésünk szinte teljes: ahogy mondtuk, elárasztanak minket a hírves embe-
rek, akik a tekintélynek is mintapéldányai. A másik oldalon, a poli-
tikában viszont arra vágyunk, hogy a tekintélynek még az írmagja
se legyen meg. Mi több ádázul küzdünk az ilyen politikusok ellen, s
ha netán az ilyenek mégis felbukkannak, máris beleképzéljük, hogy
diktatúrában élünk. A politikai tekintély megléte a diktatúrát, a te-
kintély hiánya ezzel szemben a demokráciát szimbolizálja.

Természeteszerűleg ez egy mai állapot vagy mai koreszme. De azért
ez nem volt mindig így. Voltak idők, amikor a nyugati kultúrában
sem ágáltak a *politikai tekintélyek* ellen. Gondoljunk csak magára az
Egyesült Államok alapítására. Micsoda hatalmas politikusi formá-
tumok! Mekkora emberi és politikai tekintélyek! Akiknek nevét ma,
ha csak kimondjuk, szinte mindenki ugyanarra, a demokratikus és
szabad értékvilág genezisére gondol. Washingtontól Lincoln-ig vagy
Barack Obamáig tekintélyek garmadáját sorolhatjuk fel, akik per-
sze (s ez nagyon fontos) fényévnnyire vannak egy másik, egy eléggé
riasztó fogalomtól, a *tekintélyelvűségtől*. Nos, a kérdés úgy áll, hogy
amiatt, mert gyűlöljük a tekintélyelvűséget, a politikai tekintélyt még
nem kell kidobnunk az ablakon. S hogy a jó értelemben vett tekin-
tély mennyire jelen van ma is az amerikai politikában, mi sem mu-
tatja jobban, mint az amerikai filmek gazdag világa, amelyekben
hatalmas energia fordítódik tekintélyes politikusok életművének be-
mutatására. Röviden úgy mondanám: ápolják, és nem eltakarják a
politika tekintélyes embereit.

Ezzel szemben mi itthon nem ápoljuk, inkább eltakarjuk azt az
egyszerű tény, hogy politika sincs tekintélyek nélkül. Bármennyi-
re szeretnénk is: az emberek e szférában is ikonokat keresnek, de

legalábbis olyanokat, akik *felkínálják* a politika érthető kategóriákba rendezését. Voltaképp ez ugyanis a politikai tekintély lényege: érthetővé, átláthatóvá és átélhetővé tenni a politikát. Ez persze igenis megköveteli az *érzelme*k megdolgozását, de hát ki gondolná, hogy az Egyesült Államok történetének hatalmas személyiségei pusztán csak a politikai eszünkre akartak volna hatni. Nem; a tekintély mindig az érzelmeinken keresztül közelít hozzánk, szemben a bürokratóval, aki mindig racionálisan akar győzködni bennünket.

Nem azt állítjuk, hogy a politika ugyanolyan területe az életünknek, mint a művészetek. Még akkor sem mondjuk ezt, ha nagyon sok politikus vont párhuzamot e két szféra között, és a jó politikáról azt mondta: az olyan, mint a művészet. Túl messzire vezetne, miért megtevesztő, ha a politikust összefüggésbe hozzuk a művészettel. Elvégre tömeggyilkosok gyakran nagy zenerajongók. S az *Apokalipszis most*ban is Wagnerre indul a roham...

Ám az sincs rendjén, hogy a politika mai eszménye teljesen tekintélyellenes. Ez ugyanis bizonyos értelemben *tehetségellenességet*, vagy másképpen: a nivellálás szándékát is kifejezi. Egyetlen politikus se legyen tehetséges, egyikőjük se emelkedjen a másik fölé, és főképpen: egyikőjük se hasson ránk!

Az eszmény viszont a gyakorlatban tökéletesen működik. A politikai tekintélyek korán túlléptünk, de helyükbe nem jött senki és semmi, csak egy folyamatos vegetáció az elbürokratizálódás és az egyenpolitikusok világában. Semmi csodálkoznivaló nincs az úgynevezett demokráciadeficiten, amelynek alapja voltaképp a jó *tekintély deficitje*. Amíg nem leszünk képesek arra, hogy tekintély és tekintélyelvűség között különbséget tegyünk, amíg a politikai tekintélyt tévesen a zsarnoksággal azonosítjuk, addig ez így is marad.

Július 4-e a tekintély ünnepe is – a tekintélyelvűséggel szemben.

2018. szeptember

HALÁLOS ÁTKAROLÁSOK – A MÉTELYÉRT LELKESEDŐ NŐKRŐL

Mint minden, a nők vágyai is változnak korok szerint. A 19. század végén és a 20. század első felében fiatal (szinte tinédzser) lányok vágytak arra, hogy idősebb (és nem utolsósorban híres) férfiak oldalára kerüljenek. Mondhatjuk persze, hogy az ilyesfajta vágy örök, és valóban lehet ebben valami, de az is tény, hogy soha annyi ismeretlen nő nem bukkant fel ismert művészek, írók, politikusok oldalán, mint éppen ebben a korban. Gondoljunk Ady Csinszkájára, de éppenséggel gondolhatunk Alma Mahlerre és másokra is.

Ritkán esik szó azonban arról, hogy a női vágyaknak nemcsak híres írók a kiszemeltjei, de híres *diktátorok* is. Hitler például egész háremet tartott maga körül ifjú és vágyteli nőkből. Elkezdte ezt az 1920-as évek közepén, s a fiatal és többnyire rejtegetett lányok végigkísérik későbbi pályáját.

Ráadásul a köréje sereglett nők nem csak németek. Unity Mitford például angol nemesi családból származott, és a 30-as évek közepén települt át Németországba a bálványozott férfi kedvéért. Ma már tudjuk, hogy módszeresen készült Hitler behálózására, a vele való megismerkedésre, s arra, hogy mellette töltsön be világtörténelmi szerepet.

De persze nem ő volt az egyetlen. Maria Reuter is elhatározta, hogy beférkőzik a Führer kegyeibe, és így is tett. És mások is. Valamennyiüket lenyűgözte Hitler személyisége és bánásmódja.

Elképesztő történetek ezek. Szinte valamennyi, Hitler környezetében megforduló nő öngyilkos lesz. Nem tudjuk, azért-e, mert kegyvesztetté váltak, vagy mert újabb nők léptek a helyükbe. Mindenesetre elképesztően ugyanúgy végzik; a különbség legfeljebb az köztük, hogy van, akinek sikerül az öngyilkosság, másvalakinek nem. A már említett angol nő, Unity Mitford például túléli, mi több ezt követően visszatér Nagy-Britanniába. El tudjuk képzelni, milyen élete

lehetett neki ott – s nem csak a lőtt fejseb agykárosító hatásai miatt –, régi hazájában?

Mindahhoz a női koszorúhoz képest (akik között idősebb és vagyonos dámák éppúgy voltak, mint ifjak) meglepő, hogy az utókor szinte csak az utolsó, Eva Braunra emlékszik. Holott még Magda Goebbels is nagyon közel állt a Führerhez, s akinek férje, dr. Goebbels meg is jegyzi naplójában, hogy „szemétnek” tartja Hitlert, amiért szemet vetett rá.

Szóval, a korezmény (az ifjú és a sikerért mindenre képes nő) ismerete nélkül még a hitlerizmus mindennapjait sem érthetjük. Érteni persze nem azért akarjuk, hogy fel is mentjük. Csupán azért, hogy rámutassunk: a karizmatikus férfi vonzereje olykor nem válogat. A hálóba szántszándékkal bekerülni akaró lányok és nők aztán már ki sem akarnak, és nem is tudnak kerülni a hálóból. Hitler ölése e téren is halálos volt.

2018. május

7. FEJEZET

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI REFLEXIÓK

FRANCIS FUKUYAMA ÉS A KÉPZELET TÁGASSÁGA

Egy pillanatra dőlünk hátra a parton, hunyjuk le a szemünket, és képzeljük el, hogy nincs többé populizmus, nincsenek populisták.

Megédesíti napunkat a gondolat, mert bár a populizmus *tényleges* kiiktatása nem látszik könnyen kivihetőnek, *elképzelni* végtelen könnyű. Képzletünknel nincs, mi tágasabb, s mi elképzeljük a napot, amikor populizmus nélküli hajnalra ébredünk. Hogy ez milyen lenne?

Örömnünp. Diadalív.

Voltaire sorai persze azonnal ránk köszönnek: „ha Isten nem lenne, ki kellene találni”. A nagy francia persze nyilván arra utal, hogy az ő korában létező Isten helyébe – az emberiség szűk fantáziája okán – egy *másik*, egy *ugyanolyan* Isten lépne. Ámde a populizmus és a populisták felkent ellenzői nyilván ezzel a megoldással manapság nem békülnének ki. Populisták helyére újra csak populisták? Na, ne.

Amikor Francis Fukuyama 1989 nyarán megírja *A történelem vége?* című tanulmányát, írásában nem ejt szót populistákról. Akkor még nem voltak? Vagy csak elfelejti megemlíteni őket? Beszél azonban valamiről, ami mai szemmel fontos: a politika *mint olyan* (azaz a régi vágású politika, amelyben még vannak politikusok) a jövőben megszűnik, s helyét az új típusú politika, az *ügyek igazgatása* veszi át.

Ahol igazgatás van, ott igazgatás van!

Ahol igazgatás van, ott populistaszerű, fura lényekre nincs szükség. Ha netán mégis felszínre bukkannak ilyen népségek, a liberális demokrácia nevében ki kell iktatni őket. Képzeljük csak el: egyszerűen eltűnnek a populisták!

Igen, elképzeljük. A földgolyón immár egyetlen populista sincs. Képzelt globális rendeletileg betiltottuk őket. Ámde két újabb kérdés, meglehet, ránk törhet: a továbbiakban *kik között* lesz akkor vita a demokráciában? S kell egyáltalán vita?

Naná, mondja képzelgő lelkünk; a demokrácia éppenséggel a vita terepe, csak hát vannak (mint a populisták), akik nem *méltók* a vitára. De mi van akkor, ha ily módon nem maradnak, akik vitatkozni tudnak egymással, merthogy olyanoknak kellene vitatkozniuk, akik voltaképp egyetértenek? Ők ugyan miről vitatkozzanak? Beleborzongunk, mennyire bonyolult ez a dolog.

Ülünk a nyugágyban, közben ránk köszönt az alkony, s mire a kókoltélt felhörpöljük, a parton már egyetlen populistaszerű alak se kóricál. Lábszárunkat nyaldossa a tenger, pereg rajtunk a homok, kisebb szirti cápák is kiúsznak a partra. Minden szép, minden jó, mindenmel meg vagyunk elégedve.

2018. május

JOHN GRAY ÉS A FELVILÁGOSODÁS UTÁNI KOR LIBERALIZMUSA

A liberalizmus hosszú időn át való megkérdőjelezhetetlen uralkodásának sok összetevője volt, s ezek közül talán a legfontosabb, hogy

a liberalizmus mint eszme univerzálisnak gondolta önmagát. Legalábbis ezt állította a kiváló John Gray egy 1994-ben magyarul is megjelent könyvében (*Liberalizmus*), annak is a posztliberalizmusról szóló utolsó részében. A szerző nem mást tesz, mint végigveszi, mi mindenre volt szüksége a liberalizmusnak ahhoz, hogy ezt az univerzális szerepet betölthesse. S az univerzalizmust megalapozó, a felvilágosodásig visszanyúló *történetfilozófiát* nevezi meg meghatározó elemként.

Ha jobban megnézzük, hogy e történetfilozófia mögött mi húzódik meg, akkor az ész munkájára bukkanunk, pontosabban olyan posztulátumra, miszerint a világ bárhol, ha tetszik, egyetemesen berendezhető. Ám Gray arról is beszél, hogy éppen ez a „bármikor, bárhol” alapállás az, ami a legproblematicusabb, s mi is induljunk ki ebből.

Az első, amit megállapíthatunk, hogy a demokratizálás kelet-közép-európai hulláma megerősíteni látszott a felvilágosodás hagyományát, hiszen a szovjet rendszerű diktatúrák sorban demokratikus jogállamokká alakultak át. De már itt elgondolkodtató Gray nézőpontja. Ő ugyanis a felvilágosodás univerzális üzenetét éppen a szovjetrendszer felbomlásával látja annulálódni. Merthogy az univerzalizást az jelentette, hogy a diktatúra mellett létezett egy másik világ is, amely felé folyamatosan lehetett *törni*. Amint azonban egyes országok maguk is liberális demokráciákká váltak, megszűnt az egyetemesség.

Ha igaza van Graynek, akkor a liberalizmus világban betöltött szerepében változás van, vagy másképpen: az egyetemesség értelmezésében van változás. Mégpedig ott, hogy nem feltétlenül a racionális cselekvés a fő motiváló tényező. A liberalizmus ma nem azzal akar híveket szerezni magának, hogy tudja a racionális válaszokat. Sőt az „új egyetemesség” éppen az ellenkezőjére épül. Annak felismerésére, hogy ideológiai értelemben nem hozható létre egyetemesség.

Ezt fejti ki részletesen tanulmányában John Gray. A dolog lényege, hogy a liberalizmus mint eszme nem tart többé igényt az egyetemes érvényességre. Vagy úgy is mondhatnánk: nem *szabadna*, hogy

igényt tartson ilyesmire. Sokkal inkább beszélhetünk arról, hogy a liberalizmusnak érzékenyebbé kell válnia a pluralizmusra. A pluralizmus a politikai filozófia egyik gumifogalma, aminél sokszor nem világos, hogy voltaképp mit is jelent. A sokféleség magán a liberalizmuson *belül*, avagy ideológiák egymásmellettségét. Gray szerint egyértelműen az utóbbiról van szó. A szerző itt abból indul ki, hogy a fejlett Nyugat-Európában is sok *nem liberális* csoport él a liberális demokráciák keretei között. Ezekkel kapcsolatban kétféle magatartást alakíthatunk ki. Az első, hogy elítéljük őket abból az alapállásból, hogy a liberális demokráciában csak a liberális gondolkodásmódot elfogadók lehetnek értékesek. A másik, hogy tudomásul vesszük: a nem liberális attitűdű csoportok nem véletlenül vannak jelen, s voltaképp jelenlétük adja meg a pluralizmus igazi tartalmát.

2020. szeptember

BARABÁSI ALBERT-LÁSZLÓ, A GEPÁRD, A SZAVANNA ÉS A HÁLÓ

Az a körülmény, hogy a világban (vagy a magyar politikában) zajló folyamatok *nem* egy összeesküvés részei, még egyáltalán nem teszi feleslegessé azt a következő kérdést, hogy akkor *miért kelti a világ* sokszor azt a képzetet, hogy a folyamatoknak rendezett, összehangolt jellegük van. A hálózatelmélet éppen erre a „szürke zónára” kíváncsi. Az érdeklő, ami sem a nagyvonalú összeesküvéselemélet-gyártókat, sem pedig az ő kitessekelőiket nem: hogy ti. mi mozgatja, mi változtatja, mi dinamizálja a körülöttünk zajló folyamatokat? És még valami: a *kölcsönhatások*.

Nyilván minden olvasó előtt ismert, hogy hányszor követjük el azt a hibát, hogy jelenségeket csak önmagukban értelmezünk. Természetesen *ettől* vagyunk emberek; a mindennapokban másként működni sem tudnánk. Sokszor az előítéleteink szabályozzák a lépéseinket, s ugye tudjuk, hogy Edmund Burke az előítéleteket az *észt megelőző* (azaz nem megszüntethető) tulajdonságoknak nevezte. Ha azonban tudományosan kívánunk választ adni a minket körülvevő kérdésekre, akkor, akármennyire nehéz is ez a mai világban, kapcsolatot kell találnunk jelenség és jelenség, szereplő és szereplő között. *Viszonyrendszereket* kell vizsgálnunk, nem pusztán egymástól elszigetelt szereplőket.

Hadd idézzek egy – a továbbiak szempontjából is fontos – részletet Barabási *Behálózva* című könyvéből. A régi közgazdaságtanról szólva írja: „A vállalatokat és cégcsoportokat nem egymással kölcsönhatásban álló egységekként kezelték, hanem mindegyikük csak a »piaccal« – egy mitikus, a hatásokat közvetítő egységgel állt kölcsönhatásban. A valóságban a piac nem más, mint egy irányított hálózat. A vállalatok, a vállalatcsoportok, a pénzügyi intézmények, a kormányok és a gazdaság minden lehetséges szereplője ennek a hálózatnak egy-egy pontja... ennek az irányított és súlyozott hálózatnak a szerkezete és fejlődése határozza meg a makrogazdasági folyamatok kimenetelét.”

Természetesen egy, a gazdasági egyensúlyért aggódó, a monetarista iskolához tartozó közgazdász rögvest azt mondhatná, hogy a makrogazdasági folyamatokat a *pénzügyi egyensúly* határozza meg, de ha ezt mondaná, nem a lényegről beszélne, illetve elmenne a hálózatelmélet számára talán legfontosabb kérdés mellett. Ez pedig az *informális kapcsolatok* kérdése.

2015. május

BARABÁSI, A SIKERESSÉG ÉS A KÖZVETÍTŐ KÖZEG

Azt mondja Barabási Albert-László, hogy teljesítmény és siker nem feltétlen járnak párban. Van benne valami, noha első ránézésre a két tényező kapcsolata elvitathatatlannak látszik: valamibe sokat fektetünk be, s az meghozza gyümölcsét. A közhiedelemmel ellentétben azonban ez nincs, vagy nem feltétlen van így.

De most mi a témának egy másik aspektusát érintjük; azt, amely a teljesítmény és az elismerés *között* helyezkedik el.

Ez pedig nem más, mint az adott életmű „felkarolása”. Ne gondoljunk itt valami gyámkodásra; a teljesítménynek elvben nem kell mankó, megmutatja az magát a nélkül is. Ám ha jobban megvizsgáljuk: nem árt, ha egy egyébként tehetséges író is felkarolnak.

„Egyedül nem megy” – énekli Kern és Garas Sándor Pál kultuszfilmjében, s ez még inkább így van tudományos vagy művészi teljesítmények esetén.

Franz Kafkáról például tudjuk, hogy számos remeket írt. De vajon *az* a hírnév és ismertség, ami neki (főleg halála után) megadatik, vajon mennyire következik magából a művekből, s *mennyiben* barátai és tisztelői „beléje fektetett” munkájából.

Nagyon nehéz ezt megválaszolni. Az tudjuk, hogy Josef K. számmunkra mind a mai napig szimbólum, de vajon hány „Josef K.” lappang íróasztalok mélyén, vagy kering szűk baráti körök elbeszéléseiben? Vajon hány tehetséges ember nem jut el a hírnévig, s nem azért nem, mert nem elég jól csinál valamit, hanem mert nincs megfelelő – hogy is mondjuk – *közvetítő* közege.

A közvetítő közeg létezése perdöntő egy életmű kiteljesedése szempontjából. Sok – s ráadásul befolyásos – embernek egybehangzóan azt kell hinnie: ez az életmű méltó a felkarolásra. Ráadásul sokszor ennek a közegnek az adott személy *ellenében* kell hinnie,

merthogy az adott személy történetesen nem bízik magában, s megkérdőjelezi tehetségét.

Szóval számoljunk azzal, hogy tehetségünk kibontakoztatása nem csupán rajtunk, hanem azon múlik: vannak-e közvetítőink. Nevezhetjük *hírnököknek* is őket. Szerepük az, hogy rólunk kedvező hangot üssenek meg, lépten-nyomon segítsenek nekünk, keltsék jó hírünket.

Ha nincs ilyen közegünk, ha egyszerűen csak „jók” vagy „tehetségesek” vagyunk, teljesítményünk semmilyen ingerküszöböt nem ér el. A teljesítmény önmagában „üres lap”, arra még írni kell valamit. Akik írják, azokra van igazán szükségünk a *közéleti* sikerhez.

2018. július

THOMAS KUHN ÉS A HŰSÖLŐ IGAZSÁG

„A paradigmák közötti verseny bizonyítékokkal eldönthetetlen harc” – írja Thomas Kuhn zseniális alapkönyvében, *A tudományos forradalmak szerkezetében*.

Mit is jelent ez a mondat?

Hát, első ránézésre éppenséggel ellentmondani látszik a tudomány alapvető igazságának, amely nagyjából úgy szól, hogy a tudomány éppen attól tudomány, hogy vannak benne igazságok. Persze némi gyanú támadhat bennünk a tekintetben, hogy ha tudomány és igazság egy, akkor hogyan lehetséges, hogy annyiféle tudományos elmélet létezik egymás mellett, s mind azt állítja magáról, hogy neki van igaza. Nem könnyű megmagyarázni.

De azt sem, hogy miért is ne lehetne bizonyítékokkal eldönteni egy vitát. Hát nem arra való a tudomány, hogy éppen a bizonyítékok *révén* győzzük meg a kétkedőket?

Nos, nem arra való. Az „én” bizonyítékom ugyanis az én bizonyítékom, s nem biztos, hogy ez másnak is bizonyíték. Bármennyire nehéz is kimondani, a tudományon belül merev választóvonalak vannak, s lehet, hogy az egyik elmélet legyőzi a másikat, de ezt nem azt jelenti, hogy a másik elismerné vereségét, vagy, hogy beállna az örök béke.

De ha nem az igazság, akkor mi dönti el a tudományos vitákat?

Attól tartok, nagyon prózai dolgok. Ki tud több tudóst meggyőzni arról, higgyen az ő igazában. Azaz: nagyon is póré, materiális, nem pedig emelkedett és eszményi dolgok. Kuhn nagyon szépen leírja, hogy a tudományos közösségen belül mindig van egy hullámmás, és nagyon erősen hinni kell bizonyos elméletekben ahhoz, hogy a régit letaszítsák trónjáról, és a helyébe egy másik elméletet állítsanak.

S ha ez így lehet a tudományban, jó okunk van feltenni: a politikában még inkább így van. A politikusok szeretnek hivatkozni a tényekre. Az ő tényüktől azonban nem lehet azt várni, hogy azokat ellenfeleik is tényként ismerjék el. S a politikában még inkább az dönt, hogy mely ideológia, program, személy mögé mekkora népszerűség sorakoztatható fel. Ennek pedig semmi (na, jó: nem sok) köze van az igazsághoz.

Az igazság ma tudományban és a politikában *nyugszik*. Pihen, hűsöl, árnyat ad, néha szeretünk odatelepedni mellé. De hogy ő legyen a vezérlő csillag? Képtelenség. Hivatkozni persze lehet és kell rá – jól jönnek az emelkedett eszmék. De végső soron mindig az dönt, hogy bármely tudományos vagy politikai eszme mögött *hányan* állnak.

2019. február

VALÉRY GISCARD D'ESTAING

ÉS BURKE SZÉKE

„Míg a hatalom mérhető, a hanyatlást csak érezni lehet” – írja Valéry Giscard d’Estaing, volt francia köztársasági elnök. Ő az, aki nem sokkal De Gaulle után jött, s ő az, aki megelőzte Mitterrand-t. Mindkettőről bőven ír könyvében, de persze legbővebben Franciaország hanyatlásáról, amit, ugye, csak érezni lehet.

Ez a könyv nagyon szerénnyé kell tegyen minket. Pontosabban átértékelteni velünk a saját hanyatlásunkról eddig gondoltakat. Giscard nem olyan nyelven beszél, mint a mi Bibó Istvánunk, aki ugyebár zsákutcás történelemről beszél. Viszont nagyon rádöbrent bennünket arra: nem csak mi vagyunk a világ esendői. Sőt. Nagy nemzetek is küzdhetnek a permanens hanyatlással.

Másról sem szól ez a remek könyv, mint arról, hogy micsoda nehézségeket jelent egy országnak kilábalnia a hosszú feudalizmusból. Ez bizony nem az angolszász sikersztori; itt a hosszú történelmi „előjátékból” dehogyis jön boldog demokratikus beteljesülés. A könyv potom kétszáz évre teszi a francia vajúdást a demokráciával. Pontosabban két „inkompatibilis” tábor (monarchisták és republikánusok) izszebirkózását egymással. S a szerző nem áttall nemzete legnagyobb történészével, François Furet-vel is vitába szállni, aki szerint a köztársasági irány úgy az 1880-as évekre eldőlt. Dehogy dől – mondja –; egészen az utolsó évtizedekig, sőt napjainkig jelen van ez a vita – alapkérdésekben.

Ami a hanyatlás állandó kísérőjelensége. S amin jó lenne változtatni. Giscard (könyvét 2000-ben írta) változtatni is akar rajta. Példának okáért valamiféle egység megteremtésével. „Politikai rendszerünket egységes egészként, s nem két antagonistikus társadalom szembenállásaként kell kezelnünk” – írja, s a magyar olvasó ekkor nagyot sóhajt, de persze mosolyog is. Hogy tehát van még a világon ország,

ahol szembenállás van két tábor között? Ki hitte volna? Aztán, ha lehet, sóhajunk még csak erősödik: „szó sincs róla, hogy szakítanunk kell a múlttal, a múltat semmiképp sem kell eltörölni. Szilárdan valom, hogy a történelmi folytonosságot fenn kell tartani, mert az határozza meg döntő módon egy-egy nép arculatát.”

Hú, itt már nem is sóhaj szakad ki belőlünk, itt már szabályosan hörgünk.

De persze a szerző még ezen is túlesz, amikor megidézi egy képzeletbeli találkozót Edmund Burke-vel, a francia forradalom nagy angol teoretikusával. Burke és ő ülnek egy étteremben (amelynek történetesen Révolution a neve), és beszélgetnek. De nemcsak beszélgetnek, hanem más vendégek is gyűlnek köréjük, akik felismerik őket. Egy vendég például Giscard-t nézi Burke-nek, s a volt elnök szelíden figyelmezteti tévedésére:

– Nem, nem én vagyok az, hanem a másik úr.

S hogy miről beszélgetnek? Burke megkérdezi tőle:

– You are historian, aren't you?

– Inkább politikusféle. De érdekel a történelem.

Erre Burke azt mondja neki: írja meg a „másik történelmet”. Ami végül is nem lett, de lehetett volna.

De aztán a képzeletbeli találkozón Giscard elalszik. S egy diáklány kelti fel, aki odatelepszik Burke ott hagyott székébe. S két kézzel szorítja magához a Burke aláírásával díszített szalvétát.

– Nagyon boldog vagyok, hogy találkozhattam, hogy megismerkedhettem vele – mondja a lány lázasan csillogó szemmel.

– Én is – feleli Giscard.

(Valéry Giscard d'Estaing: *A franciák. Reflexiók egy nép sorsáról*. Európa Kiadó, 2002.)

2018. január

HELMUT SCHMIDT ÉS A SZÜRKE EGY ÁRNYALATA

„Visszatér belé az élet, ahogyan az adrerálszint emelkedése visszaadja az erőt a sérült bivalyoknak” – írja Valéry Giscard d’Estaing francia köztársasági elnök Helmut Schmidt német kancellárról.

A két politikus valamikor a 70-es évek végén találkozik Párizsban, ám a találkozón Schmidt rosszul lesz. A szobában ketten vannak, még a tolmácsok sincsenek jelen. Angolul beszélgetnek, amikor a rosszullét bekövetkezik. A kancellárnak le kell feküdnie a díványra, mi több az eszméletét is elveszíti. Kint a stábok várakoznak, rajtuk is túl a sajtó. Ha kiderülne, mi történik bent, azonnal szárnyra kelne a hír. Giscard cselekszik. Felhívja az Élysée orvosát és – teljes diszkréció mellett – odarendeli. Titkos útvonalon jön, nem veszi észre senki.

Miközben azonban Giscard várakozik, végiggondolja a sajátos helyzetet: kint azt hiszik, hogy ők ketten nagyban a világpolitikáról tárgyalnak, erre partnere eszméletlenül, szürke arccal, zihálva fekszik az ágyon. „Arra gondolok, hogy van valami shakespeare-i abban, ahogyan itt vigyázok rá. A helyzet inkább két barátot, mint két magas rangú országvezetőt idéz. Mit gondolna a közvélemény, a tömeg, ha így fedeznének fel bennünket. Helmutot a kanapén, engem meg, amint mozdulatlanul és tehetetlenül őrködöm fölöttem?”

Kisvártatva megérkezik az orvos és segítje, s megállapítják, hogy a szív működés szabályos, nem olyan súlyos a dolog. Néhány perccel később Schmidt felébred, sőt egy óra múlva már részt is vesz a tiszteletére adott vacsorán. A végén rövid pohárköszöntőt is mond.

(Valéry Giscard d’Estaing: *Hatalom és élet*. Európa Kiadó, 1992.)

2018. szeptember

DAVID VAN REYBROUCK ÉS A POLITIKAI PÁRTERÁPIA

Magyarországról nézve el sem tudjuk képzelni: a világban mennyi reformjavaslat születik a gyengélkedő demokráciák megjavítására. Nem csoda. Nálunk ugyebár van két közkeletű tétel: a) a nyugati világ demokráciáival nincs is probléma; b) ellenben itthon nagy a baj, mert a demokráciát a Fidesz lerontotta és valamilyen szörnyűséges rendszerré lényegítette át.

Azért kísérletképpen megpróbálkozhatnánk egy lakatlan szigetre vonulni, és oda olvasmányként nem a Bibliát vinni magunkkal, hanem az említett reformterveket. Jó nagy lakatlan sziget kéne, hogy elférjenek ezek a szövegek, és jó hosszú ott-tartózkodás, hogy az olvasás végére érjünk.

Vihetnénk például a már általam is sokszor emlegetett David Van Reybrouck belga politikai esszéista könyvét: *A választások ellen*. Amelyben részletesen leírja, hogy milyen rendszerrel kellene felváltani a csupán választásokra épülő mai demokráciákat. Mit mondjak: nem vigasztaló olvasmány. Ilyesmiket ír (nem Magyarországról, hanem az általunk dicsőített európai demokráciákról): „A helyzet tarthatatlan. Ha politikus lennék, álmatlanul forgolódnék éjszakánként. Szenvedélyes demokrataként már így sem alszom jól. Időzített bombán ülünk, a látszólagos nyugalom csak vihar előtti csend. Mint 1850-ben, amikor a munkáskérdés izzott már, de még nem robbant.”

De a kiváló belga szerzőnek nemcsak alvási szokásairól és szenvedélyes demokrataságáról tudunk meg sokat. Hanem arról is tájékoztat minket, milyen módon lehetne orvosolni a mai demokráciák problémáit. Amolyan vegyes rendszert képzél el, amelyben a választások mellett komoly szerepet kapna egy régi-régi módszer: a sorsolás. Nagy szakirodalmat mozgatva mutatja be, a nyugati világban mennyien és milyen állhatatosan akarnak visszatérni a sorsolós módszerhez (Rousseau is sokat ír róla), amit azonban nem szabadna

kizárólagossá tenni. A választás mellett a sorsolás lehetne a demokrácia megmentője, amivel helyre lehetne állítani vezetőik és vezetettek réges-rég megbomlott és ma helyreállíthatatlannak tűnő viszonyát.

S itt jön a párterápia. Merthogy a szerző szerint vezetők és vezetettek *párterápiájára* van szükség, hiszen a vezetők lenézik a népet, és a népre támaszkodó pártokat populistának minősítik. A nép lenézi vezetőit, és egy elkülönült elitként tekint rá. Mi segíthet itt? Csakis egy párterápia.

E csúcstalálkozó helyszíne lehetne a már említett lakatlan sziget. Vezetők és vezetettek (e két egymásra fenekedő réteg) itt gyűlnének össze – szakavatott terapeuták társaságában. Kezdetben bizonyára furcsán néznének egymásra, és semmiféle ahaélményük nem lenne. Aztán a dög melegben közösen ülnének a pszichiáter lócáján, és kezdenék kapiskálni a dolgot: ők ketten bizony a demokrácia alaptényezői. Egy-egy ülés után vezetők és vezetettek beúsznának a tükörkék óceánba, búvárkodnának is kicsit, aztán közösen pihegnének a forró fönyenyen. A „lakott szigetre” addig nem is jöhetnének vissza, amíg a párterápia sikerrel nem kecsegtet.

2018. július

DANIEL GOLEMAN, A TÉRDEPLÉS ÉS A MOSOLY

Daniel Goleman *Társas intelligencia* című könyvében (sok egyéb történet között) szerepel a következő: „Irak amerikai lerohanásának kezdeti napjaiban egy csapat katona kereste fel a helyi mecsetet, hogy találkozzon a város vezető egyházi méltóságaival... Érkezésükre nagy tömeg verődött össze, attól tartva, hogy az amerikai katonák

szellemi vezérüket akarják fogságba ejteni, netán lerombolni a mecsetet, a szentélyüket. Elkötelezett muzulmánok százai sereglettek a katonák köré, öklüket rázva ordítottak, miközben a felfegyverzett szakasz felé nyomultak. Christopher Hughes alezredes gyorsan döntött. Felkapott egy hangosbemondót, és katonáinak kiadta a »térdre« utasítást. Miután fél térdre ereszkedtek, a következő utasítás az volt, hogy irányítsák fegyvereiket a föld felé. Majd kiadta a parancsot: »mosolyogj!«. A tömeg hangulata azonnal megváltozott. Néhányan még kiabáltak, de a legtöbben visszamosolyogtak... Ez a gyorselméjű lépés a másodperc töredéke alatt, szédületes gyorsasággal lezajlott szociális mérlegelés eredményeként született.”

A történet egy robbanásveszélyes szituáció visszafordításáról, megszelídítéséről szól. Egy katonai előljáró történetesen jól kezelt egy helyzetet, s ezzel emberéleteket kímélt meg. Képes volt felmérni egy *társas* játszma kimenetelét, és ugyancsak képes volt gyors döntést hozni. Goleman történetében az amerikai katonák a föld felé fordítják fegyverüket, és mosolyognak. Bizonyos értelemben megalázkodnak, hogy megmenthessenek egy fenyegető helyzetet. A történetben minden benne van, amit kicsit elméletibb síkon Alexis de Tocqueville is fontosnak tartott regisztrálni, amikor azt írja többször hivatkozott könyvében, hogy az emberek boldogan és önként mondanak le jogaik egy részéről a többi joguk épségéért cserébe.

A Goleman-történetnek épp az a lényege, hogy megmutatja, mit tegyünk, ha ellenséges közegbe kerülünk. A *Társas intelligenciát* olvasva határozottan az a benyomásunk, hogy szerencsés esetben előhívhatók a tradíciók, de persze kérdés, mit tett volna az adott helyzetben, mondjuk, Smith, Taylor vagy Norris alezredes. Hughes alezredes történetesen megtalálta a pacifikáló megoldást, ami arra mutat, hogy minden helyzetben *van* ilyen megoldás.

A magyar politikai osztály egyelőre messze van az ilyen megoldástól...

2018. február

A FÜGGÉS, A KÖDFELHŐ, A PUSKA ÉS A KÖNYVTÁR

Nem, a szerző nem buggyant meg, hogy mindenféle, össze nem illő szavakat válogat egymás mellé. A címben szereplő szavak három műből valók. Ezekből szeretnék pár sort idézni, s hozzájuk nyúlfarknyi kommentárokat fűzni. Kezdjük is az elsővel.

(Függés.) Azt írja Anthony Giddens, a „harmadik út” gondolat világhírű szerzője – és éppen *A harmadik út* című könyvében –, hogy „a globalizáció semmiképpen sem kizárólagosan, sőt még csak elsősorban sem a kölcsönös gazdasági függést foglalja magában, hanem az idő és tér átalakulását életünkben”. Ismételjük meg: a baloldal sztárszerzője a globalizációt nem egyoldalú „új függésként” értelmezi az életünkben. Illő erre emlékezni egy olyan korban, amikor a globalizáció hívei a nemzetállam anakronizmusáról és kimúlásáról beszélnek, és a kis országok számára semmi mást nem tudnak ajánlani, mint hogy kövessék a nagyokat.

(Ködfelhő.) Azt írja Tony Blair *Utazás* című könyvében (ne feledjük, ő aztán Anthony Giddens kottájából dolgozott anno), hogy „a legtöbb normális ember számára a politika amolyan távoli, olykor bosszantó ködfelhő. A legtöbb politikus ezt nem fogja fel, ami végzetes hiba. Oda vezet, hogy nem az egész képre, hanem annak egy részletére fókuszálnak. Ennek következtében a dolgok elveszítik arányaikat, ami paranoiát szül, és gátolja őket a valóban előrevivő dolgok megértésében.” Vajon hogyan is van az „egész képpel” az a hazai baloldal, amely Orbán eltakarításán kívül eddig másfajta „egészet” nemigen tudott mondani, s mindig ugyanoda, a részletek részleteihez lyukad ki?

(A puska és a könyvtár.) Azt írja Barack Obama *Vakmerő remények* című könyvében, még bőven elnöki ciklusai előtt, hogy „demokráciánk még jobban működhetne, ha belátnánk, hogy mindannyiunkban

vannak tiszteletre méltó értékek: ha a liberálisok legalább elismernék, hogy a sportvadász érezhet ugyanúgy a puskája iránt, ahogyan ők a könyvtárak könyvei iránt”. Nos, itt felhívnom a figyelmet egy kulcszóra: *mindannyiunk*.

Giddens, Blairt és Obamát nem véletlenül választottam. Ők nyilvánvalóan a bal-, sőt a progresszívnek nevezett oldal ikonikus figurái. Illő figyelni rájuk. Szűrjünk is le a fentiekből három progresszív tanulságot:

1. Van teendő a globalizáció (újra)értelmezésével kapcsolatban. Szép ábránd a világállam, de nem annyira szép, ha a függőségek (szabadságtalanságok) új rendszerét hozza nekünk. Legyen a baloldal önmegújulásának ikonja ebben: Giddens.

2. Van teendő abban, hogy a ködfelhő ne boruljon az elmékre. A mai korban szinte kívánatos dolog nem érteni, mi több lebecsülni a „népet” (miközben élni-halni a „civil társadalomért”), s populistának mondani mindent, ami arra utal, hogy a politika emberek között zajlik. De azért az „egész képet” mégis e kettő alkotja: elit és nép. Az újragondolás ikonja itt Blair legyen.

3. Van teendő abban, hogy a másik fél, a politikai rivális identitását lassan kezdjük komolyan venni. Ez persze nem könnyű. Zavarba ejtő látni, hogy a másik oldalon állókról körülbelül annyit tudunk mondani, hogy örültek, marhák, gonoszak, lerontják a demokráciát, szétdúlnak mindent, sőt: nem is emberek! Pedig olykor csak annyiról van szó, hogy kinek a puska (de nem ám harci eszközként), kinek a könyvtár. Empátiaügyben (mert hát erről is hosszasan ír) legyen a baloldali újragondolás ikonja: Barack Obama. Persze aláfestésként feltehetjük a Jimmy Fallon-show valamely adását, de ez nem szükségszerű.

Egyébként pedig érdeklődve figyeljük, ki lesz az MSZP új elnöke, kik lesznek az új tisztségviselők, és hogy ki, hogyan, kivel épít csapatot. Merthogy állítólag (25 év után) eljött a csapatépítés ideje! Ez persze kicsit megkésettnek látszó opció, de hát egyelőre nem látszik

jobb. Illetve de: Obama (akkor még) elnökjelölt második passzusa: a könyvtár!

A magyar baloldal programja a fenti három könyvben megvan. Oké, ha a mai baloldal azt mondja: Giddensen és Blairen túllépett az idő, s Obama is lelép lassan. Igaz. De akkor van másik három könyv. Nem is beszélve arról, hogy van az a „bizonyos” 50 könyv is. Szóval van kínálat. Előbb-utóbb jönnie kell a keresletnek is.

Ezzel a „vakmerő reménnyel” zárom soraim; a kongresszusnak eredményes munkát kívánok.

2016. június

JOÓ TIBOR ÉS EGY TÖRTÉNETI MAGYARÁZAT

Szokták mondani emberek, hogy ha egy lakatlan szigetre kerülnének, a Bibliát vinnék magukkal. Nyilván mert annyira egyetemes, annyira átfogó, hogy belőle minden kiolvasható és a rögmagányba kényszerült ember menten a világ közepének érezné magát.

De ha egy merész ugrással azt kérdezzük: mit vinnénk magunkkal, ha elvonulnánk, hogy megírjuk a magyar jobboldal helyzetjelentését, akkor már korántsem lenne olyan egyszerű a helyzet.

Biztosan vannak, akik Magyar Bálint szellemi termékét, a *maffia-államos trilógiát* vinnék magukkal, vagy épp Ungváry Rudolf „fasiszta mutációs” alkotásait. És sorolhatnánk vég nélkül, hogy a Fidesz ellenlábasai milyen könyveket és tanulmányokat csapnának a hónuk alá.

Nincs okom bántani őket ezért. Ők is éppolyan megfigyelői a politikának, mint én, ők is látnak, amit látnak, és a látottakból tapasztalatokat szűrnek le. De szabadjon annyit megjegyezni: a forgalomban lévő Fidesz-értelmezések – félek – a lakatlan sziget emberének kíváncsiságát sem tölténék be. Merthogy (ismét csak bocsánat) semmit nem magyaráznak meg.

Ezért hát elmondom, mi lenne az én „egy könyvem”.

Nos, Joó Tibor 1940-ben írott, *A magyar nacionalizmus* című műve lenne az. És azt is elmondom, miért ez. Azért, mert ennél élesebben másnál nem láttam megvilágítani egy *történelmi folyamatot*, s e folyamaton belül egy állandóságot.

Kezdjük a *folyamattal*. A folyamat Magyarországnak a nyugati kultúrkörbe való bekapcsolódása, sőt integrálódása. A szerző szépen leírja, mit jelentett ez, s hogy Magyarország István király óta európai ország, és törekszik is arra, hogy az legyen. Az *állandóság* viszont az, hogy miközben Magyarország európaizálódik, mindig megmarad *nomádnak*.

A szerző azt állítja, hogy nincs még egy olyan ország, amelyben ez a kettősség meg lenne, és igaza is van. Ebből a kevert konstrukcióból következik továbbá a nemzetfogalom speciális jellege. A magyar nemzetfogalom nem olyan, mint a nyugati. A magyar nemzetfogalom a *birodalomfogalom* része, míg a nyugatiban a nemzet önálló entitás.

Rendkívül érdekes, ahogyan Joó levezeti az *Intelmek* közismert tételét: „az egynyelvű ország erőtlen és gyenge”. Ezt a félmondatot akár manapság is szokták idézni például a jelenlegi kormány migrációs politikájával szemben, amely éppenséggel a „soknyelvűség” ellenében az „egynyelvűséget” erőlteti. Vagy másképpen nem akarja a népek keveredését.

Joó elmondja, hogy az *Intelmek*, amikor a soknyelvűséget hangoztatja, a nomád magyar hagyományt követi, amikor is kvázi birodalmi keretek között számos nép élt egymás mellett. „A birodalom lényege az, hogy sohasem nemzeti, hanem nemzetek fölötti állami kötelék” – írja Joó, és megjegyzi még, hogy Nyugaton, a Római Birodalom

bukása után a barbár népek törzsenként (kvázi a későbbi nemzetek előképeként) telepedtek le. Így tehát a soknyelvűség Magyarországon a birodalom régi hagyománya, míg Nyugaton ilyen hagyomány nincs, vagy csak kevésbé. Szó sincs tehát arról, hogy a Nyugaton szerveződő államokon belül (mint ezt esetleg sokan vélnék) különféle népek élneek együtt. Sőt ellenkezőleg: a nyugati nemzetek sokáig arra törekcszenek, hogy nemzeti értelemben egységesítsék magukat, s ennek lesz végterméke a felvilágosodás korában létrejövő (és per-sze Kelet-Közép-Európának is mintát adó) *nemzetállam*.

Ám ennek a nyugati típusú nemzetállamnak az itthon történő adaptációja – folytatja Joó – nem továbbfejleszti, hanem éppen *le-rombolja* a másfajta magyar nemzetet, amely – mint láttuk – mindig birodalmi keretben működött.

Fontos még kiemelni, hogy a szerző a középkort és a kora újkort az univerzalizmus, ellenben a felvilágosodással kezdődő időszakot a partikularizmus időszakának tekinti. A birodalmak egyfajta vallási értékeken alapozódó univerzalizmust képviseltek, amelyek helyébe az egyes nemzetállamok partikuláris – és materiális – önzése lépett.

A válságot az okozza (s éppen a reformkortól), hogy az addig *nem teljes* (a nyugati értékeket és a nomád hagyományokat egyesítő) fejlődés letér az útról, s immár a *teljes* nyugatosodás válik kiemelt céllá. Ez viszont a legneuralgikusabb ponton élezi ki a viszonyokat: a soknemzetiségű birodalom szintjén. Magyarán: a nemzetállam Nyugaton könnyűszerrel alakul ki, hiszen a fejlődés évszázadai e-be az irányba mutattak, míg Magyarországon a fejlődés egy sajátos modellje, a több nemzetiség egymás mellett élése alakult ki. Most azonban a nemzetállam óhatatlanul létre akarta hozni a reprezentatív magyar nemzetet, és ez a többi itt élő népcsoportot is hasonló irányokba mozdította el.

Ezért – vonja le a következtetést – a nemzetállam itt épp ellenkező hatással járt, mint amott.

Nyugaton aztán mindebből levezethetők a különféle ideológiák és eszmeáramlatok, de legalábbis a két alapvető: a liberalizmus és a

konzervativizmus. Mindkettő a boldog, a kivívott nemzeti lét ideológiája, és mint ilyenek, az önálló nemzeti lét eszmei alternatívái. De válhatott-e ilyen alternatívává e két irányzat ott, ahol a nemzet egészen mást jelentett, mint Nyugat-Európában, és ahol a birodalom egy másfajta tradíciót alakított ki?

Itt már – s bocsánat, hogy eddig húztam a tényleges választ – nyakig abban a kérdésben vagyunk, hogy miért olyan a magyar jobboldal, amilyen. Adjuk is meg tehát a tételes választ.

Először is, akik azt szeretnék, hogy Magyarországon is éppolyan konzervativizmus legyen, mint amilyen Nyugat-Európában, azok elfeledkeznek a fent bemutatott (nyugatos és nomád) kettős hagyományról. De nem is pontos ez a megfogalmazás, hiszen szó sincs elfeledkezésről. Merthogy soha nem is ismerték Magyarország reformkor előtti történelmét! Fogalmuk sincs arról a hagyományról, amelyről beszél, illetve azt gondolják, hogy a magyar történelem azonos a *progresszióval*. Ily módon abba a reformkor és a dualizmus bizonyos korszaka tartozik bele, ideológiai értelemben pedig a nemzeti liberalizmus, majd pedig a polgári radikalizmus és később a szociáldemokrácia. Ami ezeken túl van, az nem létezik, vagy legfeljebb negatív, visszahúzó erőként érvényesül.

Nyilvánvaló, hogy ilyen megközelítésből a Fideszből semmi nem lesz érthető, illetve csak annyi, hogy valami nagyon fura, nagyon anakronisztikus képződmény, ami olykor a Horthy-, máskor a Kádár-korszakra emlékeztet, vagy épp a kettőre együtt. De a maffiaátlamos, fasiszta mutációs (és mindenféle) kritikusok semmit nem tudnak arról a nomád hagyományról, amely a nyugatival párhuzamosan évszázadokon át meghatározta a magyar fejlődést. Ezt ők nem létezőnek tekintik. Nem úgy a Fidesz. A Fidesz öregedésével párhuzamosan egyre inkább az tűnik fel, hogy ez a párt ennek a két hagyománynak a letéteményese, vagy inkább: benne testesülnek meg ezek a hagyományok.

S éppen ez a tradíció az, ami miatt Magyarországon a jobboldal *nem tud* konzervatívává válni. A konzervativizmus ugyanis a nyugati

nemzetállamiság egyik reprezentatív ideológiája, amelynek azonban kevés köze van ehhez a magyar tradícióhoz. Ellenben ugyan csak innét érthető, hogy a Fidesz miért lett annyira *vallásos* párt. Emlékezzünk csak, mit mond Joó! A középkor egy vallási-keresztény univerzalizmus kora. A felvilágosodás pedig ennek az univerzalizmusnak a szétfoslása. Azaz: a mai magyar jobboldal egy *régi* univerzalizmus nevében küzd egy mai partikularizmus, illetve annak utódjaként egy *mai* univerzalizmus (a globalizmus) ellen. Távolról sem arról van szó, hogy a mai magyar jobboldal ne tisztelné a sokszínűséget. De nem mindegy, hogy milyen. Ő a történelmi, befogadó, magyar sokszínűséget tiszteli, azt a konstrukciót, amikor birodalmi keretben, a keresztény univerzalizmus védelme alatt élnek együtt népek Magyarország területén. Joó szerint ez a magyar fejlődés lényege, ami a reformkorral szakad meg. S ettől kezdődően valamilyen másfajta, Nyugat-követő konstrukció jön létre, és az egész egyre inkább eltávolodik a hagyományoktól.

A magyar jobboldal ezt a régi történelmi korszakot őrzi a lelkében, és azért hadakozik a migráció ellen, mert ezt összeegyeztethetetlennek tartja ezzel az évezredes örökséggel.

Ellenfelei – ahogy mondtam – mindebből semmit nem értenek, s folyamatosan azt kérik rajta számon, miért nem nyugatos.

Aki meg akarja érteni, hogy nyugatos ő, de nem *úgy*, annak Joó Tibor könyve kimerítő útmutatást nyújt. Ha az olvasó, aki ezt a könyvet vitte magával a lakatlan szigetre, netán egyszer visszatér, nagyobb eséllyel fog tudni eligazodni a mai magyar valóságban.

2019. december

MARCZALI HENRIK ÉS A GÉNIUSZSÁG

Azt írja Marczali Henrik, a neves történész, 1915-ben, nem sokkal az első világháború kirobbanása után a *Külpolitikánk történeti alapjai* című tanulmányának utolsó mondatában: „A magyar géniusz pedig egyesítse a nemzetiség legteljesebb kifejtését az emberiség eszméjéért való buzgó küzdéssel.”

Fogalmazzuk meg ezt a gondolatot mai nyelven: legyünk egyszerre nemzetiek és kozmopoliták. Merthogy ez a ránk mért feladat.

Kezdjük azzal, hogy ez egy egyáltalán nem könnyű feladat. A politika (s különösen a pártpolitika) másra tanít. Legyünk liberálisok *vagy* konzervatívok; szocialisták *vagy* keresztények; mérsékelték *vagy* radikálisok; népiek *vagy* urbánusok. A politikának – éppen, mert lényege a küzdés maga – szembenállások kellene, kard ki kard – mondhatnánk: en garde –, s nemigen tud mit kezdeni a Marczali-féle vegyítős programokkal.

S valóban: túl kéne nőni magán a politikai embernek, hogy befogadjon egy efféle kívánalmat. De azért ne írjuk le olyan könnyen azokat, akik *egyszerre* akarnak például nemzetiek és kozmopoliták lenni. Inkább próbáljuk felfedni az ilyesféle kettős identitás forrásvidékét.

Mindjárt tegyünk is egy állítást: a nemzeti-kozmpolitá nexus akkor formálódik ki, amikor látszólag minden a nemzetállamról szól. Valamikor a 18. században, amikor egyáltalán megjelenik a nemzetek ideológiája. A nemzet egy új keret ekkor Európában, mert ne gondoljuk, hogy a nemzet mindig létezett. Ahogyan a globalizáció is csak a fejlődés egy bizonyos pontján jött, a nemzetállamok is a történelemnek egy meghatározott szakaszán jelentek meg.

Akkor persze viharosan és mindent átkarolóan kezdték elsodorni a régi struktúrákat. Szenvedett is ettől a világ – ahogyan ma a globalizációtól szenved. Hogy miért? Mert az új megjelenésének mindig hasonló a logikája. Jön, és magával sodor. Rengeteg áldozatot hagy, de megállíthatatlan.

Azokkal az országokkal nincs is baj, amelyek a nemzetiesedés él-országai. Nevezzük őket mintaadóknak. Ők diktálják a tempót, és – hogy Marczali szavával szóljak – „génuszuk” épp diktáló szerepükben van. Nehezebb a dolguk a követőknek, de egyáltalán nem lehetetlen. Ők vegyíteni akarnak. Úgy is mondhatjuk, hogy észreve-
szik a lokálisban az egyetemest.

Magyarországnak azért volt nehéz dolga a nemzetállamok korá-
ban, mert – egyszerűen szólva – *más* volt, mint a nyugati országok. Neki nemzetiesednie azért volt nehezebb, mert népessége sokkal heterogénebb volt. Múltjában rengeteg egyetemes elem volt, s ezért megvolt az érzékenysége mások szempontjaira.

Sőt. A neves magyar történész nem véletlen használja ránk a „gé-
niusz” szót. Az ország úgy élte meg saját történelmét, hogy küldetése épp e kettő – egyetemesség és lokalitás – egyesítésében áll. S épp az okozott némi (nem is kis) zavart nálunk a nemzetállamok divatja ko-
rában, hogy jó, jó, de mi lesz a múltbéli egyetemességgel. Mi lesz azzal az ősi magyar értékkel, hogy itt sok nép él egy területen egymás mel-
lett, s örájuk vajon hogyan hat majd, ha jön a *magyar* nemzetállam.

A francia, az angol, a spanyol, a holland nemzetek is szabdaltak
voltak persze ezerféle belső ellentét által. De a magyarnál a nemzet-
államra való „áttérés” még náluk is nagyobb történelmi traumával
járt. Egyszerűen szólva ez volt a tét: ha alkalmazkodunk a világtrend-
hez, és nemzetállammá válunk, a sokfajú történelmi realitással kerü-
lünk szembe. Ha nem alkalmazkodunk, akkor benne ragadunk egy
kétségkívül univerzális, de régi világban.

Természetesen alkalmazkodtunk. De töréssel. Fent mondtam is
néhány szembenállást. E törések valóban kettéosztóak.

Az ember csak ámul ugyanakkor: a mai politikában a globalizáció
mennyre hasonló mintákat követ. Sokan ma is azt hiszik: a globa-
lizációval le kell rombolni a nemzeti kereteket. Ez szintiszta fordí-
tottja a nemzetek kialakulásának. Akkor a lokális keret létrehozása
volt a bűvszó a középkori feudális univerzalizmusokkal szemben.

Nem tudom: a 19. században hogyan lehetett volna elkerülni a két szemlélet szembefordulását? Talán sehogy. S azt sem tudom: ma hogyan lehetne? Azt viszont tudom, hogy a mai globalizáció éppolyan folyam, mint annak idején a nemzetállamosodás volt.

Marczalinak igaza lehet, és nem is kell, hogy ennek belátásához géniuszok legyünk.

2017. július

JEAN BAUDRILLARD, AZ EGYETEMESSÉG ÉS AZ ILLEGALITÁS

A kiváló francia filozófus, Jean Baudrillard egy helyütt azt írja *Az utolsó előtti pillanat* című könyvében: „Még a mi egyetemesre kulturálódott társadalmainkban is látható, hogy semmi sem tűnt el teljesen, amit feláldoztunk az egyetemesség fogalmának – csak illegalitásba vonult.” Adná magát, hogy a 2000-ben magyar nyelven is megjelent könyv e sorait a mostani migránshelyzetre vonatkoztassuk. Mégsem ezt tesszük. Merthogy e soroknak van egy legalább ilyen zavarba ejtő belpolitikai értelmezésük is.

A modern pártversenyt annak idején azért találták ki, hogy (legalább) két irányzat teljes nyíltsággal és vehemenciával vetélkedjék egymással. Hol az egyik, hol a másik győz, s amikor az egyik hatalomra kerül, a másik képes kivárni a sorát. Majd fordul a kocka közöttük, ám a lényeg nem változik: mindegyikük szerepkörének alávetettje, s ezt a szerepet örömmel tölti be.

A mai kormány-ellenzék viszony nagyon más. Ma nem arról van szó, hogy a választásokon kisebbségben maradtak tartósan

elfogadnák a választási eredményeket, inkább arról, hogy a kormánnyal szemben „illegálisba” vonulnak, létrehozzák a maguk párhuzamos és persze a kormányoldalénál igazabbnak gondolt társadalmát. Illegálisba vonulásuk nem azt jelenti, hogy tételesen törvényt szegnének, hanem azt, hogy annyira rútnak, gonosznak, „anti”-nak tartják a kormányoldalt, hogy vele szemben nem is tartják alkalmazhatónak a hagyományos „kormányellenzéki” szerepet. Ezt tehát jegelik, s előveszik kelléktárukból a „rendszerellenzéki” szerepet. Ezt persze nem mondják ki, sőt úgy tesznek, mintha kormányellenzék lennének, pedig valójában *rendszerellenzék*ek, merőben más szabályok szerint alkotott világban élnek, mint fő ellenfelük, a kormánytábor.

A dolog pikantériája, hogy a kormánytábor s a rendszerellenzéki egy dologban egyetért: mindkettő *egységet* szeretne. Orbán Viktor magyar miniszterelnök például március 15-én a „nem szabad” Európával; Orbán ellenzéke Orbánnal szemben szólított egységbe.

S azt, hogy valójában mire is képes egy ellenzék, csak akkor tudjuk meg, ha bármikor választást nyer, és kilép az illegalitásból. No persze ekkor azonnal megszületik az ő állandó párja, szíami ikre: az ő újsütetű, illegalitásba vonuló ellenzéke. De tényleg ez a jelen, s ez a jövő? Tényleg lóttek egy normális kormány-ellenzék viszonynak?

Forduljunk csak megint Baudrillard-hoz: „A felvilágosodás idejében az egyetemessé válás valóban emelkedést jelentett, növekedést, fejlődést. Ma zuhanást jelent... Ma megpróbál újjászületni az egyediség... valami olyasmi, ami meghaladja a gazdasági és a politikai szempontokat.”

Nem lehet, hogy az „egyetemest” kell elkezdenünk értelmezni? Azt a fogalmat, amelynek jegyében immár nemzedékek óta élünk. S nem lehet, hogy ez a fogalom korántsem olyan ártatlan, mint gondolnánk? Mert első ránézésre roppant szelíd és hívogató. Élünk mindenütt ugyanazon kulturális és politikai keretek között, terjesszük ki mindenhová a szabadságot és a demokráciát. Rendben, megtörténik.

De mi van, ha a ma uralkodónak vélt liberális egyetemesség például nem vagy nem *úgy* elfogadható a másik oldalnak, amely éppen megszerzi a kormányzati hatalmat? Egy ilyen „nem liberális” hatalommal szemben a kisebbségbe kerülők rögtön illegalitásba vonulnak, s azt mindennek lehordják. S bizonyos értelemben ez érthető is, hiszen egy kanonizáltnak gondolt egyetemességfogalmat kezdhet ki egy ilyen, a liberalizmussal szemben alternatív világméretet képviselő hatalom. Nosza, tegyünk meg mindent, hogy leválsuk ezt az elfajzott hatalmat, s állítsuk helyre a liberális egyetemességet. Akkor meg a másik oldal emberei szenvednek majd, és ők is illegalitásba vonulnak, alig várva, hogy megint napfényre lépjenek.

S nem véletlen használok a „napfény” szót. Kormányzati és ellenzéki szerep *egyaránt* fényt kellene jelentsen. Csak a pozíciók mások. Ehhez képest a mai politikában napfényen csak az van, aki hatalmon. Mindenki más száműzöttnek, kiszipolyozottnak, lenullázottnak, ki-rekesztettnek érzi magát. A régi demokráciák is mutatnak ilyen jeleket, de az 1989–90-ben létrejöttek szinte csak ilyeneket mutatnak.

Két dolgot tehetünk: vagy berendezkedünk arra, hogy a mindenkori ellenzék „alámerül”, és fény nélkül próbálja végigvegetálni a rá kirótt időt; vagy megpróbáljuk végiggondolni egyetemes és egyedi, illetve kormány és ellenzék viszonyát. Hogy valakinek ne kelljen örökre lemerülni, s hogy helyzettől függetlenül mindenki érezhesse a napfény ízét.

2016. március

BIBÓ ISTVÁN FÉLMONDATA ÉS A TÁRSADALMI SZERZŐDÉS FÉLMONDATA

Két idézettel bíbelődöm, s azon meditálok, miért lettek azzá, amivé, orbitális közhelyekké. Az egyik Bibó István mondata, a másik pedig a demokratikus ellenzéké. Bibó mondatának a vége, az ellenzékének az eleje „szívódott fel” az idők során.

Én azért rögzíteném mindkettőt az utókor számára; egyszer, egy érdeklődőbb korban még jól jöhet.

A Bibó-félmondat: „Demokratának lenni annyi, mint nem félni...” És a folytatás: „...nem félni a más véleményűektől, a más nyelvűektől, a más fajúaktól, a forradalomtól, az összeesküvésektől, az ellenség ismeretlen és gonosz szándékaitól, az ellenséges propagandától, a lekicsinyléstől és egyáltalán mindazoktól az imaginárius veszedelmektől, melyek *azáltal* válnak valódi veszélyekké, hogy *félünk* tőlük. Közép- és Kelet-Európa országai *azért* féltek, mert nem voltak kész, érett demokráciák, s *minthogy* féltek, nem is tudtak azzá válni.”

És az 1987-es *Társadalmi Szerződés* lecsupaszított félmondata: „Kádárnak mennie kell...” És az előtte álló mondatokkal együtt: „a közvélemény nem hiszi többé, hogy értelme volna az újabb és újabb áldozatoknak... Az általános elégedetlenség megszemélyesíti tárgyát. Egyetlen dolog van, amiben ma munkástól pártkáderig mindenki egyetért: *Kádárnak mennie kell.*”

A két teljes idézetből sok mindent megérthetnénk; a két félmondatból a világon semmit.

2018. január

8. FEJEZET

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI REFLEXIÓK

STEFAN ZWEIG ÉS A DÉMONIKUSSÁG KÜLÖNBÖZŐ KÉPLETEI

A *Csillagórák* című kötetében Stefan Zweig – mások mellett – portrét rajzol Gustav Mahlerről is. A portré felhevült, több ez, mint pusztán hódolás, de pontosan nem tudnám meghatározni a jellegét.

Talán generációs áhítat.

Egy helyütt ezt olvassuk: „Hiszen nekünk, egy egész nemzedéknek több volt ő muzsikusnál, tanítónál, karmesternél, több pusztán művésznél is: ifjúságunk felejthetetlen részét jelentette... Aki az operának e tíz, Mahler vezette évéből fiatalon részesült, egész életére hozzájutott valami szavakkal fel sem mérhetőhöz. A türelmetlenség finom szimatával éreztük meg benne az első naptól fogva a különösét, a csodát, a démonikus embert... A démonikus embert külsőleg nem jelzi semmi, nincs más ismertetőjele, mint a hatása.”

És így tovább, oldalakon át, középpontban a démonikussággal.

„Benső lényének ez a démonikussága annyira erős volt, hogy szóró lángként ütött át külső valójának ritkás rétegén... Leírhatatlan, mit jelentett nekünk, művészi akarásoktól felforrt fiataloknak egy ilyen ember, a nyilvánosság elé tárt tüzes életének látványával. Vágyva vágytunk a szolgálatára, és megriadtunk attól, hogy közeledjünk

hozzá, amiképpen az ember a kráter szélére sem igen merészkedik, hogy a fortyogó tűzbe tekintsen.”

Zweig csodás hódolata talán már nem is lehetne hódolatosabb, s épp ez benne a boszorkányos, sőt – megkockáztatom – a félelmetes. Hiszen pár évtizeddel Mahler után az európai emberek egy nem csekély része – ha tetszik: egy másik nemzedék – egy másik ember démonikusságának kezdett hódolni. Az embert Hitlernek hívták.

Hogyan lehet ilyen összehasonlítást tenni? – kérdezhetnék.

Nos, éppén abból kiindulva, hogy (mint Zweig portréjából kiderül) a fiatal nemzedékek mindig várják a megváltást, és egyáltalán nem ódzkodnak a démonikus emberektől. Ráadásul Zweig még be-tesz leírásába egy olyan elemet is, amelyet egy művész kapcsán egyáltalán nem várnánk: arról beszél, hogy a fiatalok „vagyva vágytak” a szolgálatára. Hidegleglős, hogy pár évtizeddel később más fiatalok, teljesen más körülmények között immár nem egy művész, hanem egy politikus szolgálatára esküdtek fel, megbabonázódva annak démonikusságáról.

Természetesen nem lenne szerencsés túlfeszíteni az analógiát. De azért annyit jegyezzünk meg, hogy a 19. és a 20. század évfordulójának művészeti generációs élménye a fiatalabb nemzedék csodálata a művészet démonikus ikonja iránt. Zweig máshol is ír arról, mennyire úgy gondolta az ő nemzedéke, hogy az akkori világ – a művészetek sokoldalú burjánzásával – örök marad.

Csak hogy sem ő, sem talán mások nem figyeltek fel arra, hogy már az ő idejükben is nagyon sokan éltek olyanok, akik számára a *művészi* démonok semmilyen hatással nem bírtak. Ezek a művészetidegen elemek azonban épp úgy tagjai voltak a társadalomnak, mint az a művészeti elit, amelynek generációs élményéről Zweig oly áradóan ír.

De nem elég mindezt csupán megállapítani, azzal is számolni kell, hogy az a társadalomrész, amely művészi démonokra kevésbé fogékony, más irányokban, de maga is keresi azokat. Egyszerűen a korszellem miatt. Márpedig a korszellem a nagy személyiségek varázsáról, a démonok lüktető orgiájáról szólt.

S a társadalmak nem művész része mikor máskor, ha nem egy világháborúban, majd pedig utána kezdte el keresni a maga megváltó démonait. S – mint a történelem mutatja – meg is találta azokat a kor diktátoraiban. Még szerencse, hogy csak viszonylag rövid időre.

Mindenesetre nekünk, mai olvasóknak roppant elgondolkodtató Zweig ajnározó és hódoló szövege. Értjük és el is fogadjuk, hogy Mahler ekkora áhítatot váltott ki. Ugyanakkor meg is hőkölünk, mert az általa használt fogalmak, az általa adott jellemzés egy más korban, egy más társadalmi miliő képviselőinek számára – mondjuk így – megismétlődött.

Mondhatjuk persze, hogy ég és föld, hogy az egyik szintiszta művészet, a másik pedig maga a borzalom.

De mégsem. Zweig démonikus emberről írt Mahlert jellemezve. Olyan emberről, akit a fiataloknak szolgálniuk kell. Talán nem is tudta, milyen túlzások ezek, s milyen általánosításai vezető és vezetettek viszonyának.

Régebben olvasva mindez nem tűnt fel. Ma húsba vág.

2020. március

STEFAN ZWEIG ÉS A SORS

Stefan Zweig 20 éves, amikor első írói sikerei érik. És 26, amikor esélye van arra, hogy meghódítsa a színházat: felkérést kap, írjon egy darabot, amelynek főszerepét Németország akkori egyik vezető férfi színésze játssza. Elindulnak a próbák. Ám a bemutató előtt röviddel meghal a színész. De a sors az író segítségére siet, mert nem sokkal a történetek után egy másik darabját be akarja mutatni egy másik színház, s a főszerepre a korszak másik nagy férfi színésze jelentkezik.

Úgy tűnik, minden rendben lesz, de – egyszerűen hihetetlen – az is meghal, mielőtt bemutatnák a darabot.

Zweig nem akar hinni a szemének, s arról ír, hogy kezd babonás lenni.

A színpadi életét egy harmadik eset pecsételi meg végképp. Ezúttal már eleve nem nagy színészekben, hanem átlagosakban gondolkodik. S örül, hogy darabjának próbáin egy kiemelkedő talentumot sem lát. Az végzetes lenne – gondolja. S meg is minden szépen, a színészek nagy lelkesedéssel próbálnak. Ám a bemutató előtt ezúttal a rendező hal meg.

Hogyan? Lehetséges ez? – kérdezhetnénk.

Zweig lemond a színpadról, s igazából ekkor indul meg a regényírói pályán.

2018. szeptember

FRANÇOISE GILOT ÉS A KÖZÖLHETETLENSÉG

Aki megnézte a tévében a *Géniusz* című sorozat Picassóról szóló részeit, voltaképp élményszerű élettörténetet kapott, amelynek nagy erenye, hogy nagyon más, mint a pár évtizedes, Anthony Hopkins-féle *Túlélni Picassót*. De aki elolvasta Madame Gilot (1943-tól tíz évig Picasso élettársa) könyvét, az tudja, hogy a film, bár élményszerű, korántsem teljes, illetve nagyon más.

A *Géniusz* című sorozat – mint a címe is mutatja – a „nagy embert” akarja megmutatni. Alapjában nem lehet kifogásunk ez ellen, sőt tulajdonképpen örülhetünk is neki, hiszen a demokrácia korában

túltengnek a „kis emberek” (hogy ne mondjuk, a „kis nagy emberek”. A géniusz voltaképpen tekintély, és ez a sorozat így akar hódolni egy régvolt gondolatnak, annak, hogy nagyon is *szükségünk van* tekintélyekre. Egyetérthetünk az alapgondolattal, és markánsan úgy fogalmazunk, hogy a világ egyik orbitális baja a tekintélyek kivészéséből származik. A művészetben nem is annyira, mint a politikában. A politika tekintélytelen szféra lett, amelyben (a ritka kivételektől eltekintve) átlagemberek bolyonganak, és csodálkoznak, hogy a kutyát nem érdeklik.

De hagyjuk a politikát, és beszéljük Françoise Gilot könyvéről.

Amely teljesen más Picassót mutat, mint amit a *Géniusz* című sorozatban láttunk. Természetesen egy film sosem olyan, mint egy könyv – ezt nem is várhatjuk tőle. De mi most azon tűnődünk, vajon mit *képes* visszaadni egy film egy könyvből. Naná, hogy nem annak teljességét. Egy film nem bírja el a részleteket. Ami leírva fontos, az a képen akár didaktikusnak hathat. Irtó érdekes például, amit Gilot kisasszony a kettejük közötti korkülönbségről, illetve arról mond, hogy Picasso „fiatalabb volt, mint a barátai”, ezt filmen talán el sem lehet mondani. Mint ahogy nem is hangzik el a filmben. És szinte a könyv egyetlen igazán izgalmas részlete sem került be a filmbe, nyilván azért nem, mert a géniuszos logikát ez nem tűrte volt.

De így nekünk az a kérdés marad, hogy a könyvlapokból mi a közzölhető. Az egyes egyén életéről (legyen az akár géniusz, akár más) alig-alig fogadható be néhány alapinformációnál több. A világ kizárólag úgy tud létezni, hogy minden sztorit végzetesen le kell egyszerűsíteniünk, azt is mondhatjuk: közhelyessé kell tennünk. Ha nem így tennénk, minden történet a maga *egyediségébe* hullana, a sok egyediség pedig egy végeláthatatlanul kavargó kaoszba. A film ezt nem engedheti, ezért neki arra van szüksége, hogy lehetőleg minél *kevesebbet* közöljön – „a kevesebb többet ér” logika mentén.

És bármennyire fájjalhatjuk a részletek elveszését, be kell látnunk, hogy talán így jó ez.

De még valami tartozik ide. Az, hogy a filmek világának (s most már nem csak erről a filmről beszélünk) *általában is* így kell eljárnia. Skiccelnie kell a világot, az életet, azaz le kell csupaszítania. Eszébe ne jusson a befogadónak részleteket számonkérni rajta; ami nem látszik a vásznon, az a nagy, a nem létező titok. Mi tudjuk, hogy van ilyen titok, a néző lehetőleg el se gondolja. A nézőnek azt kell éreznie, hogy *mindent* látott, s minden filmben mindent.

Mi viszont tudjuk, hogy van titok. E tudásunknak örülünk is, meg nem is. A leginkább tárgyszerű a viszonyunk hozzá: a dolgok nagyobbik része közölhetetlen.

2017. november

JEAN RASPAIL JÓSLATAI

1973-ban jelent meg Jean Raspail híres könyve, *A szentek tábora*. Ennek nyitójelenetében egy idős, művelt professzor a dél-franciaországi partoknál ül a háza előtt, és Mozartot hallgat. Ezenközben a partokhoz érkezik a csónakok armadája. Az irodalomtörténet ezt a könyvet tekinti a később a valóságban is bekövetkező történések első – és elementáris – jóslatának. A könyvben a bevándorlók rohamát az váltja ki, hogy a belga kormány bejelenti: hajlandó befogadni a szükségét szenvedő gyerekeket. Hamarosan az anyák elkezdik gyerekeiket átszállingóztatni a kalkuttai konzulátus kapuján (Raspail egy interjúban elmondta, hogy politikai okokból nem a valós útirányt vette alapul). Belgium kormánya megpróbálja visszavonni a lépést, de már késő, a tömeg betör a konzulátusra, és agyontaposza a konzult. Aztán így tovább, egy egész könyvön át.

A mű 1973-ban jelent meg.

Az akkor bizarrnak tűnő látomásból napjainkra – ha nem is úgy persze, ahogy a szerző megjósolta – lényegében valóság lett.

De most nem azon akarok merengeni, hogy micsoda látnoki szerzők éltek akkoriban a fejlett világban. Houellebecq is látnok. S őt is éppúgy utálják, mint elődjét, Raspailt.

Hanem arról mondanék valamit, hogy mi is lehetett a mi horizontunk 1973-ban. És persze mi ma.

1973-ban Magyarország a szovjet birodalom része. Van egy egyfajta képe a Nyugatról, ami nagyjából úgy foglalható össze, hogy a Nyugat a történelem rossz oldalán áll (imperialista), ezzel szemben mi állunk a jón. A Nyugat azonban nem azért van a rossz oldalon, ami például Raspail látomásában is előjön – ez a téma még ott sem mainstream téma. Hanem azért, mert a Nyugat kizsákmányol, a nyugati kormányok elnyomják a népet, és egyáltalán: a Nyugat történelmileg hanyatlak, miközben a Kelet emelkedik.

Változik ez a kép később? Nagyon is, hiszen a 80-as évek második felére a Nyugat lesz a haladó, ezzel szemben a szovjetrendszer a hanyatló. De a Nyugatról alkotott képben egy szemernyi sincs a Nyugat *társadalmi összetételének megváltozásáról*, ha tetszik: a bevándorlásról. Mondjuk ki: senkinek nem érdeke, hogy a demokratizálásra készülő és a demokratizálásra előkészített Kelet-Európában egy *komplexebb* Nyugat-kép váljék uralkodóvá. A Nyugat épp annyit mutat magából, és a Kelet demokratizáló elitjei épp annyit vesznek át belőle, amennyi egy *sikeres* átmenet megvalósításához kell. A Nyugat minta intézményes jellegében és rendszerszerűségében. Az, hogy *mi még* ezenkívül a Nyugat, az senkit nem érdekel, de talán még pontosabb, ha így mondjuk: ezt senki sem tudja. Kissé erőszakolt példával hadd idézzük ide Ludwig Feuerbachot, aki azt írja egy helyütt: „az ember az, amit megeszik”. Nos, az átmenetkori Nyugat annyi, amennyit a váltók megemésztettek belőle.

És ez nagyjából így is marad napjainkig. Voltaképp ma akörül éledőött ki a vita, hogy *van-e Nyugat a Nyugaton túl*. Az európai bal-liberális erők (és a jobboldaliak nagy része is) azt vallja, hogy nemigen:

a Nyugat egyenlő a stabil intézményeivel, jogrendszerével és az emberi jogokkal. A kelet-közép-európai (de döntően a magyar) jobboldal ezt vitatja, amikor azt állítja, hogy a Nyugat integráns alkotóeleme a bevándorláshoz való – megengedő – viszonya. Amit persze a hazai jobboldal a legkevésbé sem akar lemásolni.

Végző soron oda konkludálhatunk, hogy ezt a bevándorlástematikát nemcsak 1973-ban és utána, de ma sem értjük. A sajtó, a nyilvánosság erről az elmúlt 28 évben nem tudósított, s a magyar közönségnek lényegében 2015 óta és a magyar kormányajtóból kell tájékozódnia felőle. 2015 óta viszont – bármennyire elfogult is a kormányajtó – közelebb vagyunk egy komplexebb Nyugat-képhez, mint korábban.

A politikai polarizáció extrém jellegében – legalábbis itthon – ma ez a meghatározó tényező. Az egyik fél továbbra sem akarja észlelni ezt a dimenziót, és a „hagyományos” Nyugat fenntartás nélkül tetszik neki. A másik fél úgy véli, hogy a Nyugat nemcsak intézményekből és jogokból áll, hanem a bevándorlás is alaptényezője. S ez utóbbi nagyon nem tetszik neki.

Vajon mit jósolna ma Raspail?

2018. március

MARGARET MITCHELL ÉS A LÁTSZÓLAGOS KÜLSŐSÉGEK

Kezdjük egy nem épp politológiai alapművel, az *Elfújta a szél*lel, Margaret Mitchell milliókat megríkató könyvével. Az *Elfújta a szél* első fejezetét állítólag negyvenszer írta át, de ha csak huszonötöszer, az sem semmi.

Azt nem tudjuk, mennyit adott a formai javításokra, de nyilván sokat, tekintve, hogy borzasztó kacifántosan írt: megírta az elejét meg a végét, aztán később azt, ami a kettő között van. No, egy ilyen cikcakkos írónak különösen figyelnie kell a formai elemekre, a stílusra.

De persze a forma látszólag külsőség. A tartalom felkentjei a formában olykor gyengék, ami azonban teljes tévedés. Írás forma nélkül árbócat vesztett hajó, hogy ezzel az elkoptatott közhellyel éljek.

Minél többet ír az ember, annál inkább észreveszi tartalom és forma egységét. Nem elég, ha jó gondolataink vannak; azokat formába is kell tudni öntenünk. Mi több *nem is lehet* jó gondolatunk rossz formában kivitelezve.

A forma tehát csak látszólag külsőség, valójában azonban a lényeg. A forma erősíti a tartalmat; az mintegy tőle nyeri el a lényegét. S mi az egyik legfontosabb formai elem számunkra? A ritmus.

Amikor arra ügyelünk, hogy tartalmi értelemben jól abszolváljuk a feladatunkat, érthető módon kevesebb figyelem jut mondataink megformálására, a mondatritmusra. Utólag elolvasva szövegünket, magunk is elálmélkodunk olykor, micsoda ritmustalan és nehézkes mondatokat írunk. Ez természetes. Mondatzenei szűrés nélkül azonban szövegeink elhálnak, mert nem zengnek vissza az olvasóban. Az olvasói szem a mi kontrollunk, s bizony írásunknak mi kell hogy a legjobb olvasói szeme legyünk.

Mindezeket egybevéve ne féljünk szövegeinkkel kíméletlenül bántani. Mitchell asszony is így tett első regényével, amit – negyvenszeri átírás után is – rejtve rejtegetett. Aztán amikor, hatalmas noszogatásokra megmutatta egy New York-i kiadónak, az egy nap múlva azal jelentkezett vissza, hogy naná, megjelenteti.

Írónál a külsőség élet, forrás és minden. Hogy minálunk, politológusoknál hasonlóképpen van-e, fogalmam sincs.

2018. február

ROGER MARTIN DU GARD ÉS A TANULÓKÉPESSÉG

Ha valaki megkérdezné tőlem (mondjuk, egy újságíró – no de tudom, lehetetlenség, hogy újságíró ilyet kérdezzen), írásaimban miért beszélek annyit a *politikai* tanulóképességről, azaz arról, mit tanulhat egyik vagy másik fél a riválisától, akkor azt mondanám: azért írok erről annyit, mert az életben egyébként is roppant érzékeny vagyok arra, amit *mintakövetésnek* lehet nevezni.

Még mielőtt politológiára adtam volna a fejemet, jócskán zsenge ifjúkoromban, nagyon érdekelték az olyan naplók, amikor például egy író elmesélte, kitől tanult a legtöbbet, vagy egyáltalán: hogyan tanult meg írni?

Gyönyörűséges olvasmányok ezek. Amikor, mondjuk, egy befutott író visszaemlékezik a kezdetekre, egy tanítómesterre, akitől tanulhatott. Roger Martin du Gard például. Aki naplójában elmeséli, hogy a középiskolában aránylag jól fogalmazott, ám egy tanára észrevette, hogy a szellemes gondolatok nem állnak össze valamiféle rendszerbe. A tanár „keresni kezdte a módját, hogy egy kis rendet és világosságot teremtsen gondolkodásomban”. A tanár arra jutott, hogy kivonta az ifjú Du Gard-t az osztály többi tagjai által rendszeresen megírandó dolgozatírás kötelezettsége alól. S – most figyeljünk –: csak a dolgozat *tervét* kellett megírnia. Egy tizenöt-húsz soros összefoglalót, amolyan szerkezetvázlatot. S mi történt ezután? A tanár „a legnagyobb gonddal javította ki ezeket a dolgozatvázlatokat”, s két hónap alatt hozzáedződtem ezekhez a gyakorlatokhoz, azt hiszem, semmiféle más gyakorlatnak nem vettem ennyi hasznát. Így tanultam meg, hogy többé-kevésbé módszeresen gondolkozzam, bár-miféle tárgyat magasabb szintről tekintsek át, megkülönböztessem lényeges vonásait, elválasszam a fő dolgot a mellékéstől és az esetlegestől. S végül: a tanár „megrögzítette bennem azt a felfogást, hogy

minden írásműnek jellegében és tulajdonságaiban építménynek kell lennie; vagyis akárcsak egy épület, a műalkotás is nyugodjék szilárd alapokon, méretei legyenek kiegyensúlyozottak”.

Hát, valami ilyesmiért fontos nekem a tanulás és a tanulóképesség. Amihez persze elsősorban is az kell, hogy a „mintaadó” tekintély legyen, akitől van mit átvenni.

Hirtelenjében nem is tudom felidézni: olvastam-e az elmúlt években olyan írást (a magaméin kívül persze), amelyekben a szerző az ilyen értelemben vett tanulás és tanulóképesség fontosságát említi. Nemigen emlékszem. Annál inkább a dúltság és az elhatárolódás példáira. Hogy tehát a másik félben semmi tisztelnivaló nincs, és átvenni sem lehet tőle semmit.

Ez azért némi szomorúsággal tölt el. Azt még megértem, hogy minden új nemzedék különbözni akar elődeitől. De ott azért már vannak kételyeim, amikor a nagy elhatárolósdiban elkopnak az érzékek annak felismerésére, hogy egyáltalán ez a tanulás miért is lenne fontos.

Azért sajnálom azokat, akik írnak, de senki nem tanította meg őket, hogyan is kell.

2019. október

MOLNÁR FERENC ÉS AZ EMBERKURIÓZUM

Molnár Ferenc nem az első és nem is az utolsó, aki arról elmélkedik, *A legszomorúbb magyar nóta* című írásában, miért nem vagyunk jelen mi, magyarok külföldön. A téma örökzöld. Körülbelül akkor, amikor *A Pál utcai fiúkat* írja, Molnár azon elmélkedik, hogy miközben „az orosz barbárságot, középkort, pizskot és korrupciót, zsarnokságot

utálta egész Európa, de Puskinnak, Tolsztojnak, Dosztojevszkijnek meg a nagy muzsikuskoknak mégis behódolt”. Ugyanígy látja a németek francia behatolását: miközben a franciák ki nem állhatták a németeket, mégis „hasra feküdtek” Wagner vagy Nietzsche előtt. És még folytatja: számos kis nemzetet (belgákat, dánokat, japánokat) sorol fel, amelyeknek „megvolt a maguk divatja Európában”.

Csak nekünk nem. Nekünk nem volt divatunk. Írja 111 éve, 1907-ben.

S hogy miért volt divatjuk a kis népeknek? Mert „gondolat, forma, szín rakódott le mindenikből a nagy latin, germán és angolszász kultúrában”. Minekünk se gondolatunk, se formánk, se színünk nem rakódott le.

Persze arról is beszél Molnár, hogy az úgynevezett „nagy kultúrák” milyenek. Hát nem mennek a szomszédba egy kis önbizalomért. Nekik ugyanis nem kell „új kultúra”. Annak ott van a maguk angol, francia és német kultúrája, másoktól csupán kuriózumokat várnak. Emberkuriózumokat. Mint például az isteni Ibsen. Értjük, ugye? Különlegességekre vágynak, olyasmikre, ami náluk nincs. „Jobbat mi, kis nemzetek, kis fajok nem adhatunk nekik” – írja.

Az általa felvetett probléma csontig mai.

Ma vannak kulturális emberkuriózumaink, de ezeknél még érdekesebbek a *politikai* emberkuriózumok. Ma jelen vagyunk Európában, de Európa ezt lesajnálja, mert *nem mint kulturális* jelenlét nézi. Orbánék nem tudnak illeszkedni ahhoz a felfogáshoz, amelyről Molnár beszél. Egyszerűen azért nem, mert nincs kulturális dimenziójuk. De egyébként se tudnának. Hiszen egy merőben más hagyományhoz kapcsolódnak. Ez a hagyomány pedig nem *kisállami*. Bármennyire más a nyugat-európai és a magyar történelmi tradíció, de egyben van hasonlóság köztük. A magyar politikai hagyomány is *birodalmi*. A birodalmiságot Nyugaton hol egy konkrét birodalom (mint például Nagy-Britannia esetében), hol a nagyhatalmi státusz (mint Franciaország esetében) testesíti meg. Magyarország mint a Habsburg Monarchia része szintén birodalom. A nyugatiak *kifelé*

(a gyarmatok felé); a magyarok *befelé* (a nem magyar ajkú népesség felé) hódítók. Aki pedig hódítónak, gyarmatosítónak képzei magát, az semmiképp sem kis nemzetként gondolja el ezt.

Magyarország azért nincs jelen külföldön úgy, ahogyan Molnár szeretné, mert – ahogy Babits írja – *nem akar* versenyezni. Mivel önálló entitásként is el tudta magát képzelni a történelemben, nem nagyon érdekelte, hogy máshová gondolatot, formát, színt vigyen. Semmiképp sem akart külföldön behódolni, s emberkuriózumokat exportálni.

De persze Molnár Ferenc is rámutat, hogy miközben a magyar kultúra nem akar, és nem tud külföldön jelen lenni, itthon nagyon is külföldi minden. „Nem vagyunk külföldön senkik és semmik, még csak kucséberék sem, akiktől apró édességeket lehetne vásárolni” – írja Molnár, de itthon a külföldi termékek *mindenek*.

A magyar már 1907-ben is pontosan olyan volt, mint ma. Távol állt tőle, hogy vásárra vigye külföldön a bőrét, ezzel szemben a külföld bőrét itthon simán vásárra vitte. Egy egész történelem sűrűsödik ebben a jelenségben, amelyet talán *A hattyú* és *a Játék a kastélyban* szerzője sem értett pontosan. Mint ahogy nem értik sokan ma sem.

Túl merész (ellenzéki) vállalkozásnak tűnik azonban, hogy előbb változtassuk meg az országot, mielőtt megértenénk, hogy milyen is valójában.

2018. április

KERTÉSZ IMRE „ÉRTELMETLEN” IDŐTÖLTÉSEI

Azt írja *A végső kocsmában* Kertész Imre, hogy nyomasztóak voltak azok a délelőtti, amelyeket „átbridzselt”. Azért lehettek nyomasztóak, írja, mert évtizedeken át egymagában játszott, s depressziós tüneteit akarta így áthidalni. Évtizeddel később, Berlinben elmélkedve hozzáteszi: „ismét órákat, értékes órákat töltök a bridzs kábulatában”.

A magunkfajta persze tudja: az írónak (nem Kertésznek; az írónak általában) egyetlen szava sem igaz. Az író akkor is átver, amikor patkának a könnyeink egy gyönyörűen megformált mondata felett. Átverés nélküli író nincs, és értelmetlen is volna, ha lenne. Az írónak minden sorában el kell játszania a „nagy halált”, vagy rendben, megengedjük: minden harmadik sorában.

Még hogy a bridzs „értékes” órákat venne el az alkotás elől? Éppen fordítva. Az alkotás vesz el „értékes” órákat az alkotást inspiráló eseményekben való lubickolástól. Ha az író nem lötyög, csak folytonfolyvást ír, elmulasztja megélni azt az örömet, amit az automatizált cselekvés ad. Az írás tudatos, a lötyögés automatizált cselekvés.

Az alkotás előfeltétele egy nagyon másfajta állapot. Viszont ebbe a „másállapotba” csak úgy tudunk eljutni, ha sokszor méretes távolságba kerülünk attól, amit alkotásnak nevezhetünk. Ezek azok a fázisok, amikor – talán magunk sem vagyunk ezzel tisztában – *distanciát* teremtünk alkotói és mindennapi mivoltunk között.

Mindennapi lényünk örökösen ellentmond, lázad, szét akarja feszíteni az alkotói ént – és jól is van ez így. Az alkotó persze zsörtölődik, s nemritkán alkotói válságról beszél, csapkod, vagdalkozik, és megőrjíti környezetét. De – mondtuk – ne higgyünk neki!

Amikor – alkotó emberként – vég nélkül „bridzselünk”, amikor húzzuk-vonjuk az időt az alkotás előtt, azonközben éppen hogy az alkotás „segédigéit” használjuk – hogy Esterházyval szóljunk.

Ténfergéseinkkel arról vallunk, hogy mégiscsak alapvető létformánk az alkotás, amelybe azonban nem temetkezhetünk bele. Sőt olykor nagyon el kell távolodnunk tőle.

Ha nem ezt tesszük, nem jönnek létre a „tápláló élményköreink”. S ha már a kártyánál vagyunk: egyetlen kártyafiguráról, egy színről, egy pókerbeli royal flushról mi minden juthat az eszünkbe... bevilanhat egy kép. Egy tők nyolcas bekezdéseket menthet, egy káró ász konkrét mondatokat varázsolhat billentyűzetünkre.

Az értéktelennek tűnő időfelhasználásban pont az a jó, hogy az értéktelennek hatalmas, mással nem pótolható értéke van. Minden alkotás kínos felelősség, ugyanakkor énünk felelőtlen, szilaj oldala élteti. Ha nem tudok nyargalni egy végtelen mezőn, véges számú írásszerkezeti problémát sem tudok megoldani.

Szeressük tehát feleslegesnek tűnő perceinket. S soha ne higgyünk azoknak, akik rá akarnak venni, hogy ne lötyögjünk, illetve ha lötyögtünk, érezzük rosszul magunkat.

Értéktelennek tűnő perceinkből áll össze értékesnek tűnő alkotói életünk. Minél több értéktelen percünk van, annál nagyobb lesz értékes alkotásaink száma. Ebben higgyünk.

2017. szeptember

BACH, MOZART, BEETHOVEN ÉS A TÖBBIEK: AHOL VANNAK ÉS AHOL NINCSENEK

Az ember néha – főképpen, amikor a címben említett szerzőket hallgatja – elgondolkodik azon a zene-, sőt kultúrtörténeti fejleményen, hogy Magyarországon ilyen kaliberű zeneszerzők soha nem alkottak. De most nem is azon gondolkodunk el, hogy nem születtek „magyar Mozartok”, hanem azon, hogy nálunk egyáltalán létrejöhetett-e egy olyanfajta kereszténység és kultúra, ami azokon a területeken létrejött, ahol ők alkottak.

Az ilyen gondolkodási irány persze sokak szerint „puhának” tekintendő, hiszen országok helyzetét nem annyira a kulturális vagy művészeti, mint inkább a „kemény” gazdasági vagy politikai faktumok határozzák meg. Mondjuk az, hogy egy országban volt-e gyarmatosítás, vagy sem, milyen típusú intézmények jöttek létre, milyen volt a hatalommegosztás és így tovább.

De mi van akkor, ha egy országban nincs olyan irodalom, olyan zene, olyan művészet, amelyre aztán *később* bizonyos – az egyetemességet a politikában reprezentáló – intézmények és mechanizmusok épülhetnének rá? Ha nincs művészi egyetemesség, nincs politikai egyetemesség sem – vonhatnánk le az egyszerű következtetést. Mint ahogy ennek fordítottját is: ha partikularitás van a művészetben, ez fog megjelenni a politikában is.

Kertész Imre nagyon érdekeset ír, amikor *A nézőben* (Magvető Kiadó, 2016, 210–211. oldal) arról beszél, hogy Magyarország „sosem élt keresztény kultúrában”. Szerinte itt csak papoltak a kereszténységről, de az ország évszázadokon át „pogány” maradt. S miben nyilvánult meg ez a pogányság? Hogy „kívül esett a keresztény mítoszvilággal összefonódott legendakörön... nem érintették nagy lelki

forradalmak... misztikus őrjöngések, itt nem hagyott nyomokat a katolikus válság... itt még csak lovagkor sem volt, ez a nagy érzelmi forradalom, amely piedesztálra emelte a nőket, és elmaradt a felszabadító reneszánsz, illetve annak lelki és intellektuális következménye, folyománya”.

Voltaképp minden elmaradt tehát, ami amott megtörtént. Ami persze nem új gondolat. Az újdonság talán az benne, hogy nem gazdasági és politikai kérdésekről beszél, hanem kulturálisokról, érzelmiokről és intellektuálisokról.

S ezek közül nyugodtan kiemelhetjük azt a kifejezést, hogy „lelki forradalom”. Hát nem itt van a kutya elásva a történelemben? Nem arról van szó, hogy a világnak a szerencsésebbik fele univerzális értékekben hisz már korábban is, de persze ezek az értékek nagy rohamoknak vannak örökösen kitéve, és ezért folyton változnak is? Egyvalami nem változik: maga a változás mechanizmusa, a régi meghaladásának mechanizmusa. S ez az, amit azokban az országokban, amelyek igyekeznek követni a reneszánsz vagy Mozart hazáját, nem tudnak reprodukálni.

Éppen ezt a lelki forradalmat, pontosabban a lelki *igényt* arra, hogy változzanak a dolgok, nem tudják produkálni azokban az országokban, amelyekben a stabilitást nem a változás, hanem az állandóság adja. Ahol minden a változásra épül, ott kellene a Mozartok, a Schillerek, a Goethék, ott kell egy egyetemessé táguló művészet. Ahol ellenben az *állandóságot* kell fenntartani (mert az állandóság a legfőbb érték), ott semmi szükség sem lelki, sem művészeti forradalmakra.

De persze az igazi kérdés nem is ez. Az igazi kérdés az: mi van ma? Ma vajon „elvárható-e” a mihozzánk hasonló követő országoktól, hogy „forradalmi” lelkületűek legyenek? Elvben ugyebár a liberális demokrácia korában miért is ne? De mintha a történelem ellenállna, pontosabban ismételné magát. A történelem emlékezőtehetsége határtalan, csak valahogy mi akarunk folyton megfedkezni erről.

2017. október

GEORG BÜCHNER, DANTON ÉS AZ APRÓCSKA „ÉS” KÖTŐSZÓ

Georg Büchner *Danton halála* című zseniális darabjának mindjárt az elején elhangzik egy párbeszéd. Javában zajlik a nagy francia forradalom, s a forradalom egyik szárnyának képviselői (a girondisták) beszélgetnek. Dantont talán nem kell bemutatnom az olvasónak. Ő a francia forradalom egyik kiemelkedő alakja. Camille Desmoulin az ő egyik (nála sokkal forróbb fejű) híve. Philippeau szintén egy bajtárs. A ma embere számára is roppant érdekes beszélgetés a következő (Kosztolányi Dezső fordítása):

CAMILLE Az államformának a nép testéhez simuló átlátszó ruhának kell lennie, amelyen keresztül az erek minden lökötése, az izmok minden feszülése, az inak minden rángása kirajzolódik. Ennek az alaknak, akár szép, akár csúnya, joga van olyannak lennie, amilyen; nekünk nincs jogunk a saját ízlésünk szerint felöltöztetni. Azoknak az embereknek, akik az imádott bűnösnek: Franciaországnak meztelen vállaira apácáfátylat akarnak vetni, az ujjaira fogunk csapni. Mi meztelen isteneket akarunk, bacchánsnőket, olümposzi játékokat és dallamos ajkakat. Ó, észbontó, gonosz szerelem! Nem akarjuk megakadályozni a rómaiakat abban, hogy a sarokba üljenek, és répát főzzenek, de ne akarjanak több gladiátorjátékot játszani. Szent Marat és Chalier helyett az isteni

Epikurosz és a szép farú Vénusz legyenek a köztársaság őrei.
Danton, te fogod majd elkezdni a támadást a Konventben!

DANTON Én fogom, te fogod, ő fogja. Ha élünk addig, amint a vénasszonyok mondják. Egy óra alatt hatvan perc múlik el. Igaz-e, fiam?

CAMILLE Mit akarsz ezzel mondani? Ez magától értetődik.

DANTON Ó, minden magától értetődik. De ki fogja ezeket a szép dolgokat nyélbe ütni?

PHILIPPEAU Mi és a becsületes emberek.

DANTON Ez az „és” azonban közbül nagyon hosszú szó; és nagyon távol tart bennünket egymástól. Az út hosszú, és a becsületesség kifulladás, minekelőtte mi összetalálkozhatnánk. És ha így is lenne. Becsületes embereknek pénz kölcsönözhetünk, komaságra léphetünk velük, feleségül adhatjuk nekik a lányainkat, de ez aztán minden is.

Hát igen: „mi” és a „becsületes emberek”. És kettejük között „kapocsként” az „és”, ez a „nagyon hosszú szó”. Meg az, hogy a „szép dolgokat” ugyan „ki fogja nyélbe ütni”.

Pontosan erről van szó ma is. Büchner, ez a zseniális ifjú, aki még a 24 éves korát sem érte meg, forradalmár lelkületű volt. De a *Danton halálával* éppenséggel saját lelkületével néz szembe, és fordul el attól. Csodálatos darab. Mindenkinek ajánlom, aki „megoldásnak” tekinti a forradalmat.

2019. április

KOSZTOLÁNYI, AZ INDISZKRÉCIÓ ÉS AZ IGAZSÁGMAGVAK

Az indiszkrécióról nagy vita folyt 1927-ben a *Nyugat*-ban. A vitaindítót Ignotus írja, majd a témához az irodalmi és a közélet jelentős alakjai szólnak hozzá. Vajon mit szabad és mit nem szabad elmondania az írónak? Nyilvánvalóvá teheti-e, hogy ki után mintázta az alakjait?

Kosztolányi Dezső például leírja, hogy egyik regényalakját egy régi ismerőséről mintázta, és a saját nevéen nevezte. „Ez ízlésem ellen való volt” – írja, s ezért mindenütt megváltoztatta a nevét. Másnap azonban rájött, hogy a megváltoztatott nevű szereplővel nem tud mit kezdeni. „Aki Hilda, maradjon Hilda.”

„Természetesen jó volna igaznak lenni s amellet tapintatosnak, sebkímélően nemesnek, és polgári értelemben »ízlésesnek« is. Csak hogy ez nem lehetséges. Vagy-vagy. Az író legyen kegyetlen” – fejezi be Kosztolányi.

Mindezekről a politika juthat eszünkbe.

A politikában vajon jó-e az indiszkréció? Elmondhatjuk-e belső körökből származó értesüléseinket, ha éppen elemzünk? Kiadhatjuk-e informátorainkat? Mondhatjuk-e egy politikusról, hogy azért olyan, amilyen, mert mi tudjuk róla, hogy beteg, szerelmes, vagy éppenséggel egy oligarcha lekötelezettje?

A politika vajon mennyire teherbíró az indiszkrécióval szemben?

A politika egyik fő irányvonala, hogy védekezzen a belső információk nyilvánosságra kerülése ellen. Persze belső információ és belső információ között különbség van. A politikusok egy részének szexuális kilengései például – legalábbis itthon a legutóbbi időkig – belefértek. A pénzügyi panamák nyilvános kitergetése úgyszintén. De vajon ha ezekről szól a politikai közbeszéd, az indiszkréció-e?

A mai politikai közélet egyik nagy határátlépése, hogy túl akar terjeszkedni a hagyományosan politikainak mondható témákon. Új

területeket is be akar kapcsolni a közbeszédbe. A szex és a korrupció mellett a legtöbb helyen beszélni akarnak a titkosszolgálatokról vagy éppen az informális hatalmi tényezőkről. Nyilvánvaló például, hogy a jelenlegi hatalom amiatt váltott ki hatalmas ellenérzéseket, hogy a maga által megszerzett titkosszolgálati információkra építve beszélt Soros György informális hatalmáról.

Ez egy új indiszkrécio a régiek mellett.

A régi elitek a korrupciót helyezik előtérbe. Az új elitek a világ demokratikus kereteken túli irányítását. A régi elitek a liberalizmus nevében akarnak túllépni a demokrácián, az új elitek a demokrácia nevében akarják elsöpörni a liberalizmust.

Mindez már csak nyomokban emlékeztet a régi – bal-jobb – párt-politikára. Ugyanakkor tökéletesen logikus eredménye annak, hogy a demokrácia (potens ellenfél nélkül) *egyedül maradt* a színen. Ameddig volt kommunizmus, (a pártfunkcionáriusokon kívül) senkinek nem jutott eszébe, hogy liberalizmust és demokráciát kijátssza egymás ellen. Addig jó szövetségesek voltak, kéz a kézben ostromozták a diktatúrát. Amint a diktatúra elenyészett, új törésvonal alakult ki, ahogy az emberiség történetében mindig. A „történelem vége” ideológia hívei nem látták kellőképpen előre, hogy e két eszmét tartósan nem lehet egymás mellett tartani, ezek előbb-utóbb elkezdenek kínzó csatát folytatni egymással.

S most egy pillanatra vissza a *Nyugathoz*. A lényegét Schöpflin Aladár fogalmazza meg, amikor azt írja, hogy Ignotusnak (aki leírja, hogy Babits róla mintázta egyik alakját) és Babitsnak is igaza van. „És itt a főbaj. Mind a két vitatkozó félnek igaza van. Az ilyen kétágú igazságokból származnak az életben a tragikus helyzetek.”

Schöpflin érti a csíziót.

A liberális azt hiszi, csak neki van igaza. A demokrata szintúgy. „A kettő közül az erősebbik igazság érvényesül” – mondja Schöpflin. 1990 után sokáig a liberális igazság volt az erősebb. Nem azért, mert az volt az igazság, hanem azért, mert ez a tábor volt *emelkedőben*. Mára fordulóban a kocka, s a (liberalizmus nélküli) demokraták

egyre inkább nyeregben érzik magukat. A kor – pláne a mi térségünkben – most nekik kedvez.

És az elemzők?

Nekik nem árt érzékenynek lenniük az ilyesféle igazságmagváltásokra. Semmit nem érünk, ha csak végeredményeket regisztrálunk, s azokat, akik az általunk jónak gondolt igazsághoz nem nőttek fel, leminősítjük. Arról kell beszélnünk, hogyan függ össze például igazság és erő. Voltaképp arról, mennyire relatív a politika.

Minden politikai elmélet relativizmuselmélet.

2018. január

FRIEDRICH HEBBEL ÉS AZ ÖRÖK ÉBERSÉG

Friedrich Hebbel 19. századi német drámaírónak és költőnek tulajdonítják a mondást: „a világot álmában megzavarták”.

A mondást Sigmund Freud idézi fel, amikor arról ír, hogy mennyire nehéz úton jutott el a freudizmus a szélesebb közönség általi befogadásig. Freud leírja, az első időkben milyen csend övezte tanait, s ebből meg kellett értenie, hogy „tárgyilagosságra és elnézésre nem számíthatok”. Merthogy – véli ő –: álmában zavarta meg a világot.

Ám mostanság mintha nehezebben oszthatnánk fel a világot alvókra és ébren levőkre. Mostanság ugyanis mindenki éber. Sőt nyugodtan kimondhatjuk: az alvás nélküli ébrenlét okozza a kalamajkát. Senki nem alszik semmilyen álmot, s az éberek között olyan tülekedés van, hogy Hebbel nagyot nézne, ha látná.

A világot többé nem lehet álmában megzavarni, mert a világ állandó kaotikus ébrenlétben van. S mivel soha senki nem alszik, feltöltődésre sincs idő. S ha azt kérdezzük, hol vannak a Freudéhoz hasonló

kiugró teljesítmények, hát éppen az lehet a válaszuk, hogy ha a tudománynak többé nincs ébresztő hatása, akkor a teljesítményről alkotott fogalmainkat is át kell értékelnünk, s akkor a hagyományos értelemben vett „nagy emberi teljesítmények” kora is lejárt.

Az emberiség kitapasztalta saját magát, s nincs többé szüksége ébresztőszakértőkre. Ha persze kissé szakszerűbben akarunk fogalmazni, akkor azt mondhatjuk: ez a demokrácia: nincs alvás, mindenki éber.

2019. november

MÓRICZ ZSIGMOND ÉS APPONYI ALBERT

Polcomon szép hosszú sorban sötétkék borítójú könyvek: Móricz Zsigmond kötetei. Leemelem az egyiket, s belőle elolvasok egy beszámolót. Ez a címe: *Apponyit hallgattam*.

Móricz azt az Apponyi-beszédet örökíti meg, amelyet az 1932 októberében, a Gömbös-kormány beiktatásakor mondott el a parlamentben.

Azzal kezdi, hogy az Apponyi előtt felszólaló szocialista vezérszónok beszédét szűnni nem akaró zaj kíséri. Ám amikor Apponyi feláll, elcsitul a terem, és mindenki a nagy politikust, a nagy tekintélyt figyeli.

Móricz azt hangsúlyozza, hogy a bőven nyolcvan fölötti férfiú nem pusztán egy letűnt kor retorikáját hozza itt vissza, hanem valami olyasmit is, ami 1932-ben hatalmas hiánycikk: a *megvilágító erőt*. „Példák rajával illusztrál – mondja Móricz. – Régi nagy viharú parlamenti küzdelmek emlékei vetítődnek fel.” Hát, igen, a történelem. De tovább: „Távoli európai példák, Anglia parlamenti gyakorlata dobja

ide fényét.” De még nincs vége, sőt itt jön a lényeg: „oly könnyed és keresetlen a maga keresettségében, annyira nyílt a maga végtelenül elburkolt stílusában, hogy már nem is ennek a parlamentnek szól... A történelem ült szemben a jelennel.”

Móricznak elhiszem. Neki mindent elhiszek. Elraktározom az „elburkoltságot”, s elképzelem a jelennel szemben ülő történelmet.

2018. április

MÁRAI SÁNDOR ÉS A „BONYOLULT ÉRZÉSFOLYAM”

Amikor Móricz meghal, Márai szép nekrológban idézi föl emlékét. Többek között azt az esetet, amikor már jó ideje párizsi emigrációban élén eljutott hozzá Móricz *Úri muri* című regénye. „A regény minden oldalát átfűti egyfajta végzetes, fülledt szenvedélyesség. Mikor behajtottam a könyvet, különös megrendülést éreztem: mintha az olvasmány hatása alatt cselekednem kellene, dönteni valami számomra főbenjáró kérdésben.”

S utána leírja Márai, hogy nemsoká valóban útra kelt, és hazatért. „A honvágynak olyan bonyolult, összetett érzésfolyamát indította el bennem ez az olvasmány, amilyen ösztönzést soha nem kaptam azelőtt.”

Mi pedig csak azt a szerény kérdést tehetjük fel, hogy lehet-e ennél többet mondani egy szerzőről, egy könyvről.

Micsoda kolosszális varázslat, amikor valamit olvasunk, és egyre inkább a hatása alá kerülünk. Vagy azért, mert a szöveg – mint ahogy

Márai írja – cselekvésre ösztönöz; vagy azért, mert egyszerűen csak gyönyörűséges mondatokat olvasunk, és azt érezzük: emelkedünk.

Igen, igen. Cselekedtetni és/vagy emelkedtetni. Valamelyiket a kettő közül tartalmaznia kell a jó írásnak. Jobb pillanatainkban úgy érezhetjük: a politikáról is lehet így írni. De aztán belelapozunk nyilvános szövegekbe, és azt érezzük, hogy nemhogy emelkedtetnének, de a mélybe rántanak. A demokráciára leselkedő veszélyek között pedig az egyik leghatalmasabb, hogy ez a rendszer nem hagy teret az emelkedésre. Nivellál, lehúz, áramvonalasít, miközben annak a mániájának hódol csak, hogy beszéljen mindenki, és mindenki mondja a magáét.

Hát mondja. Egy se füle, se farka érzés tombol a közbeszédben és tölti ki a bendőnket, mintha bizony húsz gombócot vágjunk volna be, és a szoros értelmében torkig lennénk.

Márai arra figyelmeztet minket, hogy a jó szöveg: mágia.

A mi életünk azonban mágikus küzdelem, hogy mind lejjebb küzdjük magunkat. Ez már nem úri, hanem átlagpolgári muri.

2018. július

FÜST MILÁN ÉS A *REMÉNYTELENÜL*

Nem szokásunk plagizálni, s valójában most sem azt tesszük. De azért egy kicsit mégis.

Füst Milánt és az ő *Látomás* könyvét vesszük alapul, amelyben ő – sok-sok előadásában – mást sem tesz, mint hogy elmondja nekünk: *mitől* válik irodalmi materiává egy szöveg, melyek azok a titkok, amelyeket írók és költők alkalmaznak, hogy minket, olvasókat – mondjuk csak így – bepalizzanak. Magyarán: *hogyan* érik el a hatást?

Füst sokat beszél a ritmusról, s csak egyet tudunk érteni vele: a szövegnek kell hogy ritmusa (úgy is mondhatnánk: sodrása) legyen, máskülönben a legtartalmasabb szöveg sem tud hatást kiváltani belőlünk. Nagyon téved tehát az, aki azt gondolja, hogy ha egy szövegben erős gondolatok vannak, az már egy *jó* szöveg. Nem; az egy szöveg, erős gondolatokkal. Jónak akkor mondhatunk egy szöveget, ha az ritmusilag is segít nekünk. Az írás nagy részben a ritmus művészete.

No, de hogy ne csak általánosságban beszéljünk, válasszunk ki két sort a magyar költészet gyöngyszemei közül:

Köréje gyűlnek szeliden / s nézik, nézik a csillagok.

Ez, ugye, a József Attila *Reménytelenül* című verséből való nagyon ismert sor. S a ritmikája miatt választottuk. Egészen biztos, hogy másodosztályú költők nem merték volna bevállalni a szóismétlést. Persze fontos, hogy a szótagszám (mint a ritmus fő hordozója) kijöjjön, de ez csak a költőnek fontos, mert a költő *attól* költő, hogy birtokában van a tartalmi kérdéseken túl fekvő lényegi ismereteknek. Ő pontosan tudja, hogy ha csak annyit írt volna: „nézik a csillagok”, a szöveg lapos lenne, és ritmustalan. Neki pedig az a legékesebb fegyvere, hogy ritmust lehel a szövegbe. Azazhogy: életet.

Mert voltaképp ez itt a lényeg. Az amatőr mindenáron jó tartalmakat, magasztos érzéseket, magvas gondolatokat akar közölni, s miközben ezen erőlködik, éppen az *élet ritmikájának* közvetítéséről mond le.

A költő vagy az író ilyen hibát nem követhet el. Vagy ha elköveti, azonnal élettelen szöveg áll elő. Mellesleg Füst Milán is sokat foglalkozik azzal, hogy az *érdekeset* hogyan állítja elő az író. Például veszi azt az esetet, amikor az író egy ronda történést akar ábrázolni. Az író ott kezdődik azonban, hogy a rondát is *szépen* kell ábrázolni. Hogyan teheti ezt meg? Írói eszközökkel, láttató erővel és ritmussal. Egy vihart, egy természeti katasztrófát, egy állatnak egy ember általi gonosz megveretését, de akár egy csatajelenetet is úgy kell tudnunk bemutatni, hogy abba az olvasó ne csak a rútat, hanem az írói rendező és láttató erő szépségét lássa.

Ennél tovább most nem megyünk. Nem vonunk le következtetéseket a magunk területére, a politika elemzésére. Megelégszünk az-
zal, hogy jelezzük, a politikáról is lehet (és kell) a fenti értelemben
vett „szép” szövegeket gyártanunk. Már persze, ha tényleges hatást
kívánunk gyakorolni. Ha egy korrupciós esetet szimplán korrup-
ciós esetként írunk le, azzal is hatást gyakorlunk, de a hatás rop-
pant kiszámítható.

Semmilyen írás nem lehet kiszámítható. Máskülönben nem né-
zik, nézik a csillagok.

2017. december

ALFÖLDI ÉS MAHLER, AVAGY A VISSZAPILLANTÓ FÉL SZEM

Két igazgató, két érkezés – és két távozás. Van egy Magyar Királyi
Operaház, amelynek élére anno kinevezik Gustav Mahlert. És van
egy Nemzeti Színház, amelynek élére igazgatónak és főrendezőnek
úgyszintén kinevezik Alföldi Róbertet.

Mindketten több évet töltenek el posztjukon, s mindketten meg-
lehetősen dicstelenül távoznak. Alföldit nem szereti – de nagyon
nem – az úgynevezett „nemzeti” tábor, és – láss csodát – valami
ilyesféle ellentét húzódott meg Mahler kiebrudalásának háttérében is.

Ez utóbbi történetesen 1891-ben történt. Még nem volt nyakun-
kon a millennium. Ám a politikai elrendeződés erre az időre már
nagy mértékben megváltozott. Magyarország uralkodó pártját *sza-
badelvűnek* hívják ugyan, de ez az ideológia nagyban feltöltődik

nemzeti érzésekkel, s ha sorrendet kéne felállítani, a nemzeti megelőzné a liberálist. Mint ahogy az 1867-es kiegyezés óta talán sosem.

Mahler még abban a tudatban kezd alkotni, hogy Budapest a szabadelvűség különlegesen vonzó fővárosa. Ám pár évnyi operaházi vezetés után, a 90-es évek elején, azoknak, akik kinevezték, Mahler inkább ballaszt, nehezek. A közönség ízlése átalakulóban, másfajta zenéket szeretnének. Baj van azzal is, hogy Mahler nem magyar nyelven akar operákat énekeltetni.

Szóval 1891-ben egyszerűen kidobják, be nem teheti többé a lábát. Utóda gróf Zichy Géza, történelmi magyar család sarja.

Mahler meg sem áll Hamburgig, hogy onnét Bécsbe vezessen az útja. És nagy sikereket arat.

Alföldi történetét talán jobban ismerjük. Az általa vezetett Nemzeti – ellenfelei szerint – egyáltalán nem lett a nemzet színháza, hanem afféle internacionális „gyűlde”. Itt akarták előállítani a szellemi gyúanyagot a fennálló rendszerrel szemben – így ellenfelei.

S az indulatok addig hergelődnek Alföldivel szemben is, amíg az ki nem vérzik.

Két sors – két hasonlóság. De ne a legkézenfekvőbb következtést vonjuk le. Ne csupán azt lássuk, hogy a különleges tehetségeket visszahúzza a „magyar ugar”. Ez túlságosan adys következtetés lenne. Hanem azt, hogy ebben az országban maga az alaphelyzet *változatlan*. Ami az egyik tábornak áldás és jótétemény, a másiknak robbanóanyag. Ezt a szituációt kellene jó alaposan megvizsgáljunk és megemésztünk.

S nem azért, hogy egyben bele is törődjünk. Hanem hogy a jövőt lehetőleg legyen milyen alaptudásra építeni. Meg kell először is értenünk ennek a bizarr vetélkedésnek a társadalom- és kultúrtörténetét.

Ha ugyanis mi sem értjük, ugyan mitől várhatnánk, hogy egyszer azok is megértsék, akiknek a jóindulatára és megértésére pedig égető szükségünk van.

Mahlerek mindig jönnek majd, hogy aztán lehorgasztott fejjel vissza se nézzenek. Alföldi félszemmel még visszapillant, nála még van esély a maradásra.

2018. január

MOZART ADAKOZÁSA

Halála előtt néhány hónappal azt írja Mozart Anton Stollnak (egy badeni tanítónak és kórusvezetőnek), hogy „ez a legostobább levél, amelyet életemben írtam, de önnek megfelelő”.

„Önnek megfelelő?” – kiálthatnánk fel a mondat második felén. Hogyan nyilatkozhat ilyen palástolatlan lekezeléssel bárkiről is Mozart? Hiszen a két tagmondat együttesen arra fut ki: „ön nagyon ostoba ember”. Nincs tudomásunk, Stoll megsértődött-e. A korabeli beszámolók alapján nem nagyon, mert ismerhette Mozart stílusát, és a levél szerzőjétől megszokta az ilyesféle szurkapiszkát.

Ám Mozartot azért az eset kapcsán furdalta valami, s úgy érezte, az „önnek megfelelő”-ért elégtétellel tartozik. Nos, busásan kárpótolta is a levél címzettjét, történetesen az *Ave verum corpusszal*.

Csak úgy, grátisz. Pár órával később pedig talán nem is emlékezett az egészszre. Ahogy sok, sebtében és alkalomra szerzett zenéjével történt.

Bárha mi is így adakoznánk.

2018. április

MÓRICZ VIRÁG FOGALMAZVÁNYA ÉS A TANÍTÁS

Ha tanítanék – úgy értem, egészen fiatalokat, mondjuk, iskolásokat –, egészen biztosan leveleket olvastatnék velük. Híres emberek leveleit. Olyan leveleket, amelyek élethelyzetekről, dilemmákról, váratlan helyzetekről szólnak. Olyanokat, amelyeket felnőttek írnak felnőtteknek, de olyanokat is, amelyeket gyerekek felnőtteknek, 15 évesen az apjuknak.

Móricz Virág (Zsigmond legidősebb lánya) teszi ezt 1924 végén, amikor apja és anyja között végképp elmérgesednek a dolgok. A híres író tartósan vidéken van, az anya – a lányokkal – otthon, s minden hektikus, hiszen Holics Janka minden pillanatban kész arra, hogy véget vessen az életének.

S egy ilyen pillanatban ír levelet a gyerek az apjának. Megáll az ember esze: „Hogy mentél el! Még én pakoltam be neked három ruhát...” „És a mi apukánk, aki olyan jókedvűen, boldogan játszott velünk, míg kisgyerekek voltunk...”

De nem is ez a legvérfagyasztóbb. Hanem ahogyan Virág leírja: „Most itt vagyok az iskolában, katolikus hittan óra van, és én itt ülök hátul az órán.” Hát nem vérfagyasztó? Egy lány, aki ül a hátsó padban, s isten igéit hallgatva apját próbálja rábírní, jöjjön haza, mert máskülönben vége az anyjának, és vége mindennek...

Móricz ezt fűzi hozzá naplószerűen: „Milyen bölcs s milyen szomorú, hogy 15 éves korában ilyen bölcsnek kell lennie.”

Én pedig azt, hogy hát nem így, ilyen dokumentumok által lehet-e tanítani – nem is az irodalmat – az életet? Hát nem azért oly rettenetes az oktatásügyünk, mert nem élethelyzeteket, konfliktusokat akarunk tanítani, hanem steril műveket? Legyen a legcsodásabb költemény, a legzseniálisabb szöveg, fabatkát sem ér Móricz Virág leveléhez képest. Aki – tanárként – csak egy ilyet elolvas, másnap

nem ugyanúgy tanít. Aki műveket és elméleteket akar megtanítani, annak gőze nincs, mit jelent a tanítás maga.

Ha tanítanék, leveleket tanítanék, és sokáig semmi mást.

2018. március

9. FEJEZET

FILMEK TÁRSADALMI DIMENZIÓI

A ROSSZRÓL ÉS AZ ELLENTMONDÁSRÓL

Amikor újra és újra nekifogunk, hogy értelmezzük a nyugat- és a kelet-közép-európai civilizáció közötti különbséget, talán nincs olyan szempont, amelyet eddig ne hoztunk volna szóba. Sokak szerint a különbségek történelmiak, mások szerint gazdaságiak, társadalmiak vagy épp kulturálisak. S persze vannak, akik a komplex különbségekre esküsznek, s oda konkludálnak, hogy ez a régió soha nem lehet olyan, mint amaz.

Én ezúttal azt a szempontot vetném fel, hogy a nyugati kultúrában állandóan jelen van az ellentmondás, mi azonban nem tudunk mit kezdeni vele, ezért nálunk az ellentmondás „rosszként” van jelen.

Vegyünk egyszerű példákat a filmművészetből. Példáink legyenek olyan filmek, amelyek gazdasági machinációkat, csalásokat, sikerkasztásokat mutatnak be. Ezek gyakoriak a nyugati világban, de igen gyakoriak az ezeket bemutató filmek is. De vajon mi ezeknek a funkciójuk? Nem csupán az, hogy egy-egy sztorinak emléket állítsanak, s bemutassák, hogyan jut egy alapjánban rendes ember odáig, hogy csalló legyen, és bebörtönözzék. Ez így nagyon szimpla üzenet lenne. De a filmeknek van egy mélyebb értelmük is, ez pedig az, hogy a rosszal, az emberi természet eredendő belső ellentmondásaival megtanuljunk együtt élni. De még ennél is többről van szó. Ha rosszról és természetünk végletes ellentmondásairól filmeket csinálunk, ezzel *tehermentesítjük* a politikát, vagy még pontosabban: nem akarunk minden rosszat ráterhelni.

A kelet-közép-európai társadalmakban nincs politikán kívüli vagy azon túli rossz. Az emberek a rosszasságot *mint politikai terméket* látják, ezért arra vannak szocializálva, hogy ezzel nekik csakis a politikában lehet találkozniuk. Ezért aztán utálják is a politikát rendesen.

Merthogy a kultúra nem tanította és nem tanítja meg őket egy egyszerű alaphelyzetre, hogy *ők is* ellentmondások özönében élnek. Ha nincs film, amely brókerek lelepleződéséről, bankárok csalásairól, edzők és orvosok konkrét eseteiről (olykor viselt dolgairól) szólna, akkor egy társadalom a rosszal mint valami idegen anyaggal, illetve csak mint *politikai rosszal* találkozik.

És valóban ez is történik.

Az egész magyar nyilvánossági mechanizmus arra van kielezve, hogy a rosszat a politika minden szférájában felmutassa. Ennek persze elvben lenne egy pozitívuma, hogy ugyanis a rossz leleplezése valóban közügy, és ettől változik valami. Csakhogy a rossz ipari méretű felmutatása, a rosszipar gigantikus fordulatszámú működése az ellenkezőjét éri el: a leszoktatást az ellentmondások valódi észleléséről és azoknak megfelelő helyén való kezeléséről.

Voltaképp a korlátozás és tehermentesítés nélküli rosszaságipar a demokrácia kiépülésének valódi gátja. A demokráciát megtanulni ugyanis csak azok tudják, akik jót s rosszat keverve kapják, s akiknek életében ez a két fogalom nem kizárja, hanem kiegészíti egymást.

Marx egykoron azt írta: a kispolgár maga az eleven társadalmi ellentmondás. Értve ez alatt azt, hogy nincs neki markáns osztályöntudata. Nos, ne röstelljünk itt Marx-tagadók lenni, s bátran legyünk (kis- és nagypolgárok, mindenféle társadalmi kategóriák) az eleven ellentmondás!

2017. október

A HÓDOLAT STÁCIÓI, AVAGY PUSKIN KITERÍTVE

Vannak filmek, amelyek eredetiek, szinte semmilyen korábbi filmre nem emlékeztetnek. Rájuk szokták mondani, hogy „megújították a filmes nyelvet”, meg ilyesmiket. És vannak filmek, amelyek a világon nem újítanak meg semmit, sőt vállaltan olyan elemeket alkalmaznak, amelyeket már unalomig láttunk más filmekben. Rájuk szokták mondani, hogy „sablonosak”.

Ez utóbbiaknak is vannak persze altípusaik, például aszerint, hogy mennyire élnek a humor, az irónia, az önreflexió vagy éppenséggel a hódolat eszközeivel.

Filmünk ez utóbbira mintapélda. Van ugyan benne irónia és humor (bár egy kőkemény akcióthrillerhez méltóan kőkemény is), de fő eleme a hódolat. Ez a film vállalja, hogy nyíltan lop. No, jó, átvész elemeket más filmekből vagy más műfajokból.

Már a kezdés is. Nem ismeretlen persze a szóbeli vagy az írott narráció. Ebben nem egy „mesélő” mondja el a kulcsidézetet, hanem a nézőnek kiírják a képernyőre. A mondat Mark Twaintól van, és így szól: „Két fontos nap van az életünkben: amikor megszületünk, és amikor rájövünk, mire születtünk.”

Kellően figyelemfelkeltő, ráadásul irodalmi mondatok. A néző talán azt várná, hogy itt egy szép, polgári, emberi „megvilágosodás-történetet” kap. Ami persze – ha így lenne is – a sokadik, a milliomodik megvilágosodás-történet lenne. De nem baj: megvilágosodni mindig jó. Szeretjük.

De gyorsan kiderül, hogy ha az eleje polgárias is, a folytatás nagyon erőszakos lesz. Nem mesélek történetet. Talán csak annyit, hogy a főhős (aki történetesen Denzel Washington) éli a kis átlagos (akár unalmasnak is mondható) életét Boston valamelyik kerületében. Nem tudjuk, milyen élete lehetett korábban, amikor bekapcsolódunk,

akkor ez az élet nagyon szimpla. De azért az látszik, hogy főhősünk folyton olvas és bölcsekedik, s mindenkinek – akivel csak beszél – irodalomról és megvilágosodásról beszél.

Történetesen valahogyan kapcsolatba kerül egy prostituálttal. Természetesen őt is át akarja szellemíteni. Annyira azért nem gagyi a film, hogy le akarná beszélni a kurválkodásról, de valamiképpen jobb emberré akarja tenni. A bonyodalom akkor kezdődik, amikor ezt a lányt a futtatói helybenhagyják, s főhősünk erről tudomást szerez. Ettől kezdve jön az akció thrilleres hosszú-hosszú kibontakozás, ami nem más, mint egy módszeres leszámolástörténet. Washington mindenkit kinyír, akinek bármilyen köze lehetett a lány megveréséhez. Esetünkben történetesen a bostoni orosz maffiát, amelynek vezetőjét történetesen Puskinnak hívják.

Ha visszakapcsolunk a film elején megjelenő Twain-idézethez, akkor azt kérdezhetjük: ő akkor ölésre született?

Nem járunk messze a valóságtól, ha így gondoljuk. A filmből ugyanis kiderül, hogy *korábbi* életében a főhős kommandós volt, azaz kenyere volt a professzionális gyilkolás. Ámde a film nem azt akarja mondani, hogy lám, ez az ő egyetlen élete. Hanem azt, hogy annak az életnek vége, s mindig lehetséges véget vetni egy korábbi életnek egy új élet kedvéért.

Itt kell azonban szót ejtenem a film úgynevezett hódolói vonulatóról. Merthogy ilyen témájú filmek csöstül készültek korábban is, amelyek arról szólnak, hogy csak még egyszer, csak utoljára visszatérek a régi életembe. S aztán tényleg jöhet az, amit egyébként már sokszor elhatároztam.

Ráadásul a film nemcsak utalásszerűen, hanem nyíltan is hódol. Sokaknak. Hódol például a *Volt egyszer egy vadnyugat*nak (azaz Sergio Leonének – a majdnem záró jelenetben); aztán hódol a *Szemtől szembenek* (azaz Michael Mann-nek az egész „csak még egyszer utoljára” motívummal, s a film vége felé annak a zenei motívumnak egy az egybeni átvételével, amely Mann kultuszfilmjében is

szerepelt). De legfőképpen a főhős nevével. Ebben a filmben a főhőst Robert McCallnak hívják. Mann filmjében Neil McCauley.

Amikor erre rájövünk, akkor már tudjuk, mégsem teljesen tucat akcióthrillert látunk (noha a válogatatlan ölési technikák sora erre utal). Hanem egy olyan filmet, amelynek van iróniája is. Vajon felhúzzhatjuk-e magunkra a civil igazságosztó szerepét, helyettesíthetjük-e a teljes amerikai intézményrendszer egy ágensét (a rendőrséget), miközben Twaint és Cervantest olvasva bölcsekedünk? Ezt a kérdést csak kellő irónia birtokában tehetjük fel, s a film ezt is teszi. Voltaképp világunk örült iróniával van átítatva; a film csak lenyomata ennek.

A film minden egyes képsora hódolat más rendezőknek, akik egyrészt megmutatják ezt a világot, másrészt annak felülmúlhatatlan iróniáját.

(Antoine Fuqua: *A védelmező*)

2019. április

MINDEN ÖSSZEKUTYULÁSÁRÓL

Feltett valaki egy képet a Facebookra, és ezt írta alá: „Újabb lépés a jogállamtól a preventív állam irányába.”

A derék ember szándéka nyilván az volt, hogy a fülhallgatós ügynök vizuális megjelenítésével felidézze az átkos időköt (a diktatúrát), amikor a hatóságok törvénytelenül hallgattak le embereket. S az üzenet sem lehet kétséges: a mai kormány éppúgy diktatórikus módszereket akar alkalmazni, mint elődje, amikor a személyes adatokban akar – új törvényével – vájkálni.

Csakhogy.

A kép, ugyebár, *A mások élete* című német klasszikusból való. A képen történetesen a – bármilyen furcsa – „második főhős” látható, aki lehallgató volt az NDK-ban (pfuj), de a filmben egyáltalán nem (nemcsak ez) fontos belőle. Hanem a *változás*, amin átmegegy. Úgy is mondhatnánk, hogy a rossz oldalról a jó oldalra kerül, és büneiért – ha nem is hagyományos módon – vezekel.

Gyönyörű, lélekbe markoló film a nyugati kultúráról, s arról, hogy olykor milyen finomak a dolgok közti árnyalatok.

Nem így nálunk. Nálunk jó *vagy* rossz van, s minden olyan maszszív megkülönböztetés. Miközben az ember, aki felrakta, észre sem veszi, hogy miközben a jogállamot és a preventív államot állítja szembe egymással, totálisan rossz illusztrációt választ.

De csitt. Magam is bűnben fetrengék, hiszen „totálisan rossznak” neveztem valamit, ami lehet, hogy totálisan jó. Hallgassuk inkább Beethoven zenéjét a filmben. Annál nem kétséges, hogy milyen.

(Florian Henckel von Donnersmarck: *A mások élete*)

2016. június

ÉRTJÜK-E MAGUNKAT?

Ezzel a kérdéssel bizonyára valamennyien szembenézünk; ki könnyebben, ki konfliktusokkal tele. A „hogyan élünk” kérdésnek van egy speciális esete, s ez az, amikor egy más nemű emberrel, történetesen házasságban, kell együtt élnünk.

A „kell” persze máris kissé komor kifejezés, hiszen helyesebb azt mondanunk: „szeretnénk” együtt élni. Valakivel, akit szeretünk, szeretnénk együtt élni.

Eddig sima ügy, holott talán a világon ez a legnehezebb. Különösen akkor, ha választottunkkal – hogy úgy mondjuk – *nem természetes* kötelék fűz bennünket össze. A természetes kötelék – még szerelmi állapotban is – ritka. Mit tekintünk annak? Amikor végzetesen és el nem múlóan két ember valóban egymásra talál. Nemcsak a testek erotikájában, nemcsak a lélek rezdülésével és a szellem erejével, hanem mindegyikkel együtt – és még sok mással is.

Léteznek azonban szerelemnek *tűnő*, jó kapcsolatnak *tűnő* fenséges vágyakozások, amelyek – bármilyen okból – rövid idő alatt kiábrándító eredményekhez vezetnek. Amikor kiderül: az, akivel élünk, nem olyan, akire vágytunk, vagy mi nem vagyunk olyanok, akik ezzel a kiválasztott emberrel harmonikus párt tudunk alkotni.

Mi van például akkor, ha van egy nem túl sikeres fiatalember, akinek az útjába kerül egy gazdag és sikeresnek tűnő nő. Valami megvillan köztük, és egymásba habarodnak. Úton és útfélen (még könyvtári asztalon is) szexelnek, és ez mindkettőjüket afelé löki, hogy nekik együtt kell élniük.

Kulturálisan ugyan nincs sok közük egymáshoz, de a vágyak, a testek, a gerjedelmek mindent felülírnak. S egyszer csak ott állnak, hogy – semmi közük egymáshoz.

Az igazi kérdés azonban épp itt tétetik fel: mi van, ha két ember pontosan tudja egymásról, hogy a másik nem nekik teremtett, ám *nem tudják*, mit kezdjenek ezzel a felismeréssel. Nem tudják, hogyan számoljanak fel egy ilyen helyzetet. Valamilyen kulturális kóddal az lett beléjük írva, hogy ha házasság, azt fenn kell tartani. Csak közben csalni kell. Szeretőt tartani.

S mi van, ha a nő történetesen felfedezi ezt? Mi van, ha meglátja a férjét egy másik, egy jóval fiatalabb nővel?

Az egyik lehetőség, hogy ilyenkor botrány van. A másik, hogy ilyenkor a boszorkánykonyha elkezd forrni, és fortyognak benne a mérgek.

Míg egy napon a nő egyszerűen *eltűnik*. De hát hogyan? És hová tűnt? És miért viselkedik olyan gyanúsán a férj? S az eltűnés

helyszínén, közös lakásukban rengeteg a félreérthetetlen bűnjel. Csak nem? Csak nem tette el láb alól a hűtlenkedő férj a mindenről tudomást szerző feleségét?

Még az is meglehet. És sok minden más.

De persze – miközben szépen lassan tisztul a kép – nem hagy nyugodni bennünket az alapképlet: van-e kulturális hasonlóság nélkül fundamentuma egy kapcsolatnak? A mindannyiunkban ott rejtező ördög vajon mikor, milyen csillagzat esetén bújik elő? És mikor jön el a pillanat, amikor akár ölünk is?

Zavarban vagyunk, és érteni szeretnénk a végkifejletet. A gyilkost, és azt, aki tudja mindezt. És vajon ők? Ők értik-e magukat?

(David Fincher: *Holtodiglan*)

2016. szeptember

A *HOLTODIGLAN* KÖNYVES ALAPANYAGÁRÓL

Gillian Flynn *Holtodiglan* című könyvének főhőse, Nick Dunne ezt gondolja a könyv első lapján: „Szerintem minden házasságban ezek a kérdések tornyosulnak viharfelhőkként: *Mire gondolsz? Hogy érzed magad? Ki vagy te? Mit tettünk mi egymással? Vajon mit fogunk még tenni ezután?*”

Első ránézésre is nagyon különböző szintű kérdések, s mintegy igazolják a könyv mottójául választott Tony Kushner-idézetet: „A szerelem maga a világ végtelen változékonysága... pompás rózsza, amely enyhe vérszagot áraszt.”

Aki olvasta a könyvet, vagy látta a belőle készülő filmet, az emlékezhet a tömény vérre, s kevésbé a rózsára. De arra is, hogy azért a szerelem tényleg szörnyű jószág, amely akár – mint szintén Kushner

írja – összefonódhat a gyilkossággal. De minket most a felsorolt kérdések közül csak egy izgat igazán: *Mit tettünk mi egymással?*

Az az állításunk, hogy a legtöbb pár nem tudja feltenni ezt a kérdést. S egyszerű, hogy miért nem: mert *nem tettek egymással semmit.*

Másképpen is megfogalmazhatjuk ezt: a szerelem – vagy amit az emberek hajlamosak annak nevezni – valójában a legpörébb formájában egy *kockázatkerülő* játék, ó- vagy újszövetség arra, hogy két ember, amennyire csak lehetséges, ne tegyen egymással semmit.

Természetesen mindez csak feltételezés, ámbár némi empiria is rejlik benne. Azt vélelmezzük, hogy embertársaink jelentős részének a szerelem egy kiskapu, egy kihátrálási útvonal, egy érzelmi vámentesség, hogy ti. leéljük az életünket oly módon, hogy abban sokat ne kelljen tennünk.

A tevés az élet legkiszámíthatatlanabb ténykedése, s ezt a legtöbbünk szereti elkerülni. Ezért nem teszünk egymással semmit.

Vannak persze kivételek, és vannak árnyalatok. A *Holtodiglan* hősei egy döbbenetes világban találják magukat, ámbár ez a világ mégiscsak Amerika. Ott pedig minden lehetséges. Belegondolunk, hogy magyar átlagférfiak és átlagnők vajon kerülhetnének-e valaha is olyan helyzetbe, hogy a fentiekhez hasonló kérdéseket feltegyenek. Nemleges a válaszuk.

Mert – mint mondtuk – a mi kultúránk eleve a nem tevésre (s nem a szép-tevésre) épül. Nem is nagyon bolydíthatjuk fel így a „mások életét”.

Mindazonáltal viharfelhőink persze nekünk is vannak, s ezekre legalább legyünk büszkék.

2016. szeptember

MINDENKI IHLETETT

Ki tagadná, hogy ha valamit nagyon szeretünk, szeretnénk, ha más is szeretné. Ha szeretünk (mondjuk) kolbászt tölteni, azonmód szeretnénk megtanítani erre másokat is. Ha jók vagyunk versírásban, dobolásban, sétálásban a havon (és még sorolhatnánk napestig), azon vagyunk, hogy a körülöttünk élők is eltanulják ezeket tőlünk, s átvegyék ihletettségünket.

Hogy rögvest nagyot ugorjunk, és meghatározzuk, milyen szerepet játszik az ihlet a nyugati kultúrában, akkor azt kell mondanunk: az ihlet szerepét itt az adja, hogy átmetszi az emberek közötti határokat. A mi kelet-európai agyunkban valahogy az ihlet a *magaskultúra* része; vannak arra érdemes művészek, akiknek voltaképp foglalkozásuk, hogy transzba (ihletbe) essenek, mi pedig – befogadóként – áhítattal figyeljük mutatóanyagukat.

A nyugati kultúrában ezzel szemben nincsenek ihlethordozók és ihletbefogadók; ellenkezőleg: *mindenki ihletett*.

Vegyünk például egy klasszikusnak számító romantikus filmet: a *Sztárom a páromat*. A történet ugye banális: a híres színésznő és az egyszerű londoni könyvesbolti eladó egymásba szeretnek. Ilyen sztorikat persze a magyar filmművészet is produkál (lásd Meseautó), de a sztori messze nem csak ennyi. A sztori lényege ugyanis az, hogy az eladó környezetében lévő összes barátot és ismerőst ihletett helyzetbe hozza ez a történet. Azaz: *megemelődnek*. Teljesen mindegy, mi a munkájuk, sőt talán nincs is munkájuk.

A nyugati filmkultúrában például a munka a legkritikább esetben ihletforrás, noha persze sokszor beszélnek arról, hogy egyik vagy másik szereplő „keményen dolgozik”. Az igazi ihletforrás azonban maga a *helyzet*. Az alkalom. Amikor a szereplők (olykor csak a főszereplő, de sokszor sok szereplő) *megváltoznak*. Átlényegülnek, rájönnek arra, mennyire fontos a szerepük, és lubickolnak abban a tudatban, hogy az események alakítóivá válnak.

Voltaképp mit akarnak nekünk ezek a történetek mondani? Azt, hogy nincsenek határaink. Azt, hogy bármikor történhet velünk bármi. Történelmi determináltságaink? Előzményeink? Iskolázottságunk? Társadalmi tekintélyünk? Ugyan, ezek lényegtelen mellékkörülmények.

A film „civilizációs kulcsjelenete”, amikor a könyvesbolti eladó (Hugh Grant) baráti csapata a szó szoros értelmében transzba esve áthatol a belvároson, hogy eljusson a Savoyba. Először a csapatnak meg kell oldania, hogy a társaság mozgássérült hölgytagját valahogy betuszkolják az autóba. Aztán át kell kacskaringózniuk, olykor a forgalommal szemben, a városon. Olykor a csapatból valakinek önkéntes forgalomirányítónak kell válnia, azaz ki kell ugrania az autóból, és rendőri szerepet kell átvennie.

A társaság egy emberként ihletett rajként funkcionál, s nemcsak azért, mert a szerelmes eladónak akarnak segíteni. Hanem magukért. Ez az ő ügyük; saját megemelésük egyben kulturális küldetés is.

S a film avatott nézői tátott szájjal lesik ezt a hamisítatlan nyugati *ideológiát*. Mert nem kétséges: sokkal többről van itt szó, mint szórakoztató filmes tucattermékről. E film is elmeséli nekünk a Nyugat titkát, ami nem a gyarmatok kiszipolyozása, hanem hogy *mindannyian* ihletettek vagyunk. Tekintet nélkül rangunkra, nemünkre, társadalmi helyzetünkre.

Azt már csak röviden tesszük hozzá, hogy nem sokkal a december 25-én milliomodszor újravetített film után először vetítették Kenneth Branagh (és Mozart) *A varázsfuvoláját*. A történet körülbelül ugyanolyan semmi itt is, mint a *Sztárom a páromban*: a legegyszerűbb szerelmi történet. Ami aztán ugyanúgy szerelmi győzelemmel végződik, mint a másik. Itt is sok a nehézség, a szerelmeseknek ezer próbát kell kiállniuk, itt is nagy az ármány, de végül a „segítő” környezet itt is fel nő a feladathoz, és az egész film minden szereplője örömdát zeng.

2016 karácsonyán mindent érteni vélünk.

(Roger Michell: *Sztárom a párom*)

2016. december

A JOGNAK ASZTALA, AVAGY MIT MESÉLJÜNK A TÖRTÉNELEMRŐL?

1865 áprilisában járunk. A Ford Színházban lelövik Lincoln elnököt. Az alelnököt és a külügyminisztert is le akarják, de az meghiúsul. Komplettszerű csapat kerül a hatóságok látókörébe, és rövidesen el is kapják a főkolompásokat. Köztük is vezetőjüket, John Wilkes Bootht, akiről minden történelmi beszámoló megemlékezik, hiszen ő adta le a végzetes lövéseket. Ám a sors történelmi fintora, hogy az ő további története nagyon kurta; egy pajtában bujdosik, ahol rátalálnak, és lelövik. Nem úgy a társait, őket sorban elkapják, s rájuk bírósági tárgyalás vár. Jó néhány férfi és közöttük egyetlen nő, Mary Surratt, aki annak a panzióknak a tulajdonosa, ahol Booth és társai előkészítették a merényletet.

S persze Mary Surrattnak ettől kezdve az életéért kell harcolnia. Mert abban a felfokozott hangulatban, az amerikai elnök meggyilkolása után, ugyan ki hinné el neki, hogy ő csak egy egyszerű panziótulajdonos, miközben a fia, aki Booth barátja, maga is részese a merényletnek?

De persze ezt a történetet el lehetne mesélni szimplán, mint egy egy Lincoln-ellenes merényletet. És biztosan lenne, aki ilyen szimpla történetként mesélné el. De lehet ezt máshogyan is. Például úgy, hogy valaki elkezd firtatni: ártatlan, avagy bűnös volt-e a nő? Egy fiatal ügyvéd, aki nem melleleg háborús hős; nos, ő lesz a déli érzelmű és Lincoln-ellenes nő védője. Mert hát per lesz, s a per célja: példát statuálni.

Hogyan is mondja a történet egyik potentátja, Stanton hadügyminiszter? „Minden jogunk megsemmisül, ha a nemzet megszűnik létezni.” S hogyan semmisül meg a nemzet (s ezáltal a jog)? Ha a hivatalos hatalom nem szolgáltat elégtételt. Ha a perbe fogott merénylőket mind egy szálig nem küldi a másvilágra.

Hiába tehát a fiatal ügyvéd minden mást felülíró harca az igazság, a nő ártatlanságának bebizonyítása után. A nő – a férfakkal együtt – végül kivégzik. Az igazság nem győz, azazhog: *utólag* győz. Az amerikai Legfelsőbb Bíróság egy évvel a per után törvényt hoz arról, hogy ilyen esetekben polgári peres eljárást kell lefolytatni (mert-hogy az ominózus per katonai bíróság előtt zajlott).

A tanulság?

Egy történelmi eseménynek ezerfajta feldolgozása lehetséges. Az egyik a „megemelt”, a himnikus. Ez valahogy így szólna: megölték az amerikai elnököt, s nemzet zavarodottságában erőt merített a bűnösök megbüntetéséből. Amerikai a büntetésben, a bosszúban vált egységes nemzetté.

S a másik, kissé földhözragadtabb. Megölték az elnököt, de Amerika e bűneset kivizsgálása kapcsán még nem tudott fair tárgyalási körülményeket teremteni. Túl nagy volt a nyomás ahhoz, hogy ne egy „előregyártott” ítélet szülessen. Meglehet, Mary éppolyan bűnös volt, mint a többiek, de bűnössége az irányított tárgyalás során százszázalékosan nem bizonyosodhatott be.

Frederick Aiken – a védőügyvéd – mindenesetre a per után, 33 évesen feladta ügyvédi hivatását, és újságírónak állt. Történetesen a *Washington Post*nál.

(Robert Redford: *A cinkos*)

2018. május

MIT TANULHATUNK A SAUL FIA ALKOTÓITÓL?

Természetesen a címbéli kérdésre köteteket lehetne írni (a témáról egyet már magam is írtam), de most csak egy rövidke elmélkedésre gondoltam. Váradi Júlia *Saul útja* című beszélgetéskötetet olvasom. S támadnak róla gondolataim.

Szögezzük először is le, hogy az alkotók egy büdös szót nem mondanak a politikai elemzésről. Politikáról se nagyon. Három dolog miatt mégis írnom kell róla. Mondhatnám azt is: az alkotók három hasznos tanácsot adnak politikai elemzőknek (is).

(Egyszerűség.) A film rendezője, Nemes Jeles László mondja a következőt: „Nagyon egyszerű történetet akartam. Tudtam, hogy ennek az egyszerű történetnek az erejével kell hatnunk a filmben.” Mond-e ez az idézet bármit is nekünk? Hiszen a politológia látszólag bonyolult dolgokkal foglalkozik. És mégis, ez az idézet fontos dolgot mond nekünk. Azt, hogy a) vagy a bonyolult dolgokat is (mint például a politika egésze) le kell egyszerűsíteni; vagy b) eleve egyszerűen kell megfogalmaznunk, amit gondolunk.

Nem jó, ha egy politológus túlbonyolít. Úgy szoktuk mondani: túlír. Ne írjunk túl semmit. De meg is fordíthatjuk a dolgot. Akkor írunk túl valamit, ha a dolgot nem tudjuk egyszerűen megírni. Ezért ha megkérdeznének, mit tanácsolnék kezdő elemzőknek, azt mondanám: semmi kacifánt! Semmi cifrázás vagy hajcihő! A lényeg, kolléga!

Az persze más kérdés, mit nevezhetünk lényegnek. Itt hatalmas mozgásteret és nagy felelőssége van annak, aki az adott szöveget írja. De igaza van Nemes Jelesnek: az egyszerűség nagy fegyver a kezünkben. Pláne, ha összevissza bonyolító elemzésáradat közepette vagyunk képesek erre.

(Képzelőerő.) Ugyancsak Nemes Jelesnél szerepel egy másik nagyon figyelemreméltó szövegrész is. Ez a rész arról szól, hogy miért koncentrál a film (nagyon közelről) egy emberre, Saulra. Nos, a magyarázat: ha a néző végig a főhőssel van, „a borzalmak a háttérben maradhatnak... a néző képzelőerejében születnek meg a képek”. Gondolkodjunk el ezen. Úgy tanultuk, ugyebár, hogy a szép az, ami érdek nélkül tetszik. Szépet elvárni persze egy holokausztfilmtől nem lehet, de esztétikai minőséget igen. A legtöbb holokausztfilm nem sokat bíz a képzeletünkre: szépen elmondja és megmutatja nekünk a borzalmakat és persze feloldozást is.

De bízhat-e az olvasó képzeletére bármit is a politikai elemző? A politikai elemzés voltaképp szájbarágós műfaj. Van egy esemény, ráugranak a *fast thinkerek*, és szépen elmondják nekünk, hogy mit gondoljunk róla. Mindig lennie kell egy aktuális témának, amelyre rá akarnak mozdítani minket.

Ezzel szemben az én elemzési eszményem pontosan olyan, mint amiről a filmrendező beszél. Az elemzőnek persze szüksége van olvasójára, de nem úgy, ahogyan azt a legtöbb elemző elképzeleli. Az elemzés olvasója túl sokat nem profitál abból, ha én elemzőként elmondom neki, hogy ő mint befogadó mit gondoljon. Szükségem van a képzeletére! Szükségem van arra, hogy elhiggyem, fényt vagyok képes gyújtani benne. Máskülönb halott sorokat tudok csak írni. Az olvasó képzelőereje tehát elsődleges munkaeszközöm. Nem azt mondom, hogy az elemzőnek csupán sejtetnie vagy álláspontok között egyensúlyoznia kell. Nem; nagyon *radikálisnak* kell lennie a képzelet működésbe hozatalában! Ki kell nyitnia az olvasó gondolkodását, nem pedig bezárnia. A jó elemzésben mindig kell legyen legalább egy továbbvivő, kinyitó gondolat. Ha nincs, akkor rosszul tesszük a dolgunkat.

(Stratégia.) Végül van egy harmadik vonulat is, amiről már a film operatőre, Erdély Máttyás beszél. Azt csak mellékesen mondom, hogy elmeséli, milyen régi a barátsága a rendezővel, s ez nagyon is közrejátszik abban, hogy a *Saulból* az lett, ami. Ennél is fontosabb a

következő mondása: „Nagyon-nagyon sokat beszélgettünk Lászlóval, és ez egyik sarokköve ezeknek a megbeszéléseknek az volt, hogy milyen nem lehet ez a film. Párhuzamosan beszéltünk róla, hogy milyen legyen, és milyen nem lehet.”

No, megint egy alapigazság. Nem csak azt kell tudnunk, mit akarunk, azt legalább ilyen erősen, mit nem akarunk. Amikor elemzést írunk, lebeg előttünk valamilyen kép, és nagy segítségünkre van, ha képesek vagyunk végiggondolni az elkészült mű különféle variációit. Milyen lesz, ha így és így írom meg. És milyen, ha másképpen. Erdély azt is mondja: a cél az volt, hogy minél távolabb kerüljenek a korábbi holokausztfilmektől.

Egy elemző történetesen nem akarhat ilyet? Nem gondolhatja azt, hogy másfajta módon ír elemzést, mint mások? Nagyon is gondolhatja. De ettől a gondolattól önmagában még nem jön a megoldás, ez így csak félmunka. Tudnia kell, mit nem szeret a többi elemzésben, és milyennek szeretné látni a magáét. Azaz – nincs mese – az alapozásnál kell kezdeni. Az alapozás pedig nem az, hogy mi a véleményem egy tegnap történt eseményről. Ez ugyanis elúszik a magánvélemények rengetegében. Az a kérdés, mit szelektálok ki, és mit válogatok be. Az a kérdés, mit akarok elmondani.

De nem ismétlem magam.

Egyszerűség, képzeletmozdítás és elemzési stratégia.

Ez az én elemzési programom. Amiből az is kiderül tán, hogy szerintem a politikai elemzés egy kicsit művészet.

(Nemes Jeles László: *Saul fia*)

2019. április

A SCHINDLERRŐL – MÁSKÉPPEN

Vajon miért érdekes számunkra ma a Schindler listája? Elsőre azt mondhatjuk, hogy maga a történet és a főszereplő karaktere miatt.

De rögvest ott a következő kérdés: milyen ez a karakter?

A film nem idealizál. Nem hősnek állítja be a főszereplőt. A főszereplő – érdemes felfigyelnünk – minden jelenetben iszik. A film azt hangsúlyozza, hogy meglehetősen korhely ember. Habár ezt nem részletezi, de a jelzések arra utalnak, hogy nem vetette meg a földi élvezeteket.

Ennél is fontosabb, hogy a főhőst nem vezérlik – legalábbis a film nagy részében – altruista motívumok. Nem akarja megváltani a világot: ő egy gyáros, aki haszonra tör, és ezt mutatja be a film.

Ezzel voltaképp sűrítetten kapjuk a nyugati civilizáció lényegét. Ami nem más, mint hogy esendő emberek, azt is mondhatnánk: *nem jó emberek* jót csinálnak.

Ez egy kelet-európai nézőpontból furcsa. A mi térségünkben egyszerűbb a képlet: jó emberek jót cselekszenek. Vagy – ellenkezőleg – rossz emberek: rosszat. Itt viszont nem tudni pontosan, *milyen* az emberi minőség. Schindlerről annyit tudunk, hogy a náci párt tagja. Akár ki is léphetett volna, ha nem értett egyet a követett politikával. De nem lépett ki. A Kádár-rendszerben is voltak ilyenek. A belülről bomlasztók. Schindlerről nem tudjuk, hogy hőssé válása *előtt* mit csinált. Könnyen lehet, hogy semmit. Meglehet, hithű náci volt; éppolyan, mint bárki más.

Aztán egyszer, valamikor, nem tudjuk, mikor, nem tudjuk, miért, megváltozik a képlet. Ettől kezdve mássá válik.

S a film innentől kíséri pályáját. Nem érdekli, hogy iszik. Nem érdekli, hogy akár rossz ember is lehetett korábban. Csak arra koncentrálna, milyen *most*. A „most”-ban zajló történet nyomán bontakozik ki Schindlernek az amerikai mértékkel szólva hatalmas karaktere. Akár a *Kapj el, ha tudsz*-sztori is eszünkbe juthat, hiszen ott sem érdekes,

milyen csínytevései voltak a főhősnek, hanem csak az számít, hová és hogyan érkezik meg.

No, ennyi a titok. Van egy kultúra, amely azt gondolja magáról, hogy nem is biztos, hogy jó emberek népesítik be. És joggal hiszi. Ki ítélheti meg, milyenek vagyunk? S lehet, hogy rosszak voltunk évtizedeken át, ám egy adott pillanatban – legyen ez egyetlen pillanat – jót cselekszünk.

Ez a titok.

Hogy változhatunk. Becsüljük magunkban a rosszat. Vagy azt, hogy nem vagyunk eléggé jók.

(Steven Spielberg: *Schindler listája*)

2019. július

MESÉLŐ ÉNÜNK

Igen, van, amit csak Hollywood tud. Például mesélni. Vannak esetek, amikor mindjárt az elején kiderül, hogy a történet totális abszurditás, s mégis úgy nézzük, mintha nem az lenne. Sőt tovább megyünk. A mesét valójában semmi nem különbözteti meg a valóságtól. Egyek.

Ráadásul nagyon is valóságos, amikor például azt mondja az egyik szereplő: „Én tudós vagyok, Platón meg filozófus volt és költő.” Amely mondattal ugyebár egy egész diszciplína, a filozófia kerül enyhe kritika alá, de hát mindegy, belefér.

Van tehát nekünk egy főhősünk, történetesen nő. A 20. század elején születik, és még 2015-ben is él. De nem száz-egynéhány évesen, aszottan és betegen, hanem ugyanolyan szépen és fiatalon, mint 29 éves korában. Őröla szól ez a történet. Ami nyilvánvalóan lehetetlen, mert ugyebár az idő. Az időt nem lehet megállítani.

De itt nem az abszurditás játssza a főszerepet. Hanem az, hogy hogyan *viszonyulunk* az abszurditáshoz. S a film készítői azt mondják nekünk: a mese éppolyan valóság, mint amilyen valóság a mese.

Nem olyan nagyon érdekesek a fiatalon maradásra szőtt precíz élettani magyarázatok (amelyeket narrátor mond el a filmben). Sokkal lényegesebb, hogy a mesének hatalmas ereje van. Egy szavát sem hisszük, és mégis hat ránk.

Valami mágikus és delejes dolog ez. Nem tudjuk megmagyarázni. De egy magyarázatunk mégis lehet, s ez a hagyományörző kultúránk. Nevezük ezt nyugati kultúrának. Halvány fogalmunk nincs, milyen szerepet játszik a mese más civilizációkban. Nem tudjuk, hogyan mesél (mesél-e valaha is) a mohamedán anya és apa. Nem tudjuk, az általunk ismert civilizációkon *kívül* látják-e meseként a világot.

Mert itt tulajdonképp erről van szó. A szereplők folyton álom és valóság határán lépdelnek, s már amikor azt hinnénk, a valóság uralta őket, akkor egy szempillantás után kitérülnek, és felfedik meseszerű lényüket.

Harrison Ford... Ő legfőképp. Negyvenéves házassági évfordulón mond hódoló beszédet feleségének – ajánljuk minden férfinak, aki hasonló helyzetbe kerül. De azt is ajánljuk, hogy ki-ki nézze meg remegő ajkát, amikor...

Nos, nem mondunk többet.

Aki mesélni tud, uralja a valóságot. Aki a valóságot uralja, folyton mesél.

(Lee Toland Krieger: *Adaline varázslatos élete*)

2017. február

VALÓBAN MINDEN ODAVAN?

Voltaképp nem tudjuk meg, legyőzött-e bennünket a világ. Az utolsó jelenet szándékosan kétértelmű. Győzhetett is a természet (és akkor meghalunk), és győzhettünk mi is (mert az utolsó utáni percben, de jött egy kinyújtott kéz).

Robert Redford végig egyedül van a képen. S még csak magában is ritkán beszél. Volt már ilyen film, és lesz is. Az ember, aki az óceán közepén bajba kerül, és a túlélésért küzd.

Minden ilyen film több pusztá konkrétumnál. Ezek a filmek szimbólumok. Ez is az. Mégpedig a 21. század elejéé. Hogy tudniillik győzhetünk-e az elemek felett. Az elemek most nem egyszerűen az óceánt és a hullámokat jelentik, amelyek olykor péppé darálják a hajóst. Az „elemek” szó itt a világot jelenti, a maga törvényeivel. Azt, hogy csinálhatunk bármit, lehetnek hatalmas vágyaink, hirtelen slamasztikába kerülhetünk. Ez a slamasztikába került ember aprólékos gonddal kidolgozott filmje. Amikor bármit is teszel, nemhogy jobb lenne, hanem fokozatosan csak rosszabb.

Redford vitorlása nekimegy egy óceánban álló tartálynak, és kilyukad. Szinte teljesen megtelik vízzel. Itt legyen okos, aki tud. S majdnem két órán keresztül zajlik a küzdelem, aminek tétje, hogy túléli-e a hajós.

Akár túl is élheti. De ennél is lényegesebb, hogy az életünk egy pillanat alatt összeomolhat. A nevenincs vitorlázóról semmit nem tudunk meg. Azt se, hogy hívják, azt se, hol élt, s miért van az óceánon. Egyetemesen akar bennünket orientálni ez a film, s elemi erővel arra hívja fel a figyelmünket, hogy az általunk uralni vélt külvilág erősebb nálunk. Ami nem azt jelenti, hogy bármikor fel kéne adnunk (Redford eszméletlenül küzd is), de – sugallja a film – vannak megoldhatatlan problémák. Amikor a legnagyobb küzdés sem segít.

Azon gondolkodom, miért készítették el 2013-ban ezt a filmet. S csakis arra jutok: a nyugati civilizáció válaszfűtjéről akartak beszélni. Hogy messze nem uralunk mindent, csak azt hisszük.

Redford 77 évesen forgatta le ezt a filmet. Ami tényleg arról szól, hogy minden odavan, s lehet, hogy a semminél is kevesebbel kell el-mennünk. Mert hát a halál torkában vagyunk végig.

(J. C. Chandor: *Minden odavan*)

2017. szeptember

A TENGER KÖZELSÉGÉRŐL

Egy régi vágású, nyitott autóban fiatal férfi és nő ül. Szép tájakon át, célirányosan haladnak, s meg is érkeznek valamilyen isten háta mögötti kis nyaralóhelyre. Nem túl sok csomagjuk van, és máris beköltöznek egy lakásba. Hogy valami nincs rendben köztük, azt az jelzi, hogy nem sokkal megérkezésük után a nő azt mondja:

– Nem szeretnék itt lenni.

De ott maradnak. Nem tudjuk, mennyi ideig, de hogy nem rövid időre, azt a körülbelül két óra múlva tudjuk meg, amikor a férfi vas-tag kéziratot pakol be mappájába.

Nagy kérdés, miről szól ez a film. Neuraszténiáról? Alkoholizmus-ról? Kihűlt kapcsolatról? Írói válságról? A feleségszerep elviselhetet-len terhéről? Rejtett szexuális kielégületlenségről?

A két fiatal ember: házaspár. S a film mást sem akar megmutatni nekünk, mint hogy ez a két ember képtelennek tűnő kapcsolatban él. Egymás érintését sem bírják, és beszélgetni is csak alig tudnak egy-mással. Az a két szó, hogy „jéghideg” és „kihűlt”, talán nem is feje-zi ki kapcsolatuk lényegét.

Mintha a világtól teljesen elidegenült két embert látnánk. A nő neurotikus, frigid és depressziós, akivel alig-alig lehet mutatkoz-ni. A férfi elvben extrovertált, olyannyira, hogy nap nap után reggel

fölkerekedik, és elmegy otthonról. Gondoljunk bele: elmentek egy üdülőhelyre, s ahelyett, hogy együtt habzsolnák az életet, a férfi otthon hagyja a nőt, aki maximum az erkélyre megy ki, meg olvas. No, jó: időnként vásárol is.

Hogyan lehet így élni? – juthat a néző eszébe. Mit akarhat megmutatni nekünk ez a film?

Adná magát a kézenfekvő magyarázat: a teljes lepusztultság és elidegenedettség bemutatása volt a rendező célja. Olyannyira, hogy a neuraszténiás nő – felfedezvén a falon egy lyukat – odatelepszik mellé, s onnantól a szomszéd házaspár állandó kukkolójává válik. Sőt kisvártatva csatlakozik hozzá férje is, és együtt kukkolnak. Ha már ők nem tudnak szeretkezni, legalább így pótolják élményeiket.

De vajon ezt akarja-e megmutatni nekünk a film? Azt, hogy úristen: mivé lesz egy kapcsolat?

Nem ezt akarja bemutatni.

Mert bár való igaz, hogy a lepusztultság nem kicsi, de erről már sok film készült, s ha csak ennyit tenne a film, nem sokat érne. Ám a film nem a lepusztultságról szól. Illetve nem *csak* arról. A film azt mutatja be nekünk, hogy a lepusztultság voltaképp élményforrás is lehet.

Ugyanis a férj író, s a két ember élete tudatosan épül fel. Nem sokkal érkezésük után a férj máris indul a városba, s magára hagyja a nőt. Amolyan tudatos élménykeresés vezérli: témát keres magának. Talán épp azért jöttek ide. De persze nem talál élményt, s alkotói válságba kerül.

A film arról szól, hogy lepusztult kapcsolatuk hogyan válik megírandó témává. Nem ezt akarta talán, de ez lett belőle. Az alkotói válságot életük válsága mozdítja ki a holtpontról, s az elviselhetetlenek tűnő élet így válik ihletforrássá.

A férj szinte az egész filmben panaszkodik, hogy egyáltalán nem megy neki az írás. Akkor azonban megváltozik, amikor egyre jobban kiélezik konfliktusait, amikor közös játék, sőt rítus részeivé válnak. Elő kell állítaniuk egy írói matériát! A kisváros unalmából ezt nem lehetne, hát előhozzák magukból!

Így hát nem az a lényeg, hogy – mint a film végén csak kiderül – a nő meddősége miatt nem lehet gyermekük. Hanem az, hogy mire véget ér a hosszú víkend, egy hatalmas kézirat kerekedik. A férj megírta magukat. A sok vizski és a mindennapos kábulatok közben mégiscsak született valami.

Aminek címe: *A tengernél*.

Antonioni, Fellini, Bergman és a 70-es évek filmi komponáltsága köszön vissza. Lassúak a jelenetek, mint ha csak valóban visszagránánk a 70-es évekbe, a rítusok és a neorealizmus világába. De azért másról is szó van: életünk nagy rejtélyéről, arról, hogy egyszerre vagyunk szenvedők és alkotók. S az utóbbi az előbbiből következik.

Ezért bár nem nagy, de összetett és sok bölcsességgel átítatott film.

(Angelina Jolie Pitt: *A tengernél*)

2018. június

MIÉRT VAGYUNK SZERTELENEK?

Mit tudunk mi a politikáról? Tulajdonképpen sokat. Honnan tudjuk mindazt, amit tudunk? Filmekből. Milyen filmekből? Amerikaiakból.

Tegyük fel újra a kérdést. Mit tudunk mi a *magyar* politikáról? S válaszoljunk némileg pikírten: ugyancsak sokat. Továbbgondoljuk az amerikai filmeket, és bekapcsoljuk a *képzeletünket*.

Igen, valami ilyesmiről lehet szó, s ez jutott eszembe, amikor végignéztem *A végsőkig* (eredeti cím: *All the Way*) című, legfrissebb amerikai filmet, ezúttal Lyndon B. Johnson életéről. Voltaképpen füzérré állnak össze ezek az amerikai filmek – Kennedytől Nixonig legalábbis. Carterről talán nem készült külön film, de *Az Argo-akció* (rendezte és főszereplő: Ben Affleck) legalábbis Carter idején

játszódik. És akkor még nem is beszéltem a régebbi elnökökről. Olyanokról, mint például a legnagyobbak egyike, Lincoln.

Ne is azon sóhajtozzunk most, hogy miért nem készültek és készülnek magyar filmek a mi politikusainkról. Hiszen az 1945 és 1990 közötti időszakban és időszakról talán nem is készülhettek, mert akkor *nem is voltak* politikusaink. Azon már eltöprenghetnénk, miért nem készülnek az ezt megelőző korokról. Ez már jó kérdés lenne. De ezt se kérdezzük meg. Hanem valóban gondoljuk tovább az amerikai filmeket, és kérdezzük meg: *miért készülnek ezek?* Vagy tegyük fel úgy a kérdést: mi az a tulajdonsága Amerikának, ami „megköveteli”, hogy *ilyen* filmek készüljenek?

Valószínűleg csak olyan országban készülhetnek politikusokról filmek, amelyben *erősek az alapértékek*, amely ország értékekre van *alapozva*. Történetesen Amerikában ez az alapérték a szabadság. *A végsőkig* című filmben például a feketék jogaival szemben fellépő republikánusok (sőt déli demokraták) azzal érvelnek, hogy ugyan hogyan képzeli a kormány, hogy megszabja étterem- és bolttulajdonosoknak, hogy kiket engedhetnek be és kiket nem. Szerintük ugyanis egyszerűen alkotmányellenes, hogy egy fehér boltos a jövőben (ha nem akarja) be *kell* hogy engedje boltjába a fekete vevőt.

Ugye nem kell mondanom, micsoda horderejű értékvita ez, s lefolytatni csak ott tudják az ilyen vitát, ahol ezek az értékek folyamatosan *vita* tárgyát képezik. Filmeket is csak ott tudnak készíteni róla. Ahol az ország nem értékekre (pontosabban nem ilyen, individuálisan és kollektíve egyaránt átélhető értékekre) alapozódik, ott valószínűleg nem is robbannak ki konfliktusok. S ott nem is készülhetnek erről filmek.

Magyarországon készüljön film arról, hogy az egyik tábor él-hal a nemzetért, a másik meg az egységes világkormányban hisz? Lehet erről filmet csinálni? Illetve: *érdemes?* Milyen dilemmát mutathatna be számunkra egy-egy ilyen film? Azt erősítené bennünk, hogy vannak „jó” és vannak „rossz” magyarok? Vagy mit?

Egyáltalán nem tudom erre a kérdésre a választ. Mint ahogy arra se tudom, hogy egy magyar film valaha is megmutatja-e a politika belső természetét. *A végsőkig* című filmben Johnson elnök naponta borotvaélen táncol saját (Demokrata) pártjának különféle csoportjai között. Roppant érdekes, ahogy a hozzá közel álló pártbeli demokrata társaival beszél a pártbeli *liberálisokról*. És az is nagyon érdekes, milyen szövetségeket kell kötnie olykor az ellenoldalon álló republikánusok egy bizonyos részével, hogy átvigye törvénytervezetét.

Arról már nem is beszéllek, hogy a filmben „Dick bácsi” az elnök régi és állandó vacsorapartner, úgy is mondhatnánk: mentora. Csak ő éppen a párt déli demokrata szárnyához tartozik, amely totálisan ellenzi a polgárjogok kiszélesítését. Majd miközben késhegyig menő vitákat folytatnak a képviselőházban, utána újra csak összejönnek – és megvacsorálnak.

Tudunk mi bármit is a magyar politikáról? – tehetjük fel újra csak a kérdést. Nem tudunk semmit. Ámbár képzeljük. Nincs kizárva – a költővel szólva –, hogy ezért vagyunk szertelenek.

(Jay Roach: *A végsőkig*)

2017. augusztus

A KEATING-MODELL

Ugye emlékszünk John Keatingre?

Ő az asztalra álló ember, ha röviden akarnánk megnevezni. Vagy másképpen: őerte állnak asztalra a tanítványai. Szóval: a *Holt költők társaságának* nonkonformista tanára.

Ám most nem azon fogunk elmélkedni, mennyire jó nonkonformistának lenni, s ezzel hatással lenni másokra. Hanem azt a kérdést

vetjük fel: mi történik, vagy inkább mi történne egy ilyen típusú emberrel, ha műve egyszer szárba szökkenne. Értsd: ha tanítványai szépen sorban autonóm, önálló, cselekvő lényekké válnának.

A Keating-modell lényege éppen az, hogy azok, akiket nevelni, megváltoztatni szeretne, nagy részben *nem* változnak meg. Legtöbbjük marad éppen olyan, mint előtte volt, legfeljebb egy-kettő változik, s – mint a filmben – az is elbukik.

De a tanítványok bukásánál is fontosabb: mi lenne a Keatingekkel, ha tanítványaik tömegesen változnának meg? Vajon hogyan hatna mindez a mesterre?

Az ilyen típusú mesterek lényege, hogy változtatni akarnak, s miután ide eljutottak, veszik a kalapjukat. A kutyát nem érdekli, mi lesz velük *azután*, hogy patronáltjaikat új pályára állították. Végtére is, Keating is elhagyja a fiúiskolát, amikor kiderül, hogy a konzervatív intézmény nem tudja befogadni az ő normáit.

De mi történne, ha az ilyen emberek normái elterjednének? Mi lenne az ő dolguk a továbbiakban?

Erről a jámbor filmek persze nem tájékoztatnak minket. Legfeljebb sejtései lehetnek annak, aki Keatinghez hasonlónak gondolja magát. Az ilyen típus hatalmas drámája, hogy van egy feladata, életprogramja: szinte mániákusan akar másokon változtatni. Sokszor persze olyanokon is, akik egyáltalán nem akarnak vagy nem tudnak megváltozni. De olykor belebotlunk olyanokba is, akik „jó médiumok”. Akik rezonálnak, s egyszerűen ott topognak előttünk, hogy ők akkor most készen állnak.

Vajon mit válaszolna erre Keating? Elmenne? Nem tudjuk.

Szóval itt a karácsony, és megöleljük Robin Williamst.

(Peter Weir: *Holt költők társasága*)

2016. december

10. FEJEZET

MINDENNAPOK JELENTŐSÉGE

A „MÁSİK” ÉLETE

Az életünk visz bennünket előre, s jó esetben „alapéletünkben” csupa jó dolgok történnek velünk. Az persze, hogy e jó dolgok megtörténnek-e, döntően rajtunk múlik. Meg a szerencsén. Ám a szerencse is csak a szerencséseknek adatik meg – ahogy mondani szokás.

Ámde az „egyik” életnek, ráadásul, ha ez alkotó, az sajátossága – s pont azért, mert teljességre tör –, hogy kiiktasson maga mellől minden mást. A jó, az előrevivő, a mámoros életünk – hogy egy politológiai kifejezéssel éljünk – *totalitárius*, és távolról sem pluralista. Onnan ismerszik meg, hogy felfal, magához hasonít mindent, eltiporja a kitüremkedéseket. Ha boldogok vagyunk, azt érezzük, hogy mindenünket átjárja ez a boldogság, és talán nincs is szükségünk másra. Bizonyos lantosai a boldogságnak meg is éneklük olykor, hogy „legszívesebben megállítanám az időt”, vagy „ezt a pillanatot akarom örökre”. És ilyesmik.

De a boldogság megéneklői is tudják a lelkük mélyén, hogy totális érzésük csakis akkor maradhat tartós, ha e „főélet” egy bizonyos pontján belép életükbe egy „másik” élet. A másik élet persze nem az iméntit akarja fölülmúlni, s nem kel birokra vele boldogságszint ügyében. Totalitását hívja ki!

Nemcsak a politikailag totális rendszerekben nem könnyű élni, de a magánéletileg totális rendszerekben sem. A totális boldogság rendszere is komoly veszélyeket rejt. Épp ezért ebből is ki kell lépni olykor, ha nem is forradalommal, s nem is tévéközpontok megszállásával.

Azért kell kilépni, hogy megmutatkozhasson az ember „másik” élete. Merthogy – mint mondtuk – az „egyik” mindent felzabált, s minden tulajdonságunkat a boldogság keresésére összpontosította. Márpedig lennie kell egy másik létszférának is, amely időnként *kivezet* bennünket ebből.

Ezt a kivezetést sokszor a véletlen vagy a szerencse hozza. Talán nem is akarnánk átkeveredni ebbe a másik térbe, de a véletlen mégis hozzásegít bennünket ehhez. A véletlen a mi legnagyobb szövetségünk, mert épp akkor segít, amikor a totális rendszer már csúcsra járatódott, és nem enged bennünket nyitni más létszférák felé. Ilyenkor a véletlen közbelép, s ha kell, határozottan, ha kell, tétován, de átvisz minket – hogyan is mondja a költő – a *túlsó partra*.

Ahogy egy régebbi írásunkban mondtuk: életünk nem szerveződhet mindig *ugyanarra*. Akkor élünk arányosan, ha életünk olykor valami *köré* szerveződik. Kevésbé fennköltén és ismét csak a politológia nyelvén azt mondhatjuk: ilyenkor az egyik totalitárius rendszerből átkerülünk a *másikba*. Vagy populárisabban: csöbörből vödörbe.

És hogy miért nem a demokrácia és a pluralizmus rendszerébe lépünk? Azért, mert nincs rá szükségünk. Mi nem látszatokban és fogalmakban akarunk élni, hanem alkotni kívánunk. Egyik és a másik életünkben is. Erre szabadságunkat is rátesszük. Ingmar Bergman híres szavaival: a szabadság nem más, mint a kezünk megkötése.

Csak a gúzs neme változik olykor, nem a mozdulat.

2019. március

EGYÉNROL ÉS KÖZÖSSÉGRŐL

Eljő a pillanat, amikor hirtelen más fényben tűnik fel minden. Arra vagyunk szocializálva, hogy az ideológiák közötti különbségeket az egyén versus közösség dimenzióban ragadjuk meg. Ezek szerint vannak tehát egyénelvű ideológiák (mint a liberalizmus), és közösséglvűek (mint a konzervativizmus vagy a szocializmus).

Mindannyian megtanultuk, hogy a liberálisok az egyéni szabadságot preferálják, míg a konzervatívok a közepes közösségeket (családot, lokalitást), a szocialisták a nagyobbat, legfőképp az államot.

De vajon ha így lenne, ha közöttünk, emberek között ez a dichotómia lenne a meghatározó, felforrósodna-e annyira a politika? S él-nénk-halnánk-e a saját igazunkért? Mi van, ha félreértésben vagyunk, és voltaképp minden ideológia *ugyanarra* a kérdésre fókuszál, arra, hogyan szerveződjön meg egy társadalom.

Ha belátjuk ezt az alapvető kiindulópontot, sok minden értelmese vagy legalább értelmezhetővé válik. Kiderül ugyanis, hogy a legnagyobb elválasztó közöttünk távolról sem az, hogy egyénben vagy közösségben hiszünk, hanem az, hogy *hogyan* képzeljük el a közösségi létet, miként gondoljuk el a társadalmat, amelyben élünk.

Ha így teszünk, világosan kirajzolódnak az erővonalak. Vannak, akik a közösséget mindig és mindenkor *nemzeti* közösségként képzelik el. Bárhol járnak a világban, megdobbán a szívük, amikor saját nemzetük szülőtteivel találkoznak, és persze amikor saját hazájukban vannak, akkor is azok között érzik a legjobban magukat, akik olyanok, mint ők. Úgy érzik, hazájuk fiaival és lányaival titkos kötelekek kötik őket össze, és egyszerűen szeretik az ilyen kapcsolatokat.

A másik oldalon azok állnak, akik kívül és felül vannak a nemzeti kereteken, és azokat kedvelik elsősorban, akik nem olyanok, mint ők. Számukra teljesen lényegtelen, ki milyen bőrszínű, honnan származik, hol él, mit gondol. Ők kifejezetten szeretik azok társaságát, akik túl vannak a nemzeti határokon.

Addig nincs is semmi gond, amíg a két halmaz a magánélet keretei között hódol kedves életformájának. Politikai értelmet akkor nyer a dolog, amikor egyik is, másik is elkezd életformáját zászlóként maga fölé emelni. De önmagában még nem is ez az igazi gond, elvégre mindannyian úgy élünk, ahogy akarunk, és azzal még csak jót is teszünk, ha őszintén felvállaljuk azt, amelyenek vagyunk.

Politikai értelmet akkor nyer ez a kérdés, amikor a politikai csaták legfőbb kérdésévé az válik, hogy az egyik tábor a másik *rovására*, a másik értékeinek tagadásával, netán lebecsülésével akar társadalmat, közösséget szervezni. Ekkor már nem az lesz a kérdés, hogy az emberek mint egyének milyen értékrendet vallanak, hanem az, hogy a *társadalomnak* miben kell hinnie: nemzeti vagy nemzetén fölül álló elvekben. Ilyenkor persze a kérdés – ahogy minden kérdéssel lenni szokott – a hitvita alakját ölti, bár ez a hitvita fölülír minden mást, mert a szó szoros értelemben húsba, sőt életbe vágó. Elvégre arról szól, hogy az egyik vagy a másik értékrend uralkodó, tolerált vagy épp pária-e. Vannak korok, amikor a nemzetben hívők érzik magukat páriának, és vannak, amikor az egyetemesség hívei.

Vajon kibújhatunk-e ebből a kényszerből?

Azt hiszem, ameddig a társadalom, a közösség szervezése mindent fölülír, nem. Divatok, társadalomszervezési küldetések csatáznak folyton, és – tudjuk Thomas Kuhntól – sosem az győz, amelyik *igaz*, hanem az, amelyiknek nagyobb a befolyása, amelyik több hívet szerez magának.

Persze a direkt pártpolitika pompásan ráépül erre a lételméleti alapkérdésre, és a rendelkezésére álló manipulációs gépezetekkel mindig gondoskodik a kellő befolyás megszerzéséről. Oda és vissza. Itt nem számít, ki van kormányon, s ki ellenzékben. Mindenki – még szép – manipulál, gerjeszt, tömjénez, hogy a szükséges befolyást, a közösségépítő *mandátumot* megszerezze.

A társadalom meg? Amely, meglehet, nem is tud arról, hogy őt akarják megszervezni? Ő időről időre felcsatlakozik valahová. A pártpolitikailag ritmizált idő demokráciákban általában rövid, a

befolyásszerző elitek váltakoznak. Ahol azonban a pártpolitika sokkolt váltógazdálkodása megváltozik, aszimmetrikussá válik a befolyásszerzés is.

Egy tűnik csak bizonyosnak: szó sincs ma már arról, hogy a fő vitakérdés az lenne, hogy vannak az egyén- és vannak a közösségek között ideológiák. Mind masszívan törekszik egy teljes világgép és egy teljes közösségi szervezőmód megvalósítására. A mai dichotómia lényege, hogy lazán szerveződő közösségi hálózatok, avagy erőteljesebb és konstansabb keretek szervezik-e a világot.

2018. március

EGYMÁS BEKALKULÁLÁSÁRÓL

Politikatudományi közhely, hogy a politikát egyszerre két dolog formálja: a konfliktus és a konszenzus. Ez szép, mondhatni bájos öszszesűritése a lényeknek, s nem is lenne semmi baj, ha unos-untalan nem feledkeznénk el róla. Mégpedig kétfajta feledéssel találkozunk. Az egyik feledés, amikor „elfelejtjük” a konszenzus elemet, s csak a konfliktusra figyelünk. A másik, amikor „elfelejtjük”, hogy a konszenzus valójában micsoda.

Beszélgünk most csak erről a második „felejtésről”.

Addig sok embertársunk eljut, hogy a politikában szükség van konszenzusra. Ám van egy olyan benyomásunk, hogy a konszenzusnak egy téves, a politika lényegétől távol eső értelmezése terjed. Nevezük ezt egyszerűen „szeressük egymást, gyerekek” effektusnak. Ez tehát olyasfajta felfogás, hogy a kormányzók voltaképp ne kormányozzanak, hanem valamilyen ködös („albionos”) alapon egyezzenek meg ellenzékükkel, és kvázi közösen kormányozzanak.

Nem állíthatjuk persze, hogy ez a sokak által vallott felfogás ne épülne valós alapokra. Nagyjából a világ afelé halad, hogy mindenki kormányoz, és valójában senki. A kormányzás mint olyan esett át – nem is ráncfelvarráson, hanem – egy grandiózus változáson, aminek lényege, hogy amennyire csak lehetséges, pároljuk ki belőle a *hatalmi* momentumot, és maradjon meg belőle valami elasztikus izé. Ezt szokás persze megnevezni is: a *governance* fejezi ki ennek az „osztott”, sokak által művelt – azaz bizonyosan nem csak a kormányzat által művelt – kormányzásnak a lényegét.

A lelkes amatőrtől a mindenkori dühös ellenzékiig megszámlálhatatlan ember híve tehát a kormányzás e kormányzás nélküli formájának, azaz: a konszenzusnak. Csakhogy erre mondhatjuk, hogy ez félreértése a konszenzusnak. Nagyon egyszerű okból. Megegyezni ugyanis csak egymással vitatkozó dolgokról lehet. Ha van egy kanonizált felfogás – például a kormányzásról –, arról nem lehet, mert nincs *kik között* megegyezni.

De mondhatunk másik példát is. Mondjuk, arról, hogy a liberalizmus az egyetlen lehetséges, világboldogító eszme, és hogy ebben kellene megegyezni. Csakhogy itt megint az a gond, hogy mi van azokkal, akik ezt nem feltétlen így gondolják. Kikiáltjuk őket a liberális demokrácia ellenségeinek? Vagy minimum populistának? Vagy... Vagy egy más stratégián gondolkodunk el.

Ez a más stratégia visszatér a politika két alkotóeleméhez, a konfliktushoz és a konszenzushoz. És – meglepő módon – nem a konfliktus értelmezésében kíván reformot, hanem a konszenzus fogalmát igyekszik új értelmezéssel feltölteni. Azt mondja ugyanis, hogy megegyezni csak azok között lehet, akiknek *eltérő* álláspontjaik vannak. Nem várja el tehát senkitől, hogy feladja az álláspontját, hanem épp ellenkezőleg: azt kéri, hogy mindenki képviselje azt. Voltaképp be akarja kalkulálni a másik felet, azaz: a saját pozíció kialakításába belekalkulálja a másikat.

Ahogy – papíron – a liberális demokráciával lenne. Mert ebben a szöveggel a két fogalom nem feloldódik egymásban, hanem *együtt* létezik. Ha bármelyik uralmi helyzetbe akar kerülni, és

lerúgja magáról párját, akkor lehetetlen lesz akár a liberalizmus, akár a demokrácia mentén konszenzusra jutni. Merthogy ilyen esetben az egyik akarja kijelölni a másik számára, hogy a világról mit gondoljon. Ami nemcsak káros, hanem a másik felet voltaképp nem is veszi igazán komolyan.

Márpedig a valódi konszenzus csak arra épülhet, hogy a másik véleményét nemcsak bekalkulálom (a bekalkulálás lehet egyben azonnali elutasítás is), hanem a magaméhoz rangban illeszkedőnek tekintem. Csak így van esély egy mindinkább polarizálódó világban a polarizációt mederben tartani.

Ha ugyanis nem ezt tesszük, akkor – akár akaratlanul – a polarizációt mélyítjük. S voltaképp most mindkét oldalról ez történik. Holott annak kellene történnie, hogy megállunk, és megkérdézzük: te, barátom, miképpen látod a világot? Látom, nem úgy, mint én. Nincs semmi baj, ugyanis épp a demokrácia lényegét éljük meg, különbözőségünket.

Innét már ideológiák, intézmények, mechanizmusok, eljárások következnének annak kigondolására, hogyan lehetne a demokratikus vitát valóban visszahelyezni az őt megillető szintre. Ha nem ezt tesszük, irreális képzeink lesznek a konszenzusról; a konfliktusról meg azt hisszük, folyton csak az egyik fél gerjeszti.

2018. február

A MEGÉRTÉSRŐL

Ha az embert megkérdezik, mi az, ami számára (szakmájában és magánéletében) a legfontosabb, akkor egyértelmű a válasz: a megértés. Pontosabban: a megértésre törekvés.

Ami persze nem túl kifizetődő attitűd, különösen a szakmában, a politológiában. Ugyanis a politika voltaképpen a gyorsan változó politikai események gyors lereagálásáról szól. Itt nem elsősorban a megértés, hanem a *megmagyarázás* a fontos, s nyilván azért, mert a politológia nem csekély része a nagyközönség előtt zajlik, s a nagyközönség gyors magyarázatokat vár. De ha mindent gyorsan meg akarunk magyarázni, roppant kevés az esélyünk bárminek a megértésére.

De persze jobb, ha tudjuk: *mindennek* a megértésére soha nincs esélyünk. A világ úgy van kitalálva, hogy lehetőleg ne túl sok dolgot értsünk belőle; éppen annyit, amennyi ahhoz kell, hogy valahogyan elboldoguljunk benne. Az elemző éppen így van: ha túl sokat akar érteni, abból csak túlbonyolítás jön, a túlbonyolításból pedig olyan magyarázatok, amelyeket a széles rétegek nem értenek.

Rá kell jönnünk, hogy voltaképp a politikatudomány egyik fontos korlátjáról beszélünk. Nem tehetjük meg, hogy a politikát folyton változó mivoltában értelmezzük. Le kell egyszerűsíteniünk. Azt kell mondanunk róla, hogy „a politika kialakult szabályok összessége”. Vagy azt, hogy: „rögzített intézmények működése”. S ezt követően a „jó” politikát a „kialakult szabályok” és a „rögzített intézmények” védelmezésében kell megjelölnünk. Értelemszerűen a „rossz” politikai támadja a szabályokat és az intézményeket, s káoszt idéz elő.

Ha őszinték vagyunk: a nagyérdeműt nem érdekli a megértés, ami mindezen túlmegy. A közönség vérszagra gyűlik, s nekünk folyamatosan spriccelnünk kell a vért, nap mint nap le kell lepleznünk a rosszat, a normatörőt.

Pedig micsoda kéjes szakmai öröm lenne, ha mást várnának tőlünk. Ha elfogadnák, hogy a politika is olyan, mint egy esztétikai élmény, mint egy regény. Ha elfogadnák, hogy nekünk, elemzőknek ugyanaz a dolgunk, mint a regényíróknak: meg kell mintáznunk szereplőinket. Jót s rosszat egyaránt. Ahogyan egy regényíró sem ítélkezik olykor züllött szereplői felett, a politológus sem pálcatorói mivoltában érdekes. A politológusnak be kéne mutatnia a kínálatot, értő modorban kellene beszélnie valamennyi szereplőjéről, s az ítélkezést (ahogy a regény esetében is) olvasóira kellene bízni.

De persze tudjuk, nem ez történik. Az elemzőtől közönsége világos véleménymondást vár.

Áldjuk a sorsot, hogy szorult belénk némi megértés. A politikának ugyanis nem lételeme ez. Ahogy megyünk előre az időben, egyre több nehezen megérthető vagy elutasítandó személy, csoport, eszme kavargó körülöttünk. Ha politikus ésszel gondolkodunk, ellenfelet (olykor ellenséget) bőven találunk. Tudnunk kell: a megértés voltaképp *mentőöv*, ha nem akarunk két véglet rabjává válni. Az egyik véglet, ha az egyre több eltávolító elem eszkalálódik, s esélyünk sem marad a rendezett együttélésre. A másik véglet, ha „álmegértést” tanúsítunk, s mindenféle különbséget eltagadva vagyunk toleránsak.

Megértésünk alapja: ami első ránézésre zavarosnak, zűrésnek, rossznak, károsnak tűnik, az is lehet építő. Macerás, munkás, sőt problematikus alapállás. De még sincs más út. „Jó” politika csak az úgynevezett „rossz” politika megértésén át vezet. Elvégre a civilizáció alapelve is ugyanez: a rosszból bármikor lehet jó. Higgyünk a relativizmusban, azaz abban, hogy változhatunk.

2020. január

RAGADOZÁS ÉS ESENGÉS, AVAGY A TISZTOGATÁS DICSÉRETE

Van egy halfajta, amely az óceánokban él, és *tisztítóhalnak* nevezik. A tisztítóhal valójában kicsi és jelentéktelen, ám szerepe annál fontosabb. Azt szabta ki rá a sors, hogy másokat, nagyobbakat megtisztogasson a rájuk rakódó lepedékektől, gombáktól és egyébfajta kórokozóktól.

A tisztítóhalaknak kifejezett rendelők vannak az óceánok mélyén, és delikvenseik a legkülönbözőbb ragadozók. Cápák például, amelyeket jelentékeny siserehad kísér a tisztítóhalak „rendelőjébe”. A siserehad nem tud tisztogatni; ők elemózsiamorzsák után ácsingóznak, bár kisebb tisztogatásokra azért ők is képesek. De nagyobbakra nem. A nagyobb tisztogatás a specialisták külön tudománya.

A tisztítóhalak rendelőjében mindig nagy a forgalom és – csodálatos módon – nincs protekció. A kiszolgálás érkezési sorrendben történik; a sűrke szirti cápa éppolyan vendég itt, mint a rája. Akik másutt, más alkalommal ádáz ellenségek, itt békülten várnak a sorukra. Várakoznak, hogy megtisztuljanak.

Valami ősi egymásrautaltság működik itt, ami felülír mindenfajta egyéb logikát. Az óceán csúcsragadozója, a cápa itt ügyfél, aki szolgáltatásra vár (a szó szoros értelmében vár), majd a szolgáltatás elvégzése után boldogan távozik. Ha nem lennének tisztítóhalak, a cápák hiába lennének vérszomjasak, közülük sokan – gyógyíthatatlan fertőzésekben – elpusztulnának.

Ezért aztán amikor az ügyfél sorra kerül, a legkülönfélébb pózokat ölti, például a hátára fekszik, hogy a tisztítók hozzáférjenek, és akkurátusan megszabadítsák mérges tetveitől. Mindenki hálás; hálás az ügyfél, amiért ezt az alantas munkát valaki elvégezte, és hálás a tisztítóhal is, amiért fontosságát és nélkülözhetetlenségét bizonyítani tudja az óceán királyának. Ketten együtt (tisztogatók és ügyfelek)

létrehozzák az óceán *semleges pályáját*, ahol mindenki otthon van és senki sincs otthon, ahol mindenki egyformán ügyfél és senki senki nem adáz ellenfele. Egyenlők.

Vajon lehetséges-e mindez a társadalomban? Elképzelhető-e, hogy például a politikában, ott, ahol adáz verseny zajlik, létezzen valamilyen másfajta *játéktér*, netalán *semleges pálya* is?

Első hallásra ösztönösen azt mondhatnánk: természetesen, miért is ne? Mindannyian szeretjük mérsekélni a versenyt, nem szeretjük a túlhazbó indulatokat, s ha meg vagyunk is győződve választottjaink igazáról, azért egy ponton túl képesnek érezzük magunkat a riválisok igazának belátására. Tehát: miért is ne? Miért ne jöhetnének politikai tisztítóhalak, miért is ne alakulhatna ki egy olyan övezet, ahová biztosan és félelemmentesen behúzódhatunk? Első hallásra egyetlenünk: jó lenne, támogatjuk.

Csak hogy az óceán világa évezredek alatt – hogy is mondjam – kitermelte magából azt az idillikusnak tűnő megoldást, amikor a ragadozó nem „ragadozik”, hanem ernyedten tűr, hogy megszabadítsák koloncaitól. A tisztítóhalak hozzátartoznak a vízi békéhez, vagy más képpen a sokat emlegetett tápláléklánchoz. Ha nem lennének, a ragadozók elpusztulnának, megszorodnának az „alacsonyabb rendű” tengeri fajok, s fölborulna az egyensúly. Katasztrófa és káosz következne. Létezésük természettörténeti parancs. Felülírhatatlan.

A politikában semmi természettörténeti nincsen. A politika akaratokból és persze sok minden másból épül fel. Ha pusztán csak akarunk valamit, könnyen elbukhatunk. Akarni valamit messze nem elégséges a sikerhez. Ha tehát például az az akarat munkál bennünk, hogy nosza, másoljuk le a tisztítóhalak édeni világát, könnyen válhatunk nevetségessé a „realitásokkal” szemben. Hiába érezzük mindannyian, hogy jó lenne egy ilyen hely, nem elég a belátás. Eszközök is kellenek hozzá. Ám az ellenérdekelt felek megakadályozhatnak bennünket.

Ezért aztán a politikában a balekok olykor totálisan balekok maradnak, a ragadozókból meg még inkább ragadozók válnak. Mi pedig

alámerülhetünk az óceán gazdag világában, s megcsodálhatjuk, hogy mit tudnak ők, és csodálkozhatunk magunkon, amiért mi mindezt nem tudjuk, vagy ha tudjuk is: nem gyakoroljuk.

Akkor is ragadozunk, amikor esendők is lehetnénk.

2015. december

INTELLEKTUÁLIS ÉS EGYÉBFAJTA UTAZÁSOKRÓL

Vajon miért van az, hogy különböző korokban egészen más dolog érdeklí az embereket? Pontosabban: miért van az, hogy régebbi korokban egészen impozáns áttekintőképeségű emberek megdöbbentően átfogó dolgokról írtak és beszéltek, s manapság horizontunk oly végletesen beszűkült?

Balgaság lenne azt mondanunk, hogy régebben az emberek jobb minőségűek voltak, mint ma. Ha valami, ez aztán egyáltalán nem „emberminőség” kérdése. De ha nem erről, akkor miről van szó?

Levesszük a polcra például Adam Smith híres művét, *A nemzetek gazdagságát*. Két kötetben, ezer oldalon pásztázza korát, és ad a felmerülő kérdésekre enciklopédikus választ. Vagy odébb megyünk, és Johann Gottlieb Fichte tanulmányait emeljük le, s köztük *A jelenlegi kor alapvonásai* címűt. És jönnek sorban a régi nagyok. Jönnek, és csodálkozó szemmel néznek ránk: ti nem akartok látni, nem érdekel benneteket a saját korotok?

Dehogynem érdekel.

De először is ma demokrácia van. A demokrácia, miközben persze gazdaságilag orbitális mértékű egyenlőtlenségeket termel,

politikailag mégiscsak egyenlősít. Uniformizálja az embereket. Mindenki egyforma lesz egy bizonyos mértékben: egyformát fogyaszt, egyformát gondol. A világról is. Márpedig ahhoz, hogy a világról valami érdekeset gondoljunk, először is nem uniformizálnak kell lennünk. A demokrácia korában, fájdalom, erre egyre kevésbé vagyunk képesek. Áttekintőképességünk vészesen csökken, és nem is akarjuk, hogy legyen nekünk ilyenünk.

De van még valami. Smith vagy Fichte számára valódi kihívás volt, hogy a tőlük független valóságot megismerjék és leírják. Nagy kérdés: van-e ma tőlünk független valóság? A 21. század önképében nincs ilyesmi: *mi vagyunk a valóság*, a valóság általunk lesz valósággá, mi döntjük el, mit akarunk látni és megélni belőle. A valóság egy elfogyasztandó konglomerátum, s egyáltalán nincs szükségünk arra, hogy – mint rajtunk kívül esőt – megismerjük. Annyit kell kihatánunk belőle, amennyi ahhoz kell, hogy egónkat ki tudjuk fejezni általa.

Ez aztán egy sajátos *e(r)gonómia!*

S ehhez a globális egonómiához tökéletesen passzol a miniatürizálás. A folyamat éppen ellentétes Adam Smith korával. Smith és Fichte még nem globális aktorok, de aki elolvassa műveiket, látja, hogy korszakokat és kontinenseket pásztáznak át. Amit a gyakorlatban még nem tehetnek meg, megteszik *szellemileg*. Ma egy nagy globális tenyészet a világ, semmi szükség a szellemi mankóra. Ami korábban intellektuális kaland volt, ma gyakorlati élményszerzés.

Oda kell tehát kilyukadnunk, hogy a világ egyensúlyát különböző korokban különféle konstrukciók biztosítják. Amikor lehatárolt még az emberi elme, szellemi szárnyalásba kezd. Amikor pedig kinyílnak a lehetőségek, és elvben minden bejárható, a szellem lekuporodik, és átadja helyét más érzékszerveknek.

„A szem és a kéz” – hogy Tamás Gáspár Miklós híres könyvének címét idézzük, de persze ő ezt másra értette. Mindenesetre a szemünk és a kezünk, a tapintásunk jelenti ma azt, amit anno a szellem portyák. Akkor is utazott az ember, ma is utazik. Mindig utazik,

de mindig máshogy. Akkor úti beszámolóit egyetemes információkat hordoztak, ma egyedi tapasztalatokat.

Azért mégsem lenne rossz, ha lenne pár Smith és Fichte a kismillió korrupciós leleplező és botrányfeltáró mellett.

2018. július

A VÉLETLENEKRŐL

Kit talál meg a véletlen? Vagy másképpen: vak-e a véletlen?

Megelőlegezzük a választ: a véletlen maga az ember. *Véletlenül* pont olyan véletlenek esnek meg velünk, amilyenekre szükségünk van.

Ha valaki túl determinisztikusnak érezné ezt a megközelítést, annak azt mondjuk: már az sem véletlen, hogy a véletlenről gondolkodunk, pontosabban: *ahogyan* gondolkodunk róla.

Ott kezdődik a dolog, hogy a véletlenek csak akkor találhatnak meg minket, amikor van valamilyen távolság közöttünk és az eszményeink között. Ha egy tömbből faragottak vagyunk, ha mindennapi életünk felemészti teljes valónkat, akkor a segítség (a véletlen képében) bajosan talál ránk. A véletlen (mint segítség) akkor jelenik meg, amikor dereng már az, hogy nekünk van egy utunk, de azt még nem tudjuk, az utat hogyan akarjuk, tudjuk bejárni.

Nevezhetjük ezt a helyzetet „pillangóeffektusnak” is. Nem éjszakai pillangókra gondolunk persze, hanem szép, tarka, mezőillatú pillangókra, amelyek egyik virágról a másikra rebbennek. Nekünk is van egy ilyen rebbenő hajlamunk, s ez pont ahhoz kell, hogy elérjünk egyik virágtól a másikig.

Ha olvasni szerető emberek vagyunk, ha életünket ez a tevékenység folyondárként körbefonja, akkor a véletlen (immáron a sors) újabb és újabb, nekünk való könyveket sodor elénk. Nem kérjük erre a sorsot, ám a sors hálája, hogy ott segít nekünk, ahol talán nem is számítunk rá.

Persze erre megint mondhatjuk: ez belemagyarázás. De nem. A sors mindig újabb olvasmányokkal ajándékoz meg, s pontosan azért, mert mi azt jelezzük neki: *az vagyok, amit elolvastam!*

Ha táncosok, szobrászok, menedzserek, halbiológusok vagyunk, sorsunk az, hogy e területek „véletlenjeivel” szembesüljünk. Csak akkor nem szembesülünk a véletlennel, ha félünk bármiben is kihívni a sorsot.

A sors küzdőpartner, s a legkisebb kihívásra is reagál. Csak azt nem állítja kihívások elé a véletlen, aki nem hívja ki őt.

Mindazonáltal ezzel egy keserű élettörvényre is rá kell mutatnunk: az emberek meglehetősen nagy hányada véletlen-hagyott.

A véletlen éppen úgy egy bizonyos kisebbség sajátja, mint az iPad és bármi más kutyü. A kutyük változnak az emberi történelemben. A kutyübirtokosok és a véletlenhabzsolók mindig ugyanazok.

2019. május

Á KÖTELESSÉG KÉT FOGALMÁRÓL ÉS A POKOLRÓL

Az ember nem is gondolná, hogy egy olyan ártalmatlannak tűnő fogalom, mint a *kötelesség*, milyen alapvetően különböző értelmezésekre adhat lehetőséget. Pedig így van.

Az egyik – s talán megszokottabb – értelmezés, hogy a világban vannak eleve létező dolgok, szabályok, s nekünk az a „kötelességünk”, hogy kövessük őket. Ilyen – hogy mást ne mondjunk – például Isten fogalma. A hívő számára Isten elismerése és követése kötelesség, és föl sem merül benne, hogy ennek másképpen kellene lennie. Az ilyen értelmezés lényege, hogy van valami eleve adott autoritás, s a mi dolgunk, hogy ehhez a létezőhöz, ehhez a készhez – voltaképp passzívan vagy akár megadóan – viszonyuljunk.

A másik – kevésbé megszokott – értelmezés a világot nem az eleve létezőhöz való viszonyulásunk mentén akarja megragadni. Talán a legszemléletesebben Immanuel Kant fogalmazza ezt meg, amikor az örök békéről beszél. Ennek kapcsán azt mondja ugyanis, hogy másodlagos kérdés, az örök béke lehetséges vagy nem lehetséges. Viszont *úgy kell* cselekednünk (kötelességünk, hogy úgy cselekedjünk), *mintha* lehetséges lenne. „Tégy meg mindent ezért a nagy célért – mert ez kötelesség.”

Amint látjuk: az első megközelítésben a világ passzívan szemlélődik, és itt a kötelesség a már létező el- és befogadását jelenti. A másodikban ellenben a világ aktivitásunk tárgyaként van fel-fogva, s itt kötelességünk, hogy a magasztosért, az általunk jónak gondoltért folyamatosan, a felmerülő nehézségeket leküzdve cselekedjünk.

Fontos a jelenkort is a kötelességfogalom kontextusában látnunk. Nem túlzunk, ha azt mondjuk: mutasd meg, hogyan értelmezed a „kötelesség” szót, és megmondom, melyik világnézet, melyik világértelmezés híve vagy! Ha mindezt a mai Magyarországra aktualizáljuk, s az Orbán-kormány tartós hatalmára keressük a magyarázatot, azt mondhatjuk: pillanatnyilag sokkal több az olyan ember, aki a kötelességet a már létező dolgokhoz való alkalmazkodásként értelmezi, mint az olyan, aki egyenként cselekedni akar egy egyelőre ismeretlen világ létrehozásáért.

A *politikai* dimenzióban tehát a kötelesség első felfogásának hívei győznek. A *szellemi* dimenzióban azonban a kötelesség második felfogásának hívei revansot vesznek. Az elsőből meggyőző *gyakorlati* többség, a másodikból az „univerzális jó” iránti cselekvési *vágy* többsége következik. A kettő látszólag fényévnyre van egymástól, hiszen hogyan is lehetne egy nevezőre hozni a konzervatív passzivitást és a liberális világtalakitást. Hát éppen így. Éppen azért, hogy a világot két dolog egyszerre tartja fenn: a gyakorlatiasság és az elvontság. Vagy másképpen: a praktikus kormányzóképeség és a hatalomtól elvonatkoztatott szellemi szárnyalás.

Így hát a két kötelességértelmezés nem kizárja, hanem kiegészíti egymást, még ha a felek ezt nem tudják is, és olykor a pokolra kívánják (netán pokolra is küldik) egymást.

2018. május

RÁJÖTTEM VALAMIRE...

Az ember, amikor hosszabb szövegeket ír, nagyon sokat tépelődik közben. Én is tépelődöm régóta. De nem is gondoltam volna eddig, mi okozza írás közben a legtöbb bajt. Most rájöttem.

Nem az, hogy százmilliószor át kell írni mindent. Hogy semmi sem jó, amit akár előző este még szupernek gondoltam. Ezek illékony és talmi dolgok.

Hanem arra jöttem rá, hogy mindez egy dolgon fordul meg. Azon, hogy írás közben *meg tudjuk-e haladni* önmagunkat.

Ez, mondjuk, egy cikk- vagy akár tanulmányírásnál még nem perdöntő. Ott akár elég is lehet, ha a saját átlagunkat hozzuk. Ha átlagunk jó, alkotásunk is jó lesz.

Ám egy könyv más. Itt szenvedünk, ha saját átlagunkra ismerünk. Őrjögünk, hogy atyaég, csak ennyik vagyunk! Mivel a könyv hosszú folyam, hihetetlen módon felnagyulnak a hibáink, s töpörödnek (ha egyáltalán vannak) az erényeink.

A minap viszont az isten mellém telepedett, és megsúgta, mitől a hosszú ideje tartó szenvedés. Hát azért, mert a fő kérdésben (magam meghaladásában) nem tudtam még dűlőre jutni. Csak a magam meghaladatlan állapota van, s nem a meghaladott.

Borzasztó melegség szállt meg, amikor isten ezt megsúgta nekem. S hirtelenjében minden összeállt. Igen, van itt minden, vannak fejezetek, vannak gondolatok, van koncepció, alakulgat a szerkezet és talán az üzenet is, de egyelőre nem tudtam magam *főlé* kerülni. Márpedig egy könyv fénye kizárólag ezen múlik. Ha nem szakad ki belőlem a „felsőbb én”, vállalkozásom kudarcos.

Most másra sem gondolok, mint arra, képes vagyok-e meghaladni magam. Most, hogy megvan ez a felismerés, tán nagyobb az esély, hogy kipattannak a könyv hátralévő részei. Ha nem, tovább tépelődöm a magam átlagáért.

2018. szeptember

A NYUGALOMRÓL

Ha valaki megkérne arra, magyarázzam el neki, mi az az *egy* tényező, amit az írás legfontosabb titkának tartok, akkor bizony nagy terhet rakna rám. Nem is tudná, milyen nehezet kérdez. Hiszen épp eleget

éltem ahhoz, hogy megtanuljam: nincs olyan dolog a földön, amelynek működését egyetlen tényezőre lehetne visszavezetni.

De ami miatt a kérdésére mégsem olyan szörnyen nehéz válaszolni, az amiatt van, hogy a kérdés nem objektív-tudományos választ igényel, hanem mégiscsak szubjektívét. Magyarán arról kell beszélnem, mi az, ami az írás titkai között *nekem* a legfontosabb, s nem arról, hogy vélhetően mi a fontos másoknak.

Egyszerűen megmondom, nekem mi a legfontosabb: a *nyugalom*.

De nem a nyugalomnak az a fajtája, amely már-már unalomba hajlik. Unalomból unalmas mű jön. Az írónak (alkosson bármilyen műfajban) *élettelinek* kell lennie – ahogy Füst Milán mondja nevezetes, *Látomás és indulat a művészetben* című művében. Csak életteli szöveg hat ránk, ami nem ilyen, az az olvasóját sem tudja életben tartani. Persze az író csalafinta; ha netán nem „él” életteli életet, hát megpróbálja elhitetni, hogy azt él. De azért tartósan, hosszú időn át az unalmas életből unalmas művek jönnek.

Ámde – mint mondtam –: az unalom nem ugyanaz, mint a nyugalom. A nyugalom szót most a *feltételek állandóságaként* azonosítom. Én akkor érzem írói biztonságban magam, ha minden klappol.

Voltaképp a legfontosabb az, hogy a megszokott írói háttérrel és körülményeket semmi ne zavarja meg. Mindennek és mindenkinek *kéznel kell lennie*, de az se jó, ha a világ bármely hívsága *túlságosan* kéznél van. Az pedig a legrosszabb, ha túl *távol*.

Az írás akkor megy, ha a körülmények egy konstans háttérre állnak össze. No persze, ehhez a világnak (kissé konkrétan: a körülöttem lévő embereknek) is van egy-két szava. A világ természetesen lázadzik körülmény- és háttér-mivolta ellen. Ez ennek a műfajnak a feloldhatatlan ellentmondása. S ebből az ellentmondásból származnak egyként az írói válságok s az írói csúcspontok is.

2019. április

AZ EGYETLEN MÁSODPERCRŐL

Nincs ember, aki megmondhatná, hogyan jön létre bennünk a rezonancia. Nem túl szép szó, és nem biztos, hogy a legjobb, mindenesetre azt akarom vele kifejezni, amikor nézünk, olvasunk, hallunk valamit, és egyszerre csak „elveszünk”, mert a teljes szervezetünk beleveszik abba, amit látunk, hallunk, olvasunk. Ilyenkor szinte sírás jön ránk, de legálábbis egy olyan érzés, amit az ember csak ihletetett állapotban élhet át.

Arról sincs fogalmunk – pedig mennyit tudunk az emberről –, hogy *kiben* és *mikor* jön létre ilyen találkozás. Nagyon élek a gyanúperrel: ahány ember, annyiféle „elveszés”.

Füst Milán beszél arról, hogy az írásban az egész szervezetünknek kell megszólalnia. De ha van írás, zene, művészet, akkor bizony ezeknek szükségük van a *mi* egész *szervezetünkre is*. A mi szervezetünk rezonáló működése nélkül fabatkát sem ér a művészet.

De értsük pontosan: nem arról van szó, hogy egy mű tetszik valakinek. Ilyen mű sok lehet. Arról van szó, hogy amikor olvassuk, hallgatjuk vagy látjuk, *alá kell merülnünk belé*, egyesülnünk kell vele. Ez az állapot pedig csak egy esetben jöhet létre: ha abban az emelkedett pillanatban az egész szervezetünket járja át valami napsütés, valami olyasféle érzés, hogy élni (vagy épp halni) érdemes.

Két érzéshez hasonlíthatnám talán ezt. Az egyikről van, a másiktól még nincs benyomásom. Amiről van, az a szexuális eggyé lényegülés. Az adott pillanat megismételhetetlen varázsa. Ami nem írható le azzal a két szóval, hogy „jó szex”. Nem; ez minőségileg más. Ez a test és a lélek eggyé olvadása.

A másik, amiről nincs élményem: a halál előtti pillanatok. Amikor könnyűvé válik minden. Érdekes módon ilyesféle élményről számolnak be azok, akik ilyet már átéltek. Amikor valahogy ránéznek magukra, és mintha ragyogást éreznének.

Akárhogyan is: nem tudjuk megmagyarázni, mikor és minek a hatása alatt kezdünk lúdbőrözni. Vagy éppen sírni. Egy zenei hajlítás,

egy pompás verssor, egy filmbéli jelenet, egy mozdulat, egy rojt a ruhán – bármi kiválthatja belőlünk ezt. Csak azt tudom mondani: ezek azok a másodpercek, amikor megismételhetetlenül *egyediek* vagyunk. Mások, mint a liberalizmus szabad egyénje, és – naná – mások, mint a konzervativizmus közösségi embere.

Vagyunk, mert vannak másodperceink! – ez a jelmondatunk.

2019. május

CSÜLKÖK ÉS KIRÁLYOK

Van Miskolcon, az egyetem felé menet, egy Csülök csárda nevű hely. Egyszer voltam ott életemben, de az az egy eset mindig eszembe jut, amikor elhaladok mellette. S persze Miskolcon – és más városokban is – vannak Burger Kingek, ahová már gyakrabban térek be.

Csülkök és Királyok.

Az előbbi valami idejétmúltat és provinciálist sugall, az utóbbi fenségeset és globálist.

Rendszerint úgy vagyunk ezekkel, hogy választani akarunk közöttük. A lokális hajlamú ember szereti a lokálist, a globális kultúrán edződött pedig a globálist. És az még hagyján, hogy étkezdei vonalon választunk. De szerencsés dolog-e a politikában választás elé állítani magunkat? Vagy még egyértelműbben: az-e a jó világ, ahol, ha valaki a globalizáció híve, el kell vetnie a lokálist?

Csülköt a királyért?

A magam ízlése szerint könnyen rámondanám, hogy nem szerencsés. De azonnal megnézném a saját mondatomat, amelynek elején az „ízlés” szó szerepel. Lehet-e ízléseknek parancsolni? Mi van, ha a király a csülökre néz (mit néz; gondol), és máris undorral fordítja el

a fejét? S mi van, ha valaki jól be akar lakmározni a régi magyar ételből, s belőle undort éppen a királyok fűrészpores globál étke váltja ki?

Irányíthatja-e a politikát az ízlés? Vagy esetleg többről van itt szó, mint ízlésről?

Persze. Többről. Ha valaki azt mondja: éljük életünket egy világkormány alatt, nyilván nem ízlésbeli érzést, hanem végiggondolt politikai célt fogalmaz meg. Soros Györgynél például már 1999-es könyvében azt olvashatjuk, hogy „globális gazdaságban élünk, miközben globális társadalmunk politikai szervezetsége siralmas”. Ez rendkívül közérthető és áttetsző beszéd, és láthatóan nem ízlés diktálta. Mondhatnánk, szuper logikus. Ha a világ gazdaságilag globális, ám a politika lokális, ott aszimmetria van, amit sürgősen orvosolni kell.

Csak hogy mi van, ha a kiinduló tétel sem olyan egyértelmű. Már mint az, hogy a világ *gazdaságilag* globális. És ha a világ gazdaságilag globális *is*, és lokális *is*? Éppen úgy érvelhetnénk emellett, mint az ellenkezője mellett. Aminthogy amellett is, hogy a világot *politikailag* globálissá kell tenni, vagy éppen a globalizáció és a lokalizáció egységében kell kezelni.

Oda szeretnék eljutni, hogy bármennyire is nem ízlésem a csülök, mégsem akarnám semmilyen szent globális cél érdekében beszántani, és nem akarnék a helyébe újabb királyi étekosztót építeni. És én lennék az első, aki tiltakozik, ha „a király összes emberét” ki akarnák tessékelti Magyarországról.

Minden hevíletes politikai prófétát érdemes figyelmeztetni: az áramvonalas megoldásokból csak mindig baj van. Adjuk meg a királynak, ami a királyé, és csülkünk se szoruljon ökölbe.

2018. június

AZ ISTVÁN-KOPPÁNY ORSZÁG

Azt mondja *24.hu*-interjújának már a címében is Bródy János, hogy „Koppány és István is mi vagyunk”. Ez már valami; ez új hangsúly, pláne, hogy sok-sok éve ennek az ellenkezőjét hisszük és hirdetjük magunkról. *Vagy Istvánok vagyunk, vagy Koppányok.* Ami ugye annyit tesz, hogy aki „istvános”, az nyugatos, aki „koppányos”, az keletes.

Való igaz: ami most van, az egy végtelenül unalmas és kiszámítható politikai-közéleti iszapbirkózás. A küzdőtér egyik felében a *nyugatosok* állnak, akik magukat az európai gondolat, az Európához való tartozás, a liberalizmus, a tolerancia és megannyi „progresszív” érték hordozójának tekintik, és alig tudnak mit kezdeni azokkal, akik maguk is értékalapon állnak, csak persze ezek az értékek totálisan mások, mint az övéik. És vannak a *keletesek*, akik eléggé más fogalmakban gondolkodnak: nagyon erőteljesen nemzetinek, kereszténynek, konzervatívnek stb. gondolják magukat. Nyugatos a világ minden kincséért sem „rekesztené ki” a keletest, ő csak simán lenézi, de nagyon. A keletes viszont sokszor kelt olyan benyomást, hogy ő nehezen tűri meg a nyugatost, de erre az attitűdre nem a lenézés a legjobb kifejezés.

Akárhogyan is, ez a két attitűd évszázados, sőt évezredes. Van egy külön István- és egy külön Koppány-ország. Persze ne gondoljuk azt, hogy ez csak nálunk van így. A politikatudomány a nálunknál sokkal fejlettebb országokban is a politikai *polarizáció* krónikus erősödését jelzi. Magyarán azt, hogy az egymással szemben álló táborok egymás iránti attitűdjének fő jellemzője az utálat. Vagy másképpen: a teljes kooperációképtelenség. Máshol sem könnyű ezt kezelni. Nálunk meg végképp nem.

Lehetne egy „könnyű” megoldás: megpróbálni a két táborból egyet gyúrni. Ismert recept a nemzeti *egység* ábrándja. Magyarországon sosem volt, és belátható időn belül nem is lesz. Retorikának talán jó, de reális stratégiát nem érdemes építeni rá. De akkor mit

érdemes? Első lépésként talán értelmezni bizonyos dolgokat. Mondjuk, a *történelmet*. Mondjuk, Nyugat-Európa fejlődéstörténetét.

Ha van is polarizáció, miért nincs Nyugat-Európában olyanfajta, koppányos-istvános hasadás, mint nálunk? Azért, mert a nemzeti és állami keretek kiépítése a maga korában *közös társadalmi feladat volt*, ami nem állította végletesen szembe egymással azokat, akik egyébként ideológiailag szemben álltak. Ez bizony egy fix hagyomány, amelyre még válsághelyzetekben is lehet építeni. Bármennyire lesajnáljuk is ma a nemzetállamot meg a nemzeti szuverenitást, ki kell mondanunk: liberális demokrácia *nincs* stabil nemzetállami fejlődés nélkül, s a mi fejlődésünkéből ez a stabil fejlődés módfelett hiányzik. Hogyan is várhatjuk, hogy egy hosszú távú nemzetállami fejlődés nélkül *ugyanazt* vagy akár csak megközelítőleg ugyanazt produkáljuk, mint a számunkra oly nagy vonzerővel bíró országok?

Egy unikális történelmi pillanat, az 1989–90-es kelet-közép-európai demokratizálódás „csele” az volt, hogy „kivette” ebből a fejlődésből a nemzetállamot, s egy olyan illúziót keltett, hogy a demokratizálódás pusztán *intézmények* megváltoztatását jelenti. Kár lenne azonban abba a hibába esni, hogy a nyugati fejlődést és annak magunk általi leutánzását pusztán jogintézmények adaptálásának tekintjük. Nem azt állítom, hogy a 90-es évek globalizációs átrendeződésében a nemzetállami keret ugyanúgy adaptálható lett volna, mint a korábbi demokratizálódásokban, azt azonban igen, hogy a nemzetépítés és az államépítés részbeni vagy teljes elmaradása azért *probléma*. Nyugati politikatudósok épp eleget írnak róla.

Az 1989–90-es demokratizálódás talán legnagyobb drámája, hogy a mi régióknak országainak a kezdődő *globalizáció* körülményei között kellett demokratizálódniuk, ami egy teljesen új pálya a korábbi nyugat-európai demokratizálódások szilárd kereteihez képest. Mondhatjuk persze, hogy kit érdekel, mi volt annak idején, de *ne mondjuk*. Mert ha mondjuk, akkor elszegényítjük a liberális demokráciák fejlődésével kapcsolatos tudásunkat, s azt a látszatot keltjük, hogy ebben

a folyamatban már a 20. század korábbi részeiben is a globális struktúrák voltak a meghatározóak. Ami egyszerűen nem igaz.

A nemzetállamtól és a nemzeti szempontoktól nem félni kell, hanem egyszerűen történeti módon gondolkodva megérteni korábbi szerepüket. Sőt megpróbálni megérteni azt is, hogy ezen értékegyüttes miért jelenti a legfontosabbat a jobboldal számára. Egy ilyenfajta tudás vagy empátia megszerzése a bal-liberális oldal elodázhatatlan feladata. A jobboldalnak meg persze azt kell megtanulnia, hogy miből erednek ellenfelei félelmei a nemzetállami logika erőltetése kapcsán, s lehetőleg mindent megtenni az ezzel kapcsolatos félelmek minimalizálására.

Az, hogy ma nem hozható létre olyan nemzetállam, mint az európai fejlődés korábbi szakaszaiban, magától értetődő, ám messze nem azt jelenti, hogy nem is gondolkozhatunk róla. Az „Istvánok” nem söpörhetik le a kérdést azzal, hogy a nemzetállamnak befellegzett, s aki akár csak emlegeti is a fogalmat, az retrográd és nacionalista. A toleráns gondolkodástól ez fényévnnyire van; és akik így gondolkodnak, ne csodálkozzanak azon, hogy a „Koppányok” hada oly erőteljesen növekszik.

A toleranciáért véleményem szerint ma új küzdelmeket kell indítani, csak hogy pokolian nehéz ma toleránsnak lenni, mert kölcsönös sérelmek hálózhatnak be minket. Az olvasó persze mondhatja, hogy dehogyis: az egyik oldálnak jóval nagyobb a felelőssége, mint a másiknak. Meglehet. Csak hogy amikor a másik oldal volt kormányon (2002 és 2010 között), ez a bizonyos egyik oldal éppen olyan engesztelhetetlen volt vele, mint a mostani ellenzék a Fidesz-kormányal.

Bródynek igaza van: Istvánok és Koppányok vagyunk. Ezt kéne lassan megértenünk.

2015. augusztus

ÉRTÉKTERJESZTÉS ÉS/VAGY KÖZVETÍTÉS

Egy kollégám a minap azzal a kritikával illetett, hogy munkásságomnak voltaképp nem nagyon érzékelhető az alapjai, s nem világos az az értékrend, amelynek nevében végezem a dolgomat. Ezen erősen elgondolkodtam.

Ahhoz, hogy ezúton válaszoljak neki, először is tisztáznom kell az értékrend fogalmát, pontosabban azt a felfogást, ahogyan a köznyelvben az értékrend kifejezést érteni szokás. E köznyelvi megítélésben voltaképp a legegyszerűbb dolgokról van szó. Értékrendünk a homlokunkra van írva, és szinte meg sem kell szólalnunk, az máris süt. Mint a nap – mondhatnánk. Ha tehát homlokunkon ott van, mondjuk, a „liberális” jelvény, akkor a nap 24 órájában liberálisként kell megnyilvánulnunk. Ha konzervatívok vagyunk, akkor dettó, csak persze a konzervatív ideológia nevében. És így tovább – a végtelenségig.

Ha ezt a triviális megközelítést némi iróniával kezeljük, akkor legelőször is Hofi Gézához fordulhatunk, aki egy korai jelenetében beszél egy foglalkozását tekintve gépkönyvelőről. És megkérdezi a képzeletbeli illetőtől: „Amikor hazamegy, otthon is gépkönyvel?”

Persze miért is ne. Ha van „gépkönyv”, miért is ne könyvelhetne otthon is. De persze azért mégsem. Az ember élete talán mégsem merül ki annyiban, hogy a homlokán is megjelenő jelvény nevében cselekszik és beszél minden pillanatában.

Ha persze életünket kizárólag politikai terminusokban képzeljük el, akkor napi 24-ben lehetünk aktivistái és szószólói valamilyen értékrendnek. De hova álljanak a belgák? – kérdezhetnénk ismét csak némi iróniával, bár a mostani belgiumi események nyomán ebben semmi irónia nincs. Kérdezzük tehát így: miképpen viselkedjenek azok, akik *más módon* képzelik el egy értékrend kifejezését? Létezhet-e, mi több a világ felől befogadásra alkalmasnak tűnhet-e az értékrenddel való élésnek egy másfajta, egy alternatív felfogása?

Nos, megrémülök, hogy mennyire folytonos bennem egy ilyen alternatív értékfelfogás. Már egészen korán úgy véltem, hogy nekem nem az a feladat, hogy valamilyen értékrendet akarjak „ezerrel” terjeszteni, hanem *közvetíteni*. Ez a közvetítés szó határoz meg szinte mindent. Közvetíteni kultúrát, szellemi terméket, gondolatot, és közvetíteni különféle csoportok között.

Rendkívül csekély visszaigazolásra ad az ilyesmi lehetőséget, viszont egy szempontból – azt hiszem – a fentebb említett értékképviselő *fölött* áll. Az ilyen-olyan eszmék felkent hívei jelvényükkel, sőt bélyegükkel *egyértelműbbnek* tüntetik fel a világot annál, amilyen. Ők leegyszerűsítenek és kizárnak. Nem mondom, hogy kirekesztenek, mert jóindulatom őket is megilleti. De vajmi kevés érzékük van a világ sokféleségének befogadásához. Ilyen értelemben a legendásan türelmesnek mondott liberálisok pont olyanok, mint a többiek, csak maguk érdeklí magukat, és a saját igazuk.

Az én közvetítő szerepemben az igazság viszonylagos. Nem is érdekel, hogy igazam van-e. Annál szenvedélyesebben izgat viszont a politika megértése. Ami a kölcsönhatásokról szól. Concha Győző például egy nekem nagyon tetsző dolgot mond, amikor arról beszél, hogy „konzervatív és liberális elv egy lényegnek két tüneténe”. Ha valaki ilyen mondatot tud leírni, az nekem többet jelent, mint ezer-ista győzködése a saját igazáról.

Rá kell jönnöm, azokat a szerzőket szeretem, akik *nem* akarnak meggyőzni a saját igazukról. Nem rágják a számba, hogy hogyan kell gondolkodnom. A szájbarágós eszmetérjesztőtől hideglelést kapok, és sikitva menekülök tőlük.

Ebből az is következik, hogy én sem akarok senkit meggyőzni. Ha van dolgom, akkor az a *közvetítés*. Arra kell rámutatnom, hogy figyeljete, emberek. A politika másképpen működik, mint jók és rosszak bohókás mesevilága.

És ha már tünetényről beszéltem. Gyönyörűséges szöveg például Joó Tiboré (már eleve kajánul vigyorgok, hogy olyan szerzőket mondok, akiket a kutya nem ismer), amikor arról beszél, hogy

az egyetemes történelem nem más, mint a népek közötti *érintkezési viszonyok* története. Figyeljünk... nem harcoké, háborúké, pártviszályoké. Hanem kölcsönhatásoké. S kölcsönhatásokból kölcsönhatások következnek.

Rühellem az önmagába forduló elemzést és szemléletet. Ki nem állom, hogy X ideológia képviselője Y ideológiát mint tőle *függetlenül létezőt* tekinti. Mintha egyik jelenségnek a másikhoz semmi köze nem lenne.

Summa summárum: közvetíteni jó még akkor is, ha azt a legtöbbször nem tudják mire vélni. Felteszem, már akkor is tudtam ezt, amikor úgy harminc éve megírtam a „Tanárszerep és közvetítés” című diplomamunkámat. A szöveg egy éve a kezemben volt, de valahova elhántam. Úgy látszik, az ember semmit nem változik, azt az utat járjuk be, ami ránk van mérve. Nem leszünk eszmeterjesztők sosem!

2018. január

HOGYAN HALADUNK?

Nem, nem arról a fajta haladásról lesz szó, amelyet szellemiekben, életünk vezetésében elérünk vagy elérhetünk. Pláne nem *politikai* haladásról. Hanem a szó szoros értelmében vett haladásról: ahogyan *megyünk*, ahogyan közlekedünk.

A térhasználat az egyik legérdekesebb tudomány; ha nem politikai elemzésekkel foglalkoznánk, bizonyára feszülten figyelnénk azon beszámolókra, amelyek arról szólnak, hogy az emberek hogyan viselkednek, amikor közlekednek.

De máris vigyázzunk a „viselkedés” szóval. Mert ezúttal nem az igazat bennünket, hogy, mondjuk, a metróban valaki átadja-e a helyét

egy kismamának, vagy hogyan veszik össze egymással a zsúfolt kocsi-
ban két utas. Sőt az sem, hogyan küldi el az anyjába a felhevült
ellenőr a bliccelőt, és fakad ki az „egész világ” ellen.

A térhasználat valami másról szól. Arról, hogy hogyan „halad”
emberek tömege, amikor A pontból B pont felé tart. Mi ennek a rit-
mikája?

A legjobban ezt akkor figyelhetjük meg, amikor utazásunkat befe-
jezve valamilyen járműből kiszállunk, és – társainkhoz hasonlóan –
magunk is öles léptekkel indulunk útnak következő célállomásunk
felé. A térkutatások (nevezzük őket az egyszerűség kedvéért így) le-
írják, hogy koránt sincs megírva a nagykönyvben az a viselkedés,
amelyet ilyenkor tanúsítunk. Ellötyöghetnénk, meg-megállhatnánk
A és B pont között, elcsodálkozhatnánk a látnivalókon (egyszóval
kiélvezhetnénk a körülöttünk pompázó látnivalókat), ám mi rend-
kívül célracionálisan, idősebb utastársainkat annak rendje s módja
szerint leelőzve haladunk következő célunk felé.

A térkutatások azt mondják (ha már az életkort szóba hoztuk),
hogy a térhasználat (persze: mint minden) *hatalmi* konstrukció is,
mert hiszen a gyorsaknak, rugalmasoknak, a valóban haladóknak
kedvez. Az öregek itt eleve hatalmas versenyhátrányban vannak; s fi-
gyeljük csak meg: ha egy buszról, metróról leszálló embersokaság
élén egy öreg és lassú ember van, micsoda (igaz, visszafojtott) dü-
höt képes kiváltani.

Az öreg – ebben a felállásban – a ritmikus, gyors, életteli körfor-
gás lassítója, azaz: kárára van a fiatalnak. A térhasználat eleve a fiatal-
nak kedvez, mert ő az, aki a leginkább a maga javára tudja fordítani
azt, amit a tér megjelenít.

Voltaképp azok a terek, amelyekben mozgunk, amikor nem ott-
hon vagyunk, a *valahonnan valahová* eljutás leküzdendő attribútu-
mai. Az ilyen akadályversenyben előnyben van, aki *gyors*, s miközben
gyors, még telefonál, Facebookon ügyet intéz, államkötvényt köt le,
és a tetejébe még szerelmet is vall.

Az öreg, aki csak megcsodálná a 4-es metró új állomását, aki a teret *térként* szeretné használni, aki csak rácsodálkozna a világra, kiábrándítóan korszerűtlen, és ezért a szó szoros értelmében (ki) kerülendő.

Nem árt figyelniünk hát tereinket, ahol lüktet az élet. A hullámzó tömeg konfigurációi hatalmas titkokat rejtene, amelyeknek megfjtése örömeinkre szolgálna, ha – mint mondtuk – nem lennének magunk is szakbarbárok; a politika leigáztottjai.

2017. október

HONNAN TUDJAM, HOGY A VILÁG NEM VIRTUÁLIS?

A kérdésre korántsem adható egyértelmű válasz, ugyanis a világban rengeteg dolog van, ami tényszerű (vagy legalábbis annak látszik); és ugyancsak számos dolog van, ami virtuális, azaz valakik által csinált.

Beszélnék röviden az elsőről: számos dolog vesz körbe bennünket, s ezek „szemmel” pontosan érzékelhetők. Hogy csak néhányat mondjunk ezek közül: ilyen például, hogy a Parlament a Kossuth téren áll, nem messze tőle a Duna folyik; Babits Szekszárdon született, viszont a sírja Budapesten a Fiumei úti sírkertben van; Magyarország fővárosa Budapest, és még sorolhatnánk vég nélkül. Mi ezekben a közös? Az, hogy függetlenül attól, hogy a világ különféle dolgairól mit gondolunk, ezekről közös ismereteink vannak, s ezeket az ismereteket nincs értelme kérdésessé tennünk; magyarul: tények. Azzal persze már gondjaink lehetnének, ha azt a kérdést tennénk fel, hogy például a Duna folyása milyen, vagy, hogy a parlament (mint

nem épület, hanem mint a politikaformálás szimbolikus központja) funkcióját hogyan lehet értelmezni. Ezekben a kérdésekben ugyan is tényállításokat már korántsem tehetünk olyan biztonsággal, mint az előzőeknél.

A virtualitás tehát ott kezdődik, amikor a valaminek már nemcsak a fizikai létezésére kérdezzük rá, hanem a kérdésünk szimbolikus vonatkozásokat is érint. S ha jobban meggondoljuk, a virtualitás szférája szinte határtalan. Hogy csak egy példát emeljünk ki a rengeteg közül: a virtualitás egyik fő terepe a média. A média önmagát a valóság visszatükrözőjének hirdeti ugyan – ennek egyik közismert példajaként hadd utaljak csak a TV2 *Tények* című hírműsorára. Első ránézésre nincs is semmi baj, hiszen aki ismeri ezt a műsort, az tudja, hogy valóban tényekről esik benne szó: milyen repülőgépek zuhantak le, kiket és hogyan öltek meg, a bíróságokon milyen bűnügyeket tárgyaltak stb. Ám maga az egész műsorfolyam kiköpött terepe a virtualitásnak, vagy más szóval a valóság újrakonstruálásának. Elvégre nincs az a műsor, ami a világ összetettségét vissza tudná tükrözni, és lássuk be, ez nem is lenne jó.

Ezért az emberi lét maga követeli meg a konstrukciókat, hiszen a konstrukciók leegyszerűsítik és élhetővé teszik a valóságot, mégpedig azáltal, hogy abból kiszelektálják a túlságosan bonyolult történéseket, s így a rostán csak a könnyen emészthető, a mindennapi életünk szempontjából kezelhető dolog maradnak fenn.

Összegezve tehát, a világ rendeltetésénél fogva és nagyobbik részében virtuális, noha a virtualitás a tápanyagát mindig a tényekből nyeri, miközben persze ezek között a tények között önkényesen szelektál. Egyetlen megkötést azonban kell tennünk: a világ kettéosztódása tényekre és virtualításra valójában egy össznépi játék, vagy úgy is mondhatnánk, hogy egy össznépi luxus; azoknak a játéka, akiknek idejük, kedvük és legfőképpen választási lehetőségük van a világ értelmezésében. Mindazok számára azonban, akik az életet a maga dermesztő valóságában lét és nemlét határán, vagy egyszerűbben fogalmazva „megnyomorítva és megszorítva” élék meg,

a valóság egy és oszthatatlan, s ennek az oszthatatlanságnak a neve: szörnység.

Ha nem akarunk is visszamenni ahhoz a közismert mondáshoz, hogy „a lét határozza meg a tudatot”, annyit viszont ki kell jelentenünk, a virtualitás perspektívájához mindennél fontosabb a tele bendő.

2018. január

ARÁNYTEHETSÉGEK

Vannak, akiknek remek a hangjuk. Mások pompásan esztergálnak. Csodás műszaki tehetségű emberek vannak. S olyanokat is ismerünk szép számmal, akiknek egyszerűen szép a testük. Tehetségből ezerféle van, de egyről ritkán beszélünk.

Őket aránytehetségnek nevezhetjük. E tehetségtypusról sokan azt sem tudják, hogy létezik, pedig nagyon is.

Aki ennek a tehetségnek a birtokosa, az egy szempillantás alatt felmér minden helyzetet, s – hogy úgy mondjuk – arányos cselekvésre képes. Ő az a fajta ember, akinek tehetsége nem önmagában érvényesül, mint például a pacsirtamadár-hangú énekesé. Az trillázik bármikor, csak legyen, aki tapsol neki.

Aránytehetségű embereinket joggal nevezhetjük arányembereknek, ha nem is arány embereknek. Minden arány, ami fénylik.

2020. február

SOKDIMENZIÓS UNALMAK

Ha az „unalom” szó jut eszünkbe (például azért, mert unatkozunk), azonnal előtölul Moravia egy időben híres regénye. Az unalom témája egy időben a szépirodalom témája volt, mint Camus *Közönye* és az elidegenedett Nyugat más sikerdarabjai.

Kétség sem fér hozzá: az egyén olykor unatkozik a mai világban. Sőt gyakran unatkozik. A leginkább akkor, amikor nem történik vele semmi. A mai világ történescentrikus, s az az ember, akivel nem történik semmi, amellett, hogy unatkozik, még meg is veti magát: hát ki vagyok én, hogy velem semmi nem történik. S bizonyára azért nem történik velem semmi – folytatja az ilyen ember –, mert unalmas vagyok. Az unalmas ember nem kell a nőnek. Nem kell magának. Nem kell a világnak. Vajon miért érdemes élnie az unalmas embernek?

De persze a társadalmak kitalálják, hogyan haladja meg unalmát az egyén. Elég csak megnéznünk bizonyos felvételeket a világ bizonyos divatbemutatóiról, és látjuk, hogy az egyén a divatbemutatókon voltaképpen nem is önmagát haladja meg. Amiket ezeken a rendezvényeken látunk, nem is *egyfokozatú* ugrások. Ezeken a sajátos összejöveteleken a modellek a legkevésbé *egy kicsivel* divatosabb cuccokat viselnek, mint az átlagemberek. Itt nincs is értelme fokozatokról beszélni, mert ebben a világban a ruha az elunalmasodott világ meghaladásának terepe. Nem részletezem, mifajta viseletek jelennek meg itt, s miknek tapsolnak az emberek. Valójában az unalmatlan világnak tapsolnak. Hogy kikerült az életükből az unalom. Merthogy a ruha is unalom. Minden unalom. S a cél: a határ nélküli világ. Ha nincsenek nemek (márpedig nincsenek), akkor voltaképpen nincsenek többé nemeknek tervezett ruhák. A divat megszűnik két nem igényeit kielégíteni. Nemek megfoghatatlan kavalkádjában találjuk magunkat, ahol nem tudjuk eldönteni, hogy mit látunk. S csak egyet tudunk: a *nemek* unalmából akarunk lassacskán kilépni.

Mert meglehetősen jó dolog két ellenkező nemű embernek olykor szeretkezni. De hát ez egy történelmi termék. Azt is mondhatnánk: egy történelmi zárvány. Szeretkezni egyfelől mindennel és mindenkivel lehet. Másfelől kell-e egyáltalán szeretkezni? Kell-e egyáltalán nemi jelzéseket adnunk magunkról? És persze folytathatnánk.

S ha igaz, hogy az egyén mindent megtesz unalmas élete ellen, így van ez országok esetében is. Vannak országok, amelyek – ellentétben más országokkal – mindent elértek: demokráciát, liberalizmust, egyenlőséget és egyenlőtlenséget, osztályharcot és rabszolga-felszabadítást. Tényleg mindent. Vajon képes-e feldolgozni egy ország egy ilyen vége-élményt?

Fukuyama már pedzegette, amikor a történelem végéről beszélt. A történelem vége voltaképpen azt is jelenti: országok ráuntak saját magukra, és azt mondják: így nincs tovább. Nemzetekként biztosan nem. Elegünk van a vicsorgó nemzetekből, hát eltöröljük őket. Felcsimpaszkodunk a fénylő póznákra, és globálissá tesszük magunkat. Többé nem maradunk egy helyben. Hogyan is mondja Manuel Castells? Létrejönnek az „áramlások terei”. Semmi sem állandó. Minden folyik. Persze ezt már Hérakleitosz is mondta, de most érvényt is szerzünk neki. Babitsnál a nénikék ülnek a teraszon, és kémlelik az eget. Ugyan, kérem. Egy perc megállás nincs. Mint Bruce Willis legújabb thrillerében (*Drágább, mint az életed*), amelyben Willis fia büszkén mondja: tizenkét év alatt tíz országban élt. Igaz ugyan, hogy mindeütt üldözik, de lehet az ilyesmi unalmas?

Nem, nem lehet. Egy életérzés jött itt létre. A nyugati ember mindenre ráunt, és kitalált egy univerzális életformát, amiben voltaképpen az a legfőbb, hogy nem szabad unalmasnak lenni. Az unalmas ember rosszabb, mint a szellemiekben nem túl erős ember. Az unalmas ember az unalomból szputnyikszerűen kitörő elitek elrugaszkodási pontja, az új hatalmi origó.

Ha tehát – végezetül – azt kellene megfogalmaznunk, mi napjaink fő törésvonala, habozás nélkül azt mondanánk: egyének,

kiscsoportok, országok, kultúrák unalmatlanítani akarják a Földet. Ezzel persze létrehozzák a 21. század „új totalitarizmusát”, de nem tudják.

Teszik. Ennél elkerülhetlenebb világmozgalom tán még nem volt, és sokáig nem is lesz.

2020. május

DALOS GYÖRGY UTÓSZAVA

Méltatlan volna régi keletű ismeretségünkhöz és a szerző iránti megbecsülésemhez, ha elhallgatnám, hogy a rendszert és a kort, a NER-t és az Orbán-érát több ponton másként értékelem, főleg másnak érzekelem, mint ő. A magyar társadalom megosztottságát, az országnak az Európai Unióval való szembekerülését, a hazai gyűlöletkultúra szétterjedését és a kormányhatalom politikai és kulturális térfoglalását súlyosnak, következményeiben végzetesnek látom. Életpályám folytán több közöm van a rendszerváltás előtti civil mozgalmak szemléletéhez, noha látom a korhoz kötődő korlátaikat, mint a 2010-es fordulattal uralkodóvá vált koreszmékhez, jöllehet kénytelen-kelletlen beismerem ezek sikerességét. A magyar demokratikus ellenzék, amelynek Csizmadia Ervin úttörő jelentőségű monográfiáját szentelte, számomra elsősorban iskola volt, a szabadság iskolája, amelyben az akkori rendszer bírálata viszonylag könnyű tantárgynak számított. Jóval több fejtörést okoztak a rendszerbírálaton belül eltérő világmagyarázatok. Hogy a gépirásos, fénymásolt vagy Nyugatról becsempézett írásművekkel szemléltessem a kettősséget, úgy is mondhatnám: George Orwell, Arthur Koestler vagy Szász Béla vitán felül összehozta a titokban olvasgató közösséget, míg például Németh László (*Kisebbségben*), Lukács György (*A bolsevizmus mint erkölcsi probléma*) és a Konrád–Szelényi-esszé (*Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*) a megosztás irányában hatott. Persze akkoriban ki-ki a maga szakállára olvasott, magánszemélyek voltunk, nem „közszerelőök”.

A mostani ellenzéki-kormánypárti dichotómiát a politológus történelmi jelenségként fogja fel. Széll Kálmánnal példálózik, aki „nem sokkal a millennium után, egy roppant viharos pártpolitikai helyzetben lett miniszterelnök, akkor, amikor a korabeli kormány és ellenzék még a mainál is jobban gyűlölte egymást. Széll ekkor egy huszárvágással kiegészíti az ellenzék egyik meghatározó erejével, és

a másikkal is jó viszonyt ápol. Négy évig parlamenti béke van. Az ellenzék egyik frakciója viszonzásképpen be is lép a kormánypártba, hogy aztán Széll bukásakor ismét az ellenzéki padokon találja magát.” Csakhogy maga is belátja: „Ezt a fajta békítő szerepet – hogy is fogalmazunk – kevésbé hozta meg a nevében pedig nagyon is együttműködőnek szánt NER. [...] Kormány és ellenzék együttműködésétől távolabb vagyunk, mint az elmúlt 25 évben bármikor.”

Miért is? Azért, mert 2010-zel véget ért az addig többé-kevésbé működő váltógazdálkodás, és a NER programszerűen is hosszú távra rendezkedett be. Márpedig „a sokciklusú kormányok [...] azért gyűlöletesek, mert felszámolnak egy szabályt, egy szokást, egy szocializációs tapasztalatot. S azoknak, akik ezen kiakadnak, hiába mondjuk: »De uraim! A nép, az istenadta nép! A nép bízza meg újra ugyanazokat.« Őket ez a magyarázat nem érdekli. Egészen más nyolc, tizenkét, tizenhat évet várni.” Politológusként nem is tagadja az elhúzóó hatalomgyakorlás kockázatait: „Ha [...] egy kormányzat a neki megfelelő káderekkel tölti fel a bíróságokat, akkor könnyen kimutathatóan sérül a bíróságok függetlensége. Ugyancsak egyértelmű, hogy ha a törvényhozó testületben az arányok durván (kétharmadosan vagy még jobban) eltolódnak a kormányzók felé, akkor megint csak a jogállamiság sérül, hiszen a túlnyomó többségnek mindig maga felé hajlik majd a keze, és a »törpe minoritásnak« nem lesz esélye hatékony kisebbségvédelemre.”

Az EU-val folyó csörtében is többet lát, mint a Fidesz és Brüsszel időszerű összeütközését. Mintegy az 1988–1990 óta eltelt idő mérlegét megvonva már-már meglepetten nyugtázza az „eredményt”: „Voltaképp arra kell rájöttünk, hogy a magyar rendszerváltás nyugatosodása egyetlen dolgot jelentett: azt, hogy megteremtettük mi is azokat az intézményeket, amelyek ott honosak. Csakhogy semmit nem tudtunk megteremteni a társadalmi alapokból. A politikusok olyanok, amilyenek; ha nagyon egyszerűen akarnám mondani: folytatják azt a hagyományt, amelyet kirótt rájuk a magyar politikatörténet. Utálkoznak egymás iránt, meg szenvednek attól, hogy nem

tudnak hitelesnek látszani. Talán ez a két meghatározó tendenciája a mai kornak. Persze nem csak nálunk. De van valami, ami nálunk hiányzik a nyugati országokhoz képest. [...] Alig vannak mértékadó elemzések, amelyek például arról szólnának, hogy miért nem lehet lebunkózni a másvéleményt. A másvélemény nálunk megemészthetetlen.” Mintha két országban élnénk, mondja Bródy János: István és Koppány országában. Csizmadia azt javasolja: békítsük ki őket. „A nemzetállamtól és a nemzeti szempontoktól nem félni kell, hanem egyszerűen történeti módon gondolkodva megérteni korábbi szerepüket. Sőt megpróbálni megérteni azt is, hogy ezen érték-együttes miért jelenti a legfontosabbat a jobboldal számára. Egy ilyenfajta tudás vagy empátia megszerzése a bal-liberális oldal elodázhatatlan feladata. A jobboldalnak meg persze azt kell megtanulnia, hogy miből erednek ellenfelei félelmei a nemzetállami logika erőltetése kapcsán, s lehetőleg mindent megtenni az ezzel kapcsolatos félelmek minimalizálására.” Bibói recept a mindenkori demokrácia mindenkori válságára.

Voltaképpen igazságtalanság, hogy ebből a sokszálú, nagy műveltségre és korismeretre támaszkodó könyvből az aktualitás jegyében emelek ki mozzanatokat. De hát épp ez adja elmélkedéseinek savát-borsát. Egyszerre konzervatív nemzetállami és liberális nemzetek fölötti értékeket vállaló gondolkodásmód képviselője, aki arra a nyaktörő mutatványra vállalkozik, hogy a két entitást, ha nem is kibékítse, de legalább megértesse egymással. Mi több: hozzákapcsolja az általa egyébként keményen bírált nyugati Európához, olyan országokhoz, amelyek, „ha az antik hagyományokat is ide vesszük: évezredek tradíciókkal bírnak”. Mindent egybevéve Csizmadia közéletű gondolkodó, hidat tervez a szakadék fölé, arányokat próbál teremteni az aszimmetriákban. Az az érzésem, hogy ez a szándéka nem politikai, hanem inkább személyes énjéből fakad. Kiderül ez a könyv utolsó harmadát kitevő irodalmi és művészeti tárgyú reflexiókból. Ő maga szerényen szösszeneteknek nevezi őket. Pedig ennél jóval jelentősebbek. Az írói életpályákhoz, művekhez, sőt egy-egy

költeményhez oly módon kapcsolódnak, hogy csak hellyel-közzel utalnak vissza a szerző indíttatására. Maga a nyelv is más ilyenkor – megszabadul a terminológiai terhektől.

Van például egy hidegtelelős elbeszélés Stefan Zweigről, aki fiatalon színházi babérokra tört, ám első két premierje előtt a vezető férfi színész, a harmadiknál pedig a rendező hal meg. „Zweig lemond a színpadról, s igazából ekkor indul meg a regényírói pályán” – közli szűkszavúan Csizmadia. Tanulság – látszólag – sehol, sorsszerűségről beszélhetünk, de talán benne van a történetben a választott pályával szembeni hirtelen kétely. „Ő mért nem lettem én muzsikus?”, kérdi Babits, háta mögött már örökbecsű versekkel. Csizmadia ezekben a mini esszéikben közvetve tesz fel magának költői kérdéseket. Megemlíti példának okáért, hogy Margaret Mitchell negyvenszer dolgozta át az *Elfújta a szél* kéziratát, hogy stílusban, formában eggyé olvassa a könyvet. A kommentár megválaszolatlan kérdés: „Írónál a külsőség élet, forrás és minden. Hogy minálunk, politológusoknál hasonlóképpen van-e, fogalmam sincs.” József Attilát idézve a ritmusról elmélkedik: „Köréje gyűlnek szeliden, / s nézik, nézik a csillagok” – idézi a *Reménytelenül* két záró sorát, s költészettanilag helyesen állapítja meg, hogy a szöveg ereje az ütemadó szóismétlésben rejlik. Vajon miért közli ezt velünk? Azért, mert szakmája jut róla eszébe: „a politikáról is lehet (és kell) [...] »szép« szövegeket gyártanunk. Már persze, ha tényleges hatást kívánunk gyakorolni. Ha egy korrupciós esetet szimplán korrupciós esetként írunk le, azzal is hatást gyakorlunk, de a hatás roppant kiszámítható.” De mire tanít az irodalom? „Semmilyen írás nem lehet kiszámítható. Máskülönben nem nézik, nézik a csillagok.”

E poétikus önvallomás után nem meglepő, hogy Kertész Imre naplójegyzete is szemérmes önvallomásra készíti. Kertész berlini éveinek panaszja: „ismét órákat, értékes órákat töltök a bridzs kábulatában”. Ugyan már, mondja erre egyáltalán nem a politológus, hanem az olvasó: „Még hogy a bridzs »értékes« órákat venne el az alkotás elől? Éppen fordítva. Az alkotás vesz el »értékes« órákat az

alkotást inspiráló eseményekben való lubickolástól. Ha az író nem lötyög, csak folyton-folyvást ír, elmulasztja megélni azt az örömet, amit az automatizált cselekvés ad. Az írás tudatos, a lötyögés automatizált cselekvés.” Vagyis, sugallja, az ő számára is létezik az „élni vagy írni” dilemmája. És bár ír, egyre ír, korántsem veti meg a „bridzselést”, a „ténfergést”. Nem politológusként, nem közíróként, hanem már-már életbölcseletként hagyja ránk: „Szeressük tehát feleslegesnek tűnő perceinket. S soha ne higgyünk azoknak, akik rá akarnak venni, hogy ne lötyögjünk, illetve ha lötyögtünk, érezzük rosszul magunkat.”

Egy másik eszmefuttatásában Molnár Ferenc lamentációját idézi arról, hogy mennyire nem jut el külföldre a magyar irodalom, ahol legjobb esetben kuriózumként fogadják be, és ugyanakkor mennyire külföldinek akar feltűnni odahaza. (Mellesleg épp Molnárnak csak a német nyelvterületen negyven könyve jelent meg.) Rákérdezhetnénk: mi vonzza a politika tudósát az irodalmi recepció témaköréhez? Mit néki Hekuba? Az, hogy Molnár baja szerinte „csontig mai”. Hogy a mai politika, amelynek, mint Csizmadia írja, „nincs kulturális dimenziója”, tehet-e valamit a jó ügy érdekében? Bajosan. Nem az irodalomnak, az országnak kellene erősebben kapcsolódnia a külföld szellemi körforgásába. S mintha egy pillanatra őt magát is csábítaná a feladat, de mélabús kézlegyintéssel tolja el magától: „Túl merész (ellenzéki) vállalkozásnak tűnik, hogy előbb változtassuk meg az országot, mielőtt megértenénk, hogy milyen is valójában.”

